

Vrouwenwerk

verzameld en geschreven door De Bonte Was

Dit boek is gemaakt door:

Ada Stroeve
Akke van der Meer
Anja Meulenbelt
Anneke van Baalen
Annemiek Huyerman
Annemiek Timmermans
Bernadet van der Horst
Boukje Rietveld
Cora Thierry
Corrie van Dijk
Els Thissen
Emmy Sanna
Erna Schutten
Evelien de Vries Robbé
Greetje Vooren
Heleen Hildering
Hendrikje Houting
Ien Jansen
Katja Rotte

Lenie d'Anthonio
Lia Meijler
Liesbeth Steffens
Loes Emck
Marian Ruhe
Mariken Troostheide
Marijke Ekelschot
Renée Fagel
Riet van Hout
Tonie van Marle
Toos Poels
Trees van Lieshout
Trees Rosenboom
Unita Ligteringen
Wil Merkies
Yvonne van Baarle
Yvonne Zuidscherwoude
twee artikelen zijn afkomstig
uit het 'Fem-soc bulletin'

© copyright 1975, De Bonte Was,
Amsterdam

Inhoud

Inleiding

Als je als meisje geboren bent 7

Hou je dan niet van die jongen? 9

Eindexamen 9

Dat van die zang, dat was toch maar een grapje? 9

Werken voor één man 12

Hoe ik mezelf erin heb laten stinken ofwel mijn ervaring met een eindkonditionering 12

Toen was ik 36 jaar en had ik geen beroep 15

Verzorging 20

De vrouw als kabouter 24

Jij doet toch niks! 26

Dan maar zonder begrip 26

Kortom 28

Vind je hem dan helemaal niet mooi? 29

Ben je als schoon? 31

Het leven wordt steeds makkelijker 34

Huishouden 35

Moeders vervangen 36

Werken voor meer mannen 40

Geen van beide 40

De wet van Sullerot 44

Vrouw in een bedrijf 46

Terug op kantoor 47

Koffiezetten 48

De vrolijke noot op het werk 50

Naaïen en pannen 53

Solliciteren: 'Wanneer krijgt u kinderen?' 54

Bij de politie 55

Op je strepen staan 57

Nou vergeet het maar 58

Tijdsbeeld 61

Een samenvatting 63

Dubbele taak 67

Geld 69

Beslissingsvrijheid 70

Geld op zak 70

Verzet en alternatieven 72

Verdeel-en-heers en solidariteit 72

Beroepskeuze 73

Laboratorium 74

Ponsafdeling 75

Bezigheidsterapie 76

Typekamer 79

De lopende band 80

Een winkel beginnen 90

Onbetaald: De Bonte Was 91

Alternatieven 94

Boekenlijst 95

Inleiding

Dit boek is bestemd voor huisvrouwen en werkende vrouwen. Werkende vrouwen en huisvrouwen zien elkaar als vreemden, als een heel ander soort vrouw. Ze kunnen vaak nauwelijks met elkaar praten omdat hun ervaringen weinig gemeenschappelijks hebben.

Dit boek gaat grotendeels over wat ze wel gemeenschappelijk hebben: vrouwenwerk. Hoewel ze elkaar links laten liggen, een medelijdende en geringschattende houding voor elkaar hebben of elkaar juist benijden, toch hebben huisvrouwen en werkende vrouwen twee belangrijke dingen gemeenschappelijk: ze zijn allebei vrouwen ze werken allebei.

In onze samenleving wordt het verschil tussen huisvrouwen werkende vrouw sterk beklemtoond. Neem alleen die twee woorden al: Hoe onjuist zijn ze: Een huisvrouw is niet een vrouw in een huis. Een huisvrouw wérkt in dat huis: En is het enige vermeldenswaardige van een werkende vrouw het feit dat ze (buitenshuis en voor geld) werkt? Ze is toch óók altijd een huisvrouw, of ze nu wel of niet getrouwd is, ze moet toch boodschappen doen, haar kamer of huis schoonhouden en eten klaarmaken. Waarom dan die verschillende woorden?

Het gangbare woordgebruik suggereert een groter verschil tussen huisvrouwen en werkende vrouwen dan er in werkelijkheid bestaat, en verdoezelt de overeenkomst tussen beide.

Daarom heet dit boek Vrouwenwerk. Wij willen het hebben over wat vrouwen nu werkelijk doen, met andere woorden: over wat mannen vrouwen laten doen.

Wat dan onmiddellijk in het oog springt is dat de mannen de vrouwen voor zich laten zorgen. Het eerste en grote gebod is: zorg: Voor de kinderen, voor de sfeer, voor de koffie, voor een bloemetje op tafel, voor de schone overhemden, voor het onthouden van verjaardagen en jubilea, voor het bijhouden en afwerken van de agenda, voor het te woord staan van de leveranciers, voor het aannemen van de telefoon, voor zijn seksuele bevrediging, voor het afwentelen en voorkómen van alles wat zijn humeur zou kunnen prikkelen, voor lekker eten (zeer belangrijk:) en zit de reisnecessaire al in de koffer?

Bovenstaande opsomming geldt voor werkende vrouwen en huisvrouwen. Waarom zouden we toch zo'n verschil voelen tussen onszelf en zo'n 'ander soort vrouw'? Het maakt toch niet zoveel uit of je van één man bent en voor hem zorgt of dat je door meer mannen wordt toegeëigend en voor hen zorgt? Moeten niet werkende vrouwen én huisvrouwen verhalen over voetbal aanhoren? En altijd maar glimlachen? Glimlachen als je man of chef humeurig is om hem weer in zijn humeur te helpen, en glimlachen als hij zich lekker voelt om te bevestigen dat hij aardig is?

Die glimlach hoort bij ons werk. Glimlachend solliciteren wij (naar baan of huwelijk) en als we zijn aangenomen moeten we wel blijven glimlachen, eigenlijk, onze hele werktijd door. Is het niet vreselijk dat de glimlach het universele wapen is van de vrouw? En tragies ook, want juist als we glimlachen worden we niet serieus genomen maar als vrouw behandeld: hoffelijk en volgens de etikette (in het beste geval).

Onze glimlach is ons enige wapen omdat we als vrouw nu een-maal een zwakke, achtergestelde, dienende positie in het leven hebben. En die glimlach is, als je doordenkt, eigenlijk ook helemaal geen wapen. We ontwapenen ons juist door te glimlachen en dat verwachten mannen ook. Want bij onze zorg voor hen hoort ook de emotionele verzorging. Door hun positie in de harde maatschappij moeten mannen ook hard en gevoelloos zijn, ze hebben nu

eenmaal een harde wereld voor elkaar gemaakt. Daarom moeten vrouwen zacht en gevoelvol zijn: om de mannenziel te balsemen. Ook dat is vrouwenwerk.

Uit ons verhaal tot nu toe blijkt waarschijnlijk wel dat we iets tegen de huidige verzorgende rol van de huisvrouw hebben. Dat is zo.

Willen we dan niet meer verzorgen? Best wel. Maar we willen niet meer uitsluitend verzorgen. We willen tijd en energie overhouden voor andere dingen, en voor onszelf. Wij willen best huishouden en voor man en kinderen zorgen als dat maar niet betekent dat wij de hele dag opgesloten zitten in een flat met als enige uitje de supermarkt. Wij willen niet meer in twintig jaar gezinsleven tot huissloof je worden gemaakt: onaantrekkelijk voor onze man geworden en door de kinderen niet serieus genomen ('moeder weet toch niets'). Wij willen niet meer helemaal versnipperd worden in de kleine dagelijkse zorgen, zodat we na een paar jaar geen boek meer kunnen lezen en geen gesprek meer kunnen volgen omdat we ons niet meer kunnen konsentrieren. Wij willen niet dat deurmat je van man en kinderen worden. wij willen best huishouden, maar niet alléén huishouden. We willen best een volle, saaie baan hebben, maar toch niet meer alléén maar ondergeschikt werk doen. Wij willen ons bezighouden met andere dingen, met mensen, en niet alleen met kinderen. 'Haar handen stonden nooit stil' heet het, en dat betekent dat de rest van haar wel stil stond, haar hoofd bijvoorbeeld, en haar seksualiteit. Wij willen best onze handen gebruiken, maar óók ons hoofd. En, onze handen zijn niet alleen voor vuil werk. Wij willen geen kloven meer. En wat de seksualiteit betreft: ook daar geen deurmatje meer.

We willen aktiviteit, gerichte aktiviteit. Niet meer dat vage, dat eeuwig vrouwelijke (wat toch op kloven in je handen uitloopt). Weg met de passiviteit, het kijken zonder iets te doen, het glimlachen, het zonnig-zijn, het ondervangen van de prikkelbaarheid van echtgenoot of chef. We willen best een beetje lief zijn, maar niet meer de hele dag, niet meer iedere dag. Heus, het is slecht voor een mens, zo'n leven. Alleen de engelen onder ons houden dat vol, en het is onrechtvaardig dat nog steeds die engelen het lichtend voorbeeld zijn voor ons, gewone vrouwen.

We willen geen leven meer zonder kontakten met anderen. Onze man is er natuurlijk, al is hij de hele dag weg. Maar is het niet wat overdreven om én voor je liefde, én voor je gesprekken, én voor je kontakten met de buitenwereld, én voor je gezelligheid, én voor je seks, én voor je zakgeld van je 20ste tot je 80ste jaar van één man afhankelijk te zijn?

We willen wel eens met een ander praten dan met onze man of onze buurvrouw. (Vraag aan een vrouw wat voor werk ze zou willen doen en tien tegen één dat ze zegt: O, geeft niet, als het maar iets met mensen is).

Maar hoe moet dat dan? Met kleine kinderen kom je de deur niet uit. Dan toch maar op een kursus bloemschikken, of in het geheim gedichten schrijven, of gratis bejaarden verzorgen, of plakplaatjes in de badkamer plakken. Toch een baan?

Dat weten wij natuurlijk ook niet. In dit boek proberen we antwoorden te vinden. We proberen ook uit te leggen waarom het allemaal zo moeilijk is, waarom de samenleving zo is ingericht dat vrouwen moeten thuiszitten. Want probeer maar eens uit je huis te komen: De moeilijkheden zijn niet te overzien.

Als je een baan neemt, dan ben je dus een werkende vrouw geworden. Ben je er dan op vooruit gegaan? Je moet blijven 'dienen', hebben we al gezegd. Je kunt, zeker als je na een periode van een paar jaar huishouden opnieuw begint buitenshuis te werken, bijna geen volwaardige en volledige baan vinden, als vrouw. In die baan heb je niet zoveel kans om carrière te maken en zelfs als je dat niet zou willen, dan blijft het een bittere pil om mannelijke collega's langs jou heen naar boven te zien schuiven. Een voordeel is dat je het gevoel kunt hebben meer in de samenleving te staan, niet zo thuis opgesloten te zitten. Je ziet nu meer mensen, maar in veel gevallen wel altijd dezelfde collega's, dus dat is maar een kleine verbetering. Je mist de vrijheid om een praatje te maken als je daar zin in hebt. Echt contact blijf je missen, want het contact in de werksfeer wordt door mannen bepaald en is dus vlak; gesprekken zijn erop gericht een ander vliegen af te vangen. Heel belangrijk is natuurlijk dat je geld krijgt voor je werk. Geld betekent vrijheid, nl. de vrijheid om niet te hoeven verhongeren en om je niet door een man te hoeven laten onderhouden. Geld betekent meer vrijheid voor een vrouw. meer zelfstandigheid en meer besef van zelfstandigheid. Dat is ontzettend belangrijk. Geld van jezelf, geld waarop je recht hebt omdat je het zelf verdiend hebt, dát vormt het wezenlijke verschil tussen de huisvrouwen de werkende vrouw. Daarom zullen we geen enkele vrouw afraden voor geld te (gaan) werken.

Maar we kunnen het ook niet echt aanbevelen. Moeten wij vrouwen meedoen aan die mannenmachtsstrijd, aan die wedren naar de top die het bestaan van de 'werknemer' vormt? Wij willen helemaal niet die harde zakelijkheid krijgen, die koude ogen en die smalle lippen en dat onvermogen om gezellig te praten en teder en verzorgend voor een ander mens te zijn.

Wat hebben wij vrouwen eigenlijk in het mannenbestaan te zoeken? Als je even goed kijkt kun je zien dat onze maatschappij, de wereld van werkgevers en werknemers, niet veel meer is dan een gigantische machtsstrijd tussen de mannen. De mannen die onderaan zitten hebben niets te vertellen, zo worden uitgebuit, er wordt over ze gelopen. Dus ze willen omhoog, naar betere posities. Dat kan alleen als ze voldoende opleiding hebben en als ze bereid zijn zelf over mensen te lopen, over lijken te gaan. Zoals bekend zijn er aan de maatschappelijke top niet veel plaatsen, zodat de maatschappelijke ladder eruit ziet als een geweldige piramide vechtende mannen. Geen benijdenswaardig bestaan.

Wij vrouwen staan buiten die maatschappelijke ladder, een enkele uitzondering daargelaten. Misschien moeten we maar proberen van de nood een deugd te maken en buiten de maatschappij te blijven. Maar hoe dat allemaal moet Er moet veel veranderen, dat is wel duidelijk. We moeten proberen uit te vinden wát, en hoe, en waar te beginnen, want er lijkt geen beginnen aan.

Met dit boek proberen we toch maar een begin te vinden. En we geven aan, in de vorm van ervaringen van allerlei vrouwen, hoe de situatie voor de vrouw is. Want het is belangrijk dat we goed op de hoogte zijn, als we iets willen veranderen, misschien niet meer voor onszelf maar dan hopelijk wel voor onze dochters.

En het belangrijkste is toch dat we het nu eindelijk doorhebben. Dat vrouwen na eeuwenlang de kindermachine en het gespreide bed en het deurmatje te zijn geweest, zijn gaan zien dat ze hebben verloren: onze verzorging en onze liefde zijn niet beloond, we worden als tweederangs mensen beschouwd.

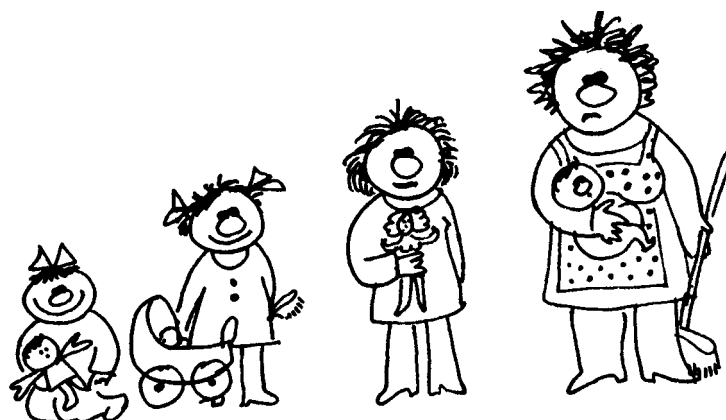
Deze ontdekking is de eerste stap op weg naar verandering: verandering in ons eigen voordeel. Want we mogen tussen het verzorgen door best eens aan onszelf denken.

Het belangrijkste is dat we eindelijk goed verontwaardigd zijn. En met dit boek hopen we op nog meer boosheid. Lees maar, de ervaringen van vrouwen liegen er niet om. Word maar boos.

En wat dan? Waar moet je met die woede heen? Hoe vermijd je dat je je, woedend en wel, nog machtelozer gaat voelen?

Het beste is om maar naar andere vrouwen te gaan, daar heb je de meeste kans op begrip, op steun en op samenwerking. Daar is het feminisme voor, dat je naast je gewone bestaan een extra mogelijkheid krijgt. Probeer je woede met andere vrouwen te beleven en er dan, na de eerste uitbarsting, iets konstruktiefs mee te doen. Maak er iets van. Gewoon een crèche in je buurt, gekombineerd met een baan of een ander soort werk, liefst met vrouwen. Probeer gerichte, zinvolle activiteit te vinden waarbij je voelt dat je iets doet wat goed voor jezelf is, en probeer tegelijk buiten de machtsstrijd van de mannen te blijven. Een ingewikkelde opgave... En geniet van de activiteit op zich, het is een krankzinnig luxueus gevoel voor ons 'passieve' vrouwen.

De Bonte Was

Als je als meisje geboren bent

word je nooit een jongetje. 'Het is een meisje', is wat er meteen na je geboorte over jou wordt gezegd. En daarmee is je leven bepaald. Want de bestemming van elk meisje is nog steeds huwelijk en moederschap. Dit betekent voor verreweg de meeste vrouwen dat ze omstreeks hun twintigste trouwen en dan automatisch huisvrouw worden. Bij je geboorte weet je daar nog niets van, op je twintigste weet je niet beter. In die tussenliggende jaren wordt je niet aan je lot overgelaten. Dan zou je misschien hele andere dingen voor jezelf bedenken. Nee, in al die tussenliggende jaren wordt er een heleboel energie aan besteed om jou op je plaats van bestemming te krijgen.

Op de eerste plaats door je opvoeding, thuis. Iedereen spant zich daar in om een aardig meisje van je te maken, dat later opgepikt kan worden door een aardige jongen met een goede betrekking. Je leert moeder een handje te helpen in de huishouding (terwijl je broers dat niet hoeven). Je leert dat je uiterlijk veel aandacht vereist en dat er duidelijke maat-staven zijn voor aantrekkelijkheid en onaantrekkelijkheid, waarmee je terdege rekening moet houden. Je leert je op te winden over dingen die er niet zoveel toe doen en je mond te houden als er iets belangrijks aan de hand is.

Op school merk je dat het niet zoveel uitmaakt wat en hoe je leert, als je je maar rustig en braaf gedraagt en vlijtig bent.

Zowel thuis als in het onderwijs zijn de opvoeders min of meer bewust met jón bezig, maar deze individuele benadering wordt bepaald doordat je een meisje bent.

Er zijn ook nog een heleboel andere dingen die jou en alle andere meisjes op de plaats van bestemming brengen, nl. alles wat er in je omgeving gebeurt met vrouwen. Je ziet hoe andere vrouwen doen en vormt je naar dat beeld. Op het televisiejournaal zie je dat alleen mannen belangrijke dingen zeggen.

Onbewust raak je er zo van overtuigd dat alleen mannen belangrijk zijn. Naast die belangrijke mannen zie je op de film vrouwen die zich mooi maken voor de held, die tussen alle schietpartijen door er even de tijd voor neemt om door haar zijn wonden te laten verzorgen. Meestal is zij dan net goed genoeg om in zijn neukbehoefte te mogen voorzien. En zo wordt langzaam

maar zeker een bepaald beeld in je hoofd geprent, van hoe je als vrouw moet zijn. En dat lukt aardig, dat konditioneren (het moeilijke woord dat voor dit hele proces van niet-bewuste opvoeding gebruikt wordt), vooral omdat je beloond wordt als je je naar dat beeld gedraagt, en gestraft als je dat niet doet.

En zo worden meisjes vrouwen, d.w.z. mensen zonder besef van zelfstandigheid en zonder gevoel van eigenwaarde. Al dan niet vele jaren na hun twintigste ontdekken veel vrouwen dat ze het eigenlijk anders hadden gewild, dat dat beeld en bijbehorend gevoel eigenlijk helemaal niet hun eigen beeld en gevoel is, maar een beeld dat door mannen gemaakt is om vrouwen te krijgen die hun best bevallen.

Als je je eigen onvrede ontdekt is daarmee nog niets opgelost. Ten eerste kost het heel wat moeite om iets wat in twintig jaar in je gepompt is er weer uit te krijgen. En wat moet je ervoor in de plaats stellen? Dat moet je helemaal zelf - en als je geluk hebt met een aantal vrouwen die er net zo over denken - gaan verzinnen. Denk maar niet dat de buitenwereld je een handje zal helpen.

Bovendien merk je dan pas goed wat vrouw zijn betekent. Een man kan iets aan zijn situatie veranderen. Een arbeiderszoon kan professor worden. Hij kan een hele nieuwe situatie voor zichzelf maken waarin anderen hem niet meer als arbeidersjongen herkennen en behandelen. Maar een vrouw blijft als vrouw altijd herkenbaar. Onze onderdrukte positie kunnen wij niet zo maar verlaten want wij dragen de lichamelijke kenmerken altijd met ons mee. Net als negers zijn wij in één oogopslag te herkennen. Het is dan ook bijna onmogelijk om een nieuwe, vrijere situatie voor jezelf te maken.

Geen wonder dat zoveel van ons moedeloos zijn geworden en de strijd voor zichzelf opgaven. Maar we geloven dat het wel kan als we het maar allemaal willen. En als het ons lukt om zo te worden als wij zelf willen geven we onze dochters de kans te kiezen voor hun plaats van bestemming.

• **HOU JE DAN NIET VAN DIE JONGEN?**

Op een dag zat ik te blokken op mijn huiswerk van de avondschool. Opeens zei mijn moeder: 'Wat zit je toch te blokken voor die cursus, hou je dan niet van die jongen?'

Verbaasd antwoordde ik: 'Natuurlijk wel, hoezo?' 'Maar als je vaste verkering hebt dan hoef je toch niet te studeren, dan ga je toch trouwen!' Ik zag dat niet zo in, maar bij onze verloving gaf ik mijn studie wel op!

Misschien niet eens zo raar, want vroeger was je zo kort mogelijk verloofd en na het trouwen kreeg je zo gauw mogelijk een kind. Je had toen toch geen tijd voor jarenlange studies. Bovendien namen de werkgevers weinig gehuwde vrouwen in dienst. Het leek er dus inderdaad op dat je moest kiezen tussen carrière en gezin. Maar kiezen als je beide wilt is een hard gelag.

• **EINDEXAMEN**

Een paar weken voor m'n eindexamen werd ik bij de rector geroepen. Ik zou Nederlands gaan studeren in Amsterdam.

'Zou je wel naar Amsterdam gaan? Er gebeurt daar zoveel vreemds en voor een meisje is het toch veel beter om naar Leiden of Utrecht te gaan!'

Ik legde uit dat Amsterdam me juist aantrok omdat daar tenminste wat gebeurde en ook omdat het studieprogramma er een stuk beter was dan elders.

'Nou goed dan, maar nog iets anders: zou je wel Nederlands gaan studeren? Je weet, de universiteit is het grootste huwelijksbureau van het land. Je zult dus wel gauw trouwen. Het lijkt me dan ook veel beter voor je dat je Rechten gaat studeren. Daar kan je mee ophouden als je kinderen krijgt, en het prettige is dat je waar je opgehouden bent weer verder kunt als de kinderen groot zijn. Met andere studies zit je zo vast!'

• **DAT VAN DIE ZANG, DAT WAS TOCH MAAR EEN GRAPJE?**

14 Jaar: Wat een leeftijd voor een meisje, de idealen die je dan nog hebt: of zou moeten hebben, want het ligt er geloof ik wel aan uit welk milieu je komt, zelf had ik daar niet zoveel over te denken, wat mijn idealen zouden zijn, want er werd voor mij beslist, niks leren, flauwe kul, meiden moeten werken, moest ik vroeger ook, zei m'n moeder en toen ik 14 jaar werd, koffertje en de wijde wereld in. Nou daar sta je dan, God wat nou, nou meid werken, wat anders, weet je veel? Daar ga je dan de grote stad in, voor dag en nacht in betrekking. Nu je weet gelijk de eerste dag de beste wat het is meisje te zijn. Mevrouw verlangt veel werk, in de keuken eten in je een-tje want geen arbeiders aan tafel en meneer verlangt knijp- en

voelwerk, en na anderhalf jaar kun je er niet meer tegen, voetveeg te zijn voor mevrouw en het doodangstig gevoel voor meneer.

Dan met veel moed (voor een 15-jarige) ga je werken bij een grote fabriek met een geweldig sociaal gevoel voor hun arbeiders (denk je). Je zoekt een kosthuis en gaat beginnen met een verward gevoel: hoe nu verder? Nu, je komt aan de lopende band, de hele dag tv monteren, steeds sneller om wat meer premie te ontvangen om dan te ontdekken dat al gauw van je verlangd wordt om zo snel te blijven werken, want het kan. Dus maar weer aangespoord worden om nog sneller te werken wil je die extra premie nog krijgen en ga niet teveel naar het toilet want dan ligt je werk stil en word je er gauw uitgeknikkerd en dat naar het toilet gaan was geen eenvoudige zaak! Eerst vragen of het kon, dan naar de chef vragen om de sleutel, terwijl dan maar al te vaak meneer de chef je vroeg of het soms weer zo laat met je was (menstruatie) en of je soms de hele dag weer pissen moest, fijne chef. Maar je had ook echt fijne chefs want er was een man die wel wat in je zag en ook zag dat er wel wat anders weggelegd kon zijn voor meisjes, hij vroeg me dan ook of ik toch niet liever wilde gaan leren, nou en of! Maar toen kwam de brief van moeder, thuis komen, ik ben de baas nog altijd over jou en werken zal je. En dan ga je maar weer werken terwijl je hoofd jeukt om te gaan leren maar dat ebt wel weg hoor, geloof me je stompt af, komt 's avonds moe thuis, geen geld geen boeken, alleen thuis ontzettend veel ellende en verdriet, ouders beiden drie keer getrouwd je denkt God nee ik niet, nooit, totdat je een man ontmoet die lief is. Jezus een mens lief voor mij, nou komt alles toch zeker goed dat kan niet anders. Je trouwt, denkt eigen baas te zijn. Ja je blijft wel werken hoor want man verdient nog niet zoveel maar je bent vrij...vrij van wat? Je man had ook geen kans gehad te leren, dus hij is nu ook vrij dat te doen. Nu, hij gaat leren. Jij wil ook wel maar twee werkhuizen per dag plus je eigen huis is niet eenvoudig hoor. Maar dan duw je en dring je toch dat het gaat.

Operazangeres wilde ik worden, op naar het amsterdams konservatorium om dan te horen: prachtige stem, geen opleiding gehad kunt niet terecht. Maar goed, toch met veel dringen les van het hoofd zelf, nu daar ga je dan 's morgens en 's middags werken bij mevrouw, thuis komen gauw je werk en dan leren, zaterdags amsterdam zalig zingen, ja dat wil ik. Alles heb je er voor over. Na vijf jaar een baby, studie opzeggen, na enkele jaren weer beginnen, nee zegt manlief: jij hoort hier thuis bij het kind, bovendien heb ik zelf nu een goede baan en moet ik nog al eens weg en dus kan jij niet weg met je zang (die zang was toch zeker maar een grapje, kom nou!) En dan na al die jaren moeite (werken binnens- en buitenshuis, studeren, alles ook nog zo gerund dat meneer op tijd z'n natje en z'n droogje

kreeg, niets op het huis aan te merken, keurige tuin, je was toch alles, wasvrouw tuinman boekhoudster kok babyoppas als meneer een zakendiner had enz.) nou dan klap je volledig in mekaar hoor, weg moed. Je vlucht in eten, snoepen, kankeren met de buurvrouwen ondertussen voel je je meer en meer gebruikt. Vrouwen hebben geen wil. Wie zei dat?

Dan komt de dag dat man een vrouw ontmoet die mooier is als jij en hem met seks alles kan geven wat hij wil, arme vrouw. Daar sta je dan weer met je kind, waar aangepaste werktijden te vinden? Je kind gaat net naar school en heeft het toch al zo moeilijk dat vader opeens weg is dus wil je zoveel mogelijk bij hem zijn als hij uit school komt. Nu, je gaat als bejaardenhelpster werken, intussen toch weer doordouwen om te leren, eerst een vooropleiding en dan door naar een andere studie (zang ging niet meer na erg veel ziek te zijn geweest), intussen een bejaardenhelpster, je wordt ziek, jammer, doorzetten meid, je doet operatie na operatie. Dokters tegen je: meid, laat dat leren nou maar je komt nog wel eens aan de man, je hoeft je niet zo druk te maken. Nee gvd doorzetten meid, nu kan 't. De buurt tegen je, die flauwe kul, laat gaan, je hebt toch alimentatie, je neemt een vent in huis, 't kan toch niet mooier. Nee ik wil niet m'n hand op blijven houden ik wil vooruit. Familie: meid je bent zo knap, waarom zoek je geen vent of is er soms wat anders met je loos, lesbies? En wat dan het ergste is wat je gebeurt is het volgende. Je komt na een jaar ziek zijn in de WAO, je belt naar je ziektevereniging dat je niets meer hoort en hoe of dat nu verder gaat. Je legt uit, ik studeer en moet stage gaan lopen, hoe moet dat dan verder. O mevrouw, we zullen even kijken, ja uw dossier ligt op de stapel huisvrouwen bejaardenhelpsters U weet wel, tijdje werken, ziek melden en dan lekker de WAO in. Gut dan hoort U daar niet in thuis bij die vrouwen want U bent al intussen gaan leren gut ja. Nou U hoort snel hoe of wat, (wacht nu al drie maanden). Je gaat dan zelf maar naar arbeidsbureau bij ambtenaar bijzondere bemiddeling. Meneer ik ben afgekeurd voor zwaar lichamelijk werk (zeker rugklachten mevrouw), nee meneer grote operaties, maar ik ben intussen gaan studeren en moet stage lopen, kunt U mij helpen; Nou mevrouw weet U als U nu al vóór die tijd een goede baan had gehad dan had U meer kans gehad weer aan het werk te komen want nu zeggen ze, ZE HEEFT NOG NOOIT IETS GEPRESTEERD. Nou dan wil je wel zeg, de hele rotbende in elkaar stampen en dan kom je thuis ziet Vietnam met al zijn ontstellende ellende en denkt dan God wat heb ik het goed, die vrouwen daar zijn dingen die je wegtrapt als je als man de ellende kunt ontvluchten. Maar dan denk je een paar dagen later toch weer aan jezelf, vooruitkomen meid, wie weet zijn die vrouwen van Vietnam er in de toekomst toch ook mee gebaat, ik hoop het van harte en velen met mij?

Werken voor één man

HOE IK MEZELF ERIN HEB LATEN STINKEN OFWEL MIJN ERVARING VAN EEN EINDKONDITIONERING

Ik zit met de bibbers in mijn vingers want dit wordt een verschrikkelijk a-sociaal stukje. Het betekent ook een stuk bewustwording, op papier waar ik erg veel behoefte aan heb maar dat me toch ook bang maakt, ik moet nog afwachten of er iets van een perspectief uit zal komen. Het begint heel lang geleden, vijfentwintig jaar, toen ik trouwde. Dat wilde ik helemaal niet zo graag, ik voelde meer voor samenhooken, wat ook voor de hand lag gezien het artiestenmilieu waarin ik opgevoed was. Mijn 'enige' konditionering betrof het man-vrouw-patroon. Maar ik was allang blij dat er eindelijk een man zo op mij verliefd was geworden dat ie met me wilde trouwen. Nu hoorde ik er tenminste weer bij, bij al die vrouwen die of een vriend of een man hadden want ik wilde vreselijk graag bij vrouwen horen, daar beleefde ik mezelf meer dan bij mannen. Het eerste half jaar werk ik buitenshuis, doe het huishouden en verzorg twee kinderen voor een werkende vrouw. Dat vond ik best fijn, het was een ontzettend lieve vrouw die keihard werkte en waar ik een hele goeie band mee had. O ja ze had een man, maar die was totaal niet belangrijk. Het werk deed ik met plezier, ik vond het zelfs belangrijk dat ik het goed deed, die beslissing kon ik zelf nemen en had niet alleen te maken met het geld wat ik ervoor kreeg. Mijn eigen huishouden interesseerde me niets, het werd stomweg van me verwacht dat het gebeurde als verlengstuk van het getrouwd zijn. Tegen alle regels van het spel raakte ik in verwachting en moest ophouden met werken. In een groot isolement letterlijk en figuurlijk, leefde ik totdat het kind geboren werd. Ik had niets meer in mijn leven waaruit ik iets voor mezelf kon halen

ik werd geleefd ik was er alleen maar voor anderen. Aansluiting bij andere vrouwen in verwachting mislukte. Ik voelde me ontzettend eenzaam. Als ik in het kraambed lig in een ziekenhuis op een grote zaal met wel vijftientig vrouwen leef ik op. De saamhorigheid van de vrouwen is enorm, we zijn erg lief voor elkaar, we lachen en huilen samen, de zuster die me verzorgt doet dat zo geweldig dat ik weer een gevoel van eigenwaarde beleef. Ik ga erg veel van haar houden, een intens innig gevoel dat onuitgesproken blijft, maar wat me wel bewust maakt van een stukje eigen gevoelsbeleving. Vol verwachting ga ik naar huis, ik ga echter niet alleen, ik heb iets bij me. Iets dat veel belangrijker is dan ik, het kind. Van nu af aan ben ik nooit meer alleen. Het kind is ik en ik ben het kind. Zelfs al wil ik het vergeten het lukt me niet, want dan is er wel de aanwezigheid van de vader die me eraan herinnert dat ik mezelf niet meer toebehoor. Wanhopig probeer ik mezelf te zoeken, ik werk me te pletter in het huishouden en het zorgen voor het kind en de man. Ik zoek aansluiting bij andere vrouwen uit m'n buurt en op het konsultatiebureau. Resultaat: ik doe mezelf geweld aan en voel me doodongelukkig. Ik word apaties en doe niets meer, ik lees me suf de hele dag: dikke boeken over filosofie uit de bibliotheek gehaald. Elke donderdagochtend lees ik het damesblad waar ik op geabonneerd ben in een ruk uit met een groeiend gevoel van onbehagen, weer geen herkenning, hier hoor ik ook niet bij. Ik slons door het huis en doe waar ik zin in heb en wanneer ik er zin in heb. Ik begin een beetje plezier in mezelf te krijgen en in dingen die ik doe, ik zoek contact met ouwe vriendinnen en ik ga ze opzoeken. Het zorgen voor man en kind probeer ik op een andere manier; wanneer ik het fijn vind om het te doen doe ik het en anders niet. Ik tekende hiermee wel gelijk mijn eigen doodvonnis. Binnen de kortst mogelijke tijd maakte de man een eind aan alle illusies die ik nog had over onze samenleving. Dit was geen samenleven meer, ik was een afschuwelijke egoïst, ik verwaarloosde het huis, op alle richels lag stof de ramen waren niet schoon de lakens niet wit genoeg overhemden niet gestreken eten niet op tijd klaar wat wilde ik eigenlijk ik had toch alles wat ik maar begeren kon: een man die de hele dag hard voor me werkt en een kind wat moest ik nou nog meer: Toen ben ik weggegaan met het kind en een vreselijk hoop schuldgevoelens. Veel later besepte ik pas wat een goeie dienst ik hem had bewezen door weg te gaan. Ik dacht nog steeds niet aan mezelf. Baantje zoeken, van de ene kamer naar de andere verhuizen, gepest worden omdat het kind lawaai maakt mannen van m'n lijf houden: een gescheiden vrouw heeft zo nu en dan een man nodig dus vooruit maar jongens! Ik voelde me in het begin ontzettend alleen en soms erg zielig niet op m'n werk, maar zondags als ik met het kind ging wande-

len tussen al die mannen vrouwen en kinderen die bij elkaar hoorden, of 's avonds alleen op mijn kamer. Ik had veel vrouwelijke kollega's waar ik me best lekker bij voelde alleen begreep ik niet dat ze allemaal op jacht waren naar een man. Maar een paar jaar later dacht ik er anders over. Er kwam weer een man in mijn gezichtsveld die vreselijk verliefd was en niet zonder me kon leven. Een voordeel was dat ie al een echte vrouw had dus ik hoefde niet te trouwen. Ik wilde de schuldgevoelens die ik nog steeds had, die konstant bevestigd werden door de maatschappelijke patronen als gekmakende repe-terende breuken om me heen, inlossen. De buurt waarin ik woonde bestond vnl. uit jonge stellen waarvan de vrouwen in haar behoeften voorzagen door om de paar jaar een kind te baren. Ik deed braaf mee, ging op in het moederschap en voelde me er helemaal bijhoren. Met het vrouw zijn voor de man had ik niet zoveel te maken. Hij kwam een paar keer per week langs en zo af en toe een week-end. Ik leidde een vrij zelfstandig huishouden. De 'idylle' duurde niet lang. De kinderen werden groter, ik kreeg met instanties en instellingen en scholen te maken en het werd me overduidelijk dat ik niet ongestraft uit de maatschappelijke normen (patronen) kon stappen. Ik leefde in konkubinaat en had twee bastaards, ik kreeg bezoek van kinderbescherming, politie, dominees en meer van dat 'goedwillende' volk. Mijn onzekerheid en angst werden steeds groter, ik moest kiezen: trouwen of alleen zijn. De aansprakelijkheid voor mijn situatie lag immers alleen bij mij, ik was de kwetsbare schakel die gepakt kon worden, de man was nu eenmaal man. Ik besloot om zonder man te gaan leven en werd opgenomen in het klantenbestand van Sociale Zaken. Zij heetten mij van harte welkom, er was een maatschappelijk werkster die me met raad en daad bijstond, want ik zag het af en toe niet meer zo erg zitten. Na een half jaar ging ik m'n leven weer wat kritieser bekijken en besloot parttime te gaan werken en te studeren. Mijn verbazing was groot toen ik merkte dat Sociale Zaken mij dit volkomen afraadde. Parttime werken met zulke kleine kinderen zou een misdaad zijn en een urgentie-opleiding volgen aan de Sociale Academie was voor iemand die bij de bijstand liep ongehoord. Stel je voor er liepen in die dienst eerbare mannen rond die zelf deze opleiding volgden. Ik moest een man zoeken dat was voor een vrouw zoals ik met drie kinderen het allerbeste. Familie en kennissen bevestigden deze uitspraak. Ik had toch geen opleiding, carrière drang of studiehersens. In de maanden die volgden zette Sociale Zaken mij konstant onder druk als ik mijn geld ging halen, vooral als ik iets ekstra's vroeg. Een keer werd me een weduwnaar aangeboden met zes kinderen. Uit geldgebrek en een gevoel me als vrouw maar op één manier waar te kunnen maken ben ik op zoek gegaan naar een man die met me wilde trouwen. Via het bed was

dit niet eens zo moeilijk. Ik ging warempel weer geloven in mezelf, ik stortte me dag en nacht (letterlijk en figuurlijk) in echtgenote en moeder zijn. De slotfase van mijn konditionering is begonnen. Ik investeer onnoemlijk veel in het gezin: voorlezen, spelen, huiswerk, interesse in het werk van de man, moestuin, behangen, schilderen, kinderen krijgen, inmaken, uitgaan, op visite gaan en ontvangen, ouderavonden, buurtwerk, verenigingen, t.v. kijken enz. Man en kinderen glimmen van geluk, we zijn het ideale gezin en iedereen vertelt me hoe gelukkig ik toch ben met zo'n lieve man, een lot uit de loterij, ik mag m'n handen wel dichtknijpen dat ik nog zo goed terecht ben gekomen, want ik ben niet één van de makkelijksten. Ik voel me inwendig gaan gillen: hé ik ben er ook nog, ik ben ook belangrijk, waarom zien jullie mij niet meer, praat met mij: Natuurlijk hoort niemand me en niemand voelt mijn woede, woede die steeds groter wordt waardoor ik me ga afvragen waar ik in godsnaam mee bezig ben. Schuldgevoelens inlossen daar lijkt het op. Maar ik voel me helemaal niet schuldig, waarom waarvoor? Toch heb ik weer het gevoel dat ik gefaald heb. Als ik al mijn werkzaamheden krities ga bekijken voel ik me een geglorifieerde stront-ruimer. Het eindproces van mijn creatief zijn bestaat uit kak of kots al naar gelang de gezondheidstoestand van de gezinsleden. En bergen afval: vier vuilnisemmers per week. Ik ben een gedegenererd mens geworden.

• TOEN WAS IK 36 JAAR EN IK HAD GEEN BEROEP

Ik had geleerd tot ik bijna 21 was. Ik had na mijn studie vijftien jaar gewerkt. Toen mijn huwelijk ontbonden werd, kon ik mezelf en de twee kinderen niet onderhouden. Ik had officieel zelfs geen arbeidsverleden.

In onze maatschappij kan zo'n arbeidsgeschiedenis een man nooit overkomen. Ik ben dan ook een vrouw. In die vijftien jaren werken had ik vrouwenwerk gedaan.

Toen ik begon te werken was dat in het huisgezin van mijn ouders. Het ouderlijk huis stond in een afgelegen dorp van 4000 zielen, waar alleen maar lagere scholen waren. Dat betekende dat verreweg de meeste jonge mensen wel moesten reizen en vervolgens wegtrekken om te leren en om te verdienen. Zo bezocht in die tijd mijn jongste broer de HBS op 15 km afstand van ons dorp en was verder thuis. De andere broer was na zijn eindexamen van die HBS naar Groningen gegaan om wis- en natuurkunde te studeren. Ik was de oudste en na eindexamen HBS en staatsexamen A naar Leiden gegaan voor een studie klassieke letteren. Toen ik thuis moest komen helpen was ik juist ingeschreven voor

mijn derde studiejaar.

Mijn moeder was al een tijd chronies ziek, met tijden van in en uit bed. Mijn vader was hoofdonderwijzer en gaf op zijn 'vrije middagen' les aan de 'normaalschool' (later 'kweekschool'), en daarnaast bijlessen in talen om maar zoveel mogelijk te verdienen opdat zijn kinderen zouden leren;) wat zij wilden, wat hem in zijn tijd niet vergund was geweest. Een studiebeurzenstelsel zoals wij dat nu kennen was er nog niet. Toen werd mijn moeder erger ziek. De pijn-aanvallen werden steeds heviger en kwamen steeds sneller op elkaar. De huisarts achtte een operatie levensgevaarlijk, een risico dat een vrouw in haar omstandigheden van echtgenote en moeder niet kon nemen.

Maatschappelijk-economisch was er een slechte tijd begonnen. Lonen en salarissen gingen achteruit, dat van vader ook. Het was 1933, de tijd van de crisis. De spaarpot die vader en moeder bijeen hadden gewerkt en bezuinigd daalde in waarde. Het werd onzeker of hun plan voor de kinderen nog uitgevoerd kon worden.

Om te beginnen wilde mijn vader méér overwerk gaan doen om meer te verdienen. Maar thuis kon hij de toestand eigenlijk onder deze omstandigheden zó al niet meer aan. Tussen zijn andere werk door had hij huishoudelijk het allernodigste waargenomen voor moeder als zij ziek was. Hij had haar in haar pijn-aanvallen en ziekte bijgestaan en verzorgd als het maar even kon. Maar de slapeloze nachten, het verdriet om moeders pijn, de toename van verzorgend werk naarmate de ziekte verergerde kon hij niet meer aan. Hij werkte in zijn vak immers ook alle mogelijke uren achter elkaar en moest dat verdienende werk eigenlijk nog uitbreiden. En toen de zorgen mijn ouders boven het hoofd groeiden zochten/vonden zij de oplossing in het 'naar huis halen' van de enige dochter, die onderhand al ruim een jaar verloofd was. De oplossing betekende een dubbele verlichting van hun zorgen: voor één kind minder aan studieboeken en kamergeld, én iemand die de huishoudelijke en ziekenverzorgingslasten op zich kon nemen.

Zo raakte ik dus student af en het huisvrouwelijk bestaan in.

Als moeder een pijn- en ziekteaanval kreeg en de tijd erna, als zij heel zwak en herstellende was, had ik al mijn energie en denkvermogen nodig om het huishouden draaiende te houden, met daarin een ernstige zieke, die bijgestaan moest worden. En mijn fantasie had ik nodig om het dieet dat zij aansluitend moest hebben en dat bestond uit iedere twee uur een kleine portie van een uitermate beperkt assortiment voedingsmiddelen (ik herinner me nog de eeuwige karnemelk en spinazie) een ietsje minder saai en eetbaar te maken. In die zware tijden was ik ook niet ontevreden. Ik wist niet

alleen nuttig maar per se nodig te zijn en deed mijn best. Dan kwam er een tijd dat moeder 'op de bank' mocht overdag. Dan had ik het veel minder druk. Maar soms ook raakte ze wat beter en was niet alleen op, maar ook kon ze weer bezig zijn. Dan ging ik gauw uit, naar Leiden, logeerde bij mijn verloofde en amuseerde mij. Tot na enkele dagen of weken moeder weer door de ziekte overvallen werd, en ik mij naar huis haastte.

Ik herinner mij weinig van het werk dat ik drie en een half jaar lang thuis deed. Het meeste was allemaal zo 'vanzelfsprekend' dat ik het nog niet in mijn bewustzijn terug kan krijgen. Alleen de 'bijzondere' dingen, zoals toen ik mij realiseerde dat ik een erg goede ziekenverzorgster was geworden. En dat ik het eten voor het gezonde deel van het huisgezin precies op tijd op tafel kon hebben. Dat was nodig in verband met vaders school- en lesuren. Dat precies en op de minuut, dat ik daar een beetje trots op was, dat weet ik nog, maar als ik mij dat niet herinnerde, zou ik niet eens meer weten dat ik toen gekookt had. En misschien zou ik me dat niet eens meer herinneren, als ik in mijn volgende huisvrouwenperiode dit niet weer opnieuw nodig gehad zou hebben. Het is vreemd, ik denk erover na, en ik denk, zou het zo zijn dat als je als vrouw de dingen doet zoals je het je moeder altijd hebt zien doen, dat je actieve bewustzijn er erg weinig mee kan, dat het werk een soort van leven wordt, 'huisvrouwenbestaan', waarvan je de onderdelen niet meer goed uit elkaar kan houden en apart kan beleven, zoals dat wel kan met elders aangeleerd werk buitenshuis?

Door mijn huwelijk werd ik de vrouw van een huisarts, doktersvrouw. Na één jaar kreeg ik de eerste van mijn twee kinderen. Wat deed ik toen dat ik mij herinneren kan? Ik maakte dagelijkse menu's voor 14 dagen achter elkaar, allemaal afwisselend, met alle 'goeie dingen' erin, compleet met de fantasierijke hapjes van de restjes voor de broodmaaltijd, daarnaast de bijbehorende boodschappen van de dag. Zo hield ik overzicht, ook over de etensuitgaven, en bovendien konden de huishoudelijke hulp en ik elkaar afwisselen, al naar de één of de ander te doen had in het onberekenbare werk in het huis van een huisarts toen. Als het middagspreekuur afgelopen was, bewaakte ik (niet altijd stilzittend natuurlijk, alleen ik weet niet meer wát ik dan precies deed) het middagslaapje van mijn man in de gemakkelijke stoel, hij werkte hard en had daar best wel recht op. Dan moesten de kinderen en iedereen stil zijn, en van de telefoon of bel mocht hij geen last hebben. Hij had weerzin tegen de geldelijke kant van zijn beroep, dus ik deed de boekhouding. Ik deed na enige tijd ook de 'nachtpraktijk', leerde te onderscheiden wanneer hij zijn bed uit moest en

wanneer hij op mijn verslag kon volstaan met een recept uit te schrijven, en wanneer een rustig gesprek en de belofte dat de dokter morgenochtend direkt zou komen, voldoende was. Specialisten met wie hij een afspraak had en die thuis op hem moesten wachten, moest ik in een goed humeur houden. In de weekends, wanneer onze hulp vrij was, was uiteraard alle huishoudelijke werk voor mij. Maar dit kan ik alleen maar zeggen omdat ik dat berekenen kan. En omdat Maarten (mijn man van toen) eens zei dat hij er een hekel aan had als ik op zondag een schort voordeed om naar de keuken te gaan.

Waarom herinner ik me niet hoe het komt dat ik kan afwassen, bedden opmaken, een kast en een wastafel schoon kan maken? Toevallig herinner ik me dat ik van een vriendin leerde om een verstopte volle gootsteen schoon te maken, je begint gewoon met je handen in de drab te steken, en sindsdien was het daarmee als met de rest: het lijkt wel op zoiets als ademen, je doet het omdat het nodig is en je denkt er niet bij na, je registreert het niet. En later weet je niet meer dat je het deed. Dat zou niet erg zijn, hoe soepeler je je werk doet, hoe beter. Maar wat me later gruwelijk duidelijk geworden is, is dat anderen ook niet merken dat je werkt. En dat dát speciaal voor huisvrouwen geldt.

Vanzelfsprekend was de taak van kinderverzorging en opvoeding voor mij: er was een tuin bij het huis en doordat ik hulp had, kon ik er ook wel eens even uit. En als een kind ziek is, en je blijft erbij, dan beschouw je dat toch ook niet als werk? En de deelname aan de praktijk vond ik best prettig, de meeste patiënten vond ik gewoon aardig. Ik dacht zeker niet bewust aan werk, als ik mijn dagelijks bezig zijn beleefde. Hoewel ik altijd, altijd beschikbaar moest zijn, thuis of dichtbij en telefonies bereikbaar voor spoedgevallen, eerste hulp als er voor een ongeluk werd aangebeld, om mijn man op te zoeken aan de hand van het visitelijstje. Vreemd is het ook dat ik mij duidelijk gevoelens van bevoorrecht zijn herinner: dat in mijn bewustzijn van toen zo duidelijk stond, dat ik in sommige tijden 's morgens een uurtje of zo langer sliep dan de anderen in het gezin. Pas nu realiseer ik me dat Maarten vaak heel laat thuis kwam, en dan verwachtte dat ik met koffie en luisteren klaar zat. Hij kon er niet tegen dat ik eerder naar bed ging dan hij. Eén keer ben ik eens naar bed gegaan, het was zo laat en ik was zo moe. Zijn teleurstelling en mijn tekortschieten heb ik toen goed duidelijk gekregen. Ik vond dat eigenlijk heel gewoon, en pas nu begrijp ik dat ik met mijn ochtendslaapje hetzelfde tekort aan rust in onze lange werkdagen inhaalde, als Maarten met zijn middagslaapje. En dat ik een vriendin op de thee kon hebben en doorgaans tijd kon vinden om de krant te lezen of voor een tussendoor

babbel met zo maar iemand, dat gaf me ook vaak een bevoorrecht gevoel. (Ik begrijp nu niet meer tegen wiens of wier omstandigheden ik mij dan toch wel aan het afmeten was. Sinds toen heb ik het gevoel van recht op vrije tijd leren kennen. Dat ontstond pas toen ik het ontleende aan het samen met anderen op vaste uren buitenshuis werken, eerst 42, later 41 1/4 uur in de week. Ik had het er best moeilijk mee dat de vrije tijd en de ontspanning na 'het werk' voor mij niet opgingen, omdat ik, vrouw zijnde, daarin moest huishouden, boodschappen doen, koken, enz., maar dat is een ander verhaal. Nu zit ik met verbazing aan te kijken tegen een soort totale aanvaarding van een totale beschikbaarheid, waarin ik elke kans op vrijetijdsgedrag als een persoonlijke bevoorrechtiging onderging.)

Gedurende de laatste jaren van mijn bestaan als doktersvrouw raakte ons huwelijk in ontbinding. Steeds duidelijker bleek dat Maarten weliswaar mijn aanwezigheid in huis wenste voor een huishouden op rolletjes, de praktijk en de kinderverzorging, maar geen intieme relatie meer met mij wilde. Toen begon ik eraan te denken hoe het mogelijk zou zijn om een huis te hebben voor mij en de kinderen, en een bescheiden inkomen, om met ons drieën van te leven. En dat leidde elke keer tot niks.

Mijn denken erover was ook geen denken, het kon zelfs niet eens een echte fantasie worden, het was een leegte. (Dat was in 1948, er was toen nog geen bijstandswet en de woningnood was nog groter dan nu.)

Nog altijd vond ik de kinderen, de patiënten en het huis fijn, en nog altijd dacht ik er niet bij dat ik werkte. Dit was allemaal zo'n geheel in mijn leven en ik vond altijd nog wel een uurtje om te lezen of een dichtbij bezoekje te maken (met opgave waar ik telefonisch te bereiken was). Maar de situatie tussen Maarten en mij werd steeds benauwender, lezen was ook al niet leuk meer.

Na mijn scheiding lukte het eerst niet om op het Arbeidsbureau ingeschreven te raken, ook al zocht ik alleen maar het begin van een soort werk, waarvan ik verwachten kon, dat ik daarmee mezelf en op den duur ook mijn kinderen onderhouden kon. Eindelijk, naar aanleiding van een tijdelijk baantje, schreef iemand mij daar schouderophalend in. In die tijd had je een bewijs nodig dat je in Amsterdam werkte om er te mogen wonen (vestigingsvergunning, ook om een kamer te mogen huren), dus alleen al daarvoor dramde ik deze keer door.

Op mijn inschrijvingskaart stond:

Leeftijd: 36 jaar

Beroep: geen

Arbeidsverleden: heeft tot nu toe niet gewerkt.

Verzorging

Als een man klaar is met werken en naar huis gaat voor zijn vrije tijd valt hij midden in het spitsuur van zijn vrouw: de kinderen thuis en woelig, vader thuis en moe, het eten aan de kook, de tafel moet gedekt en elk moment kan er iets gebeuren dat haar aandacht opeist terwijl het eten ondertussen niet stiekem mag aanbranden. Dit spitsuur stelt moeder voor de tegenstrijdige eis: de kinderen rustig houden want anders valt vader uit, en de kinderen even laten uitlawaaien want anders zijn ze aan tafel lastig en valt vader dán uit.

Later, eenmaal aan tafel, sust moeder tussen haar happen door elke dreigende uitbarsting, eet de restjes op want het is zonde dat kostelijke eten weg te gooien, ruimt op, wast af, zet koffie, schenkt koffie en dan komt het: ze kan even rustig zitten. Maar dat kan alleen als vader achter de krant blijft zitten of naar de tv gaat kijken. Want anders zal hij uitweiden over hoe moeilijk hij het heeft gehad op zijn werk. En zij zal dat moeten aanhoren. Dat is een deel van haar werk geworden....

Deze rollen zijn niet omkeerbaar. Het gebeurt maar zelden dat moeder 's avonds aan vader vertelt wat voor rotdag zij heeft gehad en hoe hard zij heeft gewerkt terwijl vader dat dan ernstig aanhoort, begrip toont en meevoelt.

Moeder heeft immers niet het gevoel dat zij echt heeft gewerkt. Ze werkt immers niet? Toen haar eerste kind kwam hield ze op met werken. Dat zegt ze zelf ook: 'Toen hield ik op met werken.' Sindsdien doet ze kennelijk niets meer. Er zijn maar weinig mannen die met hun vrouw praten over haar werk. Ze zien niet wat ze gedaan heeft. Alleen de bijzondere dingen merken ze op: meubilair verzet, een nieuw gerecht. Maar het werk dat door de vrouw verzet wordt op een gewone doordeweekse dag, dat zien ze niet. Dat vreet van binnen, bij de vrouw...

En dat uit zich dan weer in de kreet: 'Ik ben hier de sloof', want soms, soms wordt het haar te veel. Ze kan zich niet meer beheersen. Ze wordt 'hysteries' als ze te lang heeft gewacht met aandacht vragen voor haar werk. En onder het verbaasd wenkbrauwop trekken van haar man gaat ze zich rechtvaardigen en verdedigen: Ik heb dit gedaan, en dat, en dat. En al gauw weet ze niet meer. Ze is de hele dag bezig geweest maar haar opsomming geeft maar een paar uur werk weer. Ze kan maar weinig anders doen dan een optelsom geven van kleine werkjes. Dat klinkt onbelangrijk, vergeleken bij de produktie of de konferentie van haar man. Ze wordt boos uit machteloosheid om het uit te leggen, of ze gaat zeuren, steeds maar zeuren tegen haar man over haar werk en haar zorgen daarbij. De zeurderige huisvrouw is een vrouw die haar werk, onzichtbaar voor anderen, aan die anderen probeert zichtbaar te maken, die waardering vraagt voor haar sloven.

De huisvrouw voelt zich vaak rot, moe en zwak, ze voelt pijn in haar hoofd, in haar rug, in haar maag. Door artsen zijn er voor deze pijnen dikwijls geen oorzaken aan te wijzen. De arts schrijft dan maar valium voor. En dat helpt wel: je wordt dof van binnen, dus je voelt je minder akelig, gewoon omdat je minder kan voelen. Je wordt er suffig en sullig van, dat wel, maar dat is misschien minder erg dan ongelukkig.

De vele huisvrouwenkwaaltjes en de depressies (ook zo'n typiese vrouwenaangelegenheid) zijn een uiting van protest.

Van het zwakke protest van de onderdrukte die geen middelen heeft om zich te weer te stellen, voor wie niemand siddert.

De vrouw staat zwak in de gezinssituatie. Het hoort bij haar werk stemming en sfeer te maken, niet die te verpesten. Ze is er voor de opvang van vader en de kinderen. Ze kan zich geen agressie permitteren, ze kan haar spanningen niet afreageren. Agressie roept nu eenmaal agressie op, zeker bij een man, en ruzie met haar man verliest de vrouw. Hij kan nu eenmaal beter redeneren en argumenteren. Op háár terrein, dat der emoties, kan en wil hij niet komen: 'doe niet zo emotioneel' is het dan. En huilen kan hij helemaal niet, terwijl haar tranen hem op den duur irriteren omdat hij er zelf geen heeft. Bovendien gaat ruzie ten koste van de kinderen en verpest het de door moeder zorgvuldig gezellig gehouden sfeer.

Daarom moet een huisvrouw haar toevlucht wel nemen tot uitingen van onlust en spanning waarvan niemand in huis last heeft. Meestal slaat de agressie van de vrouw 'naar binnen' en neemt dan de vorm aan van hoofdpijn en andere zelfkwellingen.

Een huisvrouw kan onlust alleen maar op bepaalde manieren uiten. Maar zij moet daarnaast ook nog de onlust en de agressie van man en kinderen opvangen. Waar kunnen die hun onlust anders kwijt dan thuis? Behalve huishoudster is moeder ook nog psychotherapeut: zij probeert haar gezin naar beste weten geestelijk gezond te houden en investeert daarin vrijwel alles wat ze heeft: al haar liefde, verzorgingsvermogen zijn voor man en kinderen, die daarop te allen tijde aanspraak kunnen doen (dat moeder wel eens wat liefde en emoties zou willen bijtanken komt vaak niet in hen op: moeder geeft). Dat betekent altijd maar bemiddelen tussen vader en de oudere kinderen. Het betekent dat ze haar aandacht eerlijk moet verdelen tussen de kinderen onderling. Ze mag -

dat vindt ze zelf ook - niet een kind voortrekken of verwaarlozen. Ze mag ook haar man niet verwaarlozen (dus gaat ze ook met hem naar bed als ze eigenlijk te moe is). En man en kinderen kunnen zulke tegenstrijdige eisen stellen dat de vrouw zich soms in stukken verdeeld voelt ('Ik voel me maar een half mens', placht mijn moeder te zeggen). Als ze niet af en toe rust krijgt, dan kunnen die stukken niet meer gelijmd. De vrouw wordt langzaam vergruizeld tussen hen die ze lief heeft! Er blijft niets van haar over. Ze heeft geen rust en geen vrijheid èn geen werk om zich op te beroepen. 'Ssst, moeder werkt...', wat zouden veel vrouwen dat eens graag horen.

Waarvoor doet een huisvrouw het toch allemaal? Eens deed ze het uiteindelijk voor zichzelf: om de liefde van haar man te behouden. In de meeste gezinnen is dat allang naar de achtergrond geschoven en doet de vrouw het alleen nog maar voor de kinderen. Waardering van haar man krijgt ze namelijk veel minder voor haar werk dan voor zichzelf, voor haar eigen persoon, althans voor wat hij daarvoor aanziet: zijn waardering voor haar betreft haar uiterlijk, en dat ze lief is en van hem houdt en dat ze hem seksueel verzorgt (zodat hij voor seks geen moeite hoeft te doen, hij heeft het toch al zo druk, dus is het prettig dat de seks thuis te allen tijde te krijgen is). Hij vindt of vond haar bijzonderder dan andere vrouwen; daarom is hij tenminste met haar getrouwd, zei hij vroeger. Natuurlijk heeft de vrouw er behoefte aan om die waardering af en toe van zijn gezicht te lezen, om zachte woordjes te horen. Daarvoor doet ze het toch allemaal?

Met opsommen van haar huishoudelijke beslommeringen krijgt ze die waardering niet. Met gezeur en scènes evenmin. Mannen houden niet van zeurderige vrouwen. Ze houden van aantrekkelijke vrouwen, van mooie vrouwen, van mollige vrouwen, van jongensachtige

vrouwen, van moederlijke vrouwen, van lieve vrouwen, van dominante of juist van afhankelijke vrouwen, van artistieke vrouwen, van intellectuele vrouwen desnoods, maar niet van huisvrouwen, en vooral niet van huisvrouwen als zij noodzakelijk maar vuil werk doen (poepluiers, luchtjes in de keuken en in je haar, dweilen op je knieën voor de plee). Mannen houden niet van stinkende vrouwen. Ze houden niet van menstruatie en eigenlijk ook niet van de substantie en geuren van je kut.

Een man ziet zijn vrouw niet graag tot huisvrouw worden. Maar uit gemakzucht houdt hij dat onherroepelijke proces ook niet tegen. Een man houdt liever het - in het huwelijk steevast vervagende - beeld vast van hoe zij was vóór zij huisvrouw (dwz. zijn vrouw) werd. Maar ooit verdwijnt dat beeld!

Dat is nou het tragiese voor ons vrouwen. Onze diepste wens is: de liefde van een man. Die liefde vindt nog vrijwel steeds bekrachtiging in het huwelijk. Het huwelijk verandert aan die liefde niets. Die heeft na de huwelijksdag dezelfde vorm als daarvoor, die voelt hetzelfde. Het huwelijk verandert alleen maar iets aan de relatie met de man die van je houdt: die relatie is nu officieel en nog alleen voor de wet ongedaan te maken. Je zit vast. Dat huwelijk en liefde niets met elkaar te maken hebben blijkt als de liefde voorbij is: het huwelijk blijft dan gewoon bestaan.

Behalve de wettige band vormt het huwelijk de samenlevingsvorm waarbinnen twee partners voor elkaar en voor eventuele kinderen zorgen. Voor die zorg is geld nodig. En dat geld verdient de man. Hij is kostwinnner. Hij kan niet anders. Hij is daartoe opgevoed en gevormd. Het doet er niet toe of zijn vrouw ook geld verdient: hij moet werken voor geld. Een niet-geld-verdienende man voelt zich doodongelukkig, voelt zich helemaal niemand.

Een vrouw heeft die noodzaak om geld te verdienen niet met de paplepel ingekregen. Zij leert dat haar man voor hen beiden genoeg zal (moeten) verdienen. Zij is ertoe opgevoed om in die situatie de man te verzorgen.

Als de man geld verdient en zijn vrouw niet of veel minder, zoals meestal gebeurt, neemt de vrouw het overblijvende werk dat in huwelijk en gezin moet worden gedaan op zich: huishoudelijk werk en een 'thuis' maken voor de man die in de harde samenleving de kost verdient. Dat gaat allemaal vanzelf, zoetjesaan en ongemerkt. Zo voltrekt zich de tragiek van de feitelijke onderdrukking van de vrouw.

Immers: zij trouwde uit liefde en ongemerkt is zij binnen twee jaar geworden tot de gratis huishoudster, de gratis praatpaal en het gratis seksobject van een man die zijn eigen weg gaat. Zij heeft dan al geen eigen weg meer. Dat vreet van binnen.

De meeste vrouwen houden het jaren vol om te zeggen dat ze gekozen hebben voor het bestaan van gratis huishoudster, gratis psycho-therapeut en gratis seksobject. En het moederschap verguldt deze bittere pil wel een beetje, vooral zolang de kinderen klein zijn.

Want liefde en seksualiteit gaan in de structuur die het huwelijk is vrijwel altijd kapot. Een belangrijke reden hiervan, en tegelijk het enige wat blijft is de structuur van het werk: de man buiten het huwelijk/gezin; de vrouw daarbinnen: de verzorging van zichzelf en haar huisgenoten, waarbij ze de verzorging van zichzelf al gauw gaat veronachtzamen, uit tegenzin en omdat zorg voor zichzelf bij gebrek aan een eigen wereld toch geen zin heeft. Haar wereld is de kollektieve wereld van het gezin geworden waar zij een dienende functie heeft. Wat het

langst stand houdt is de zorg voor de verfraaiing van haar uiterlijk, en eigenlijk is dit verzorging voor de man: zij wil aantrekkelijk zijn voor hem, tot haar laatste snik.

En door deze tragiese gang van zaken kan het gebeuren dat je in de tram een gesprek tussen twee huisvrouwen hoort, waarin elke zin begint met: 'Mijn man zegt...', 'Maar mijn man vindt...', 'Ja, maar mijn man zegt...'. In huwelijk en gezin heeft de vrouw zichzelf verloren. Zij heeft geen mening meer. Zij voelt alleen nog maar. En meestal voelt ze onlust of moeheid. Zo ziet de onderdrukking van de vrouw eruit.

En het kon allemaal zo mooi zijn. Want huishoudelijk werk is niet vervelend als je erbij geholpen wordt of als je af en toe vrij hebt. Het is ook niet vervelend als je gelukkig bent. Als je keuken altijd vies is, betekent dat dat het met de liefde slecht gaat. Want als je niet gelukkig bent met je man dan is het verschrikkelijk om zijn eten te koken en zijn overhemden te wassen. Dan pas merk je dat je geen beloning krijgt voor je werk, als de liefde verdwenen is.

En ook dan is dat werk niet zinvol meer. Naast het huishoudelijk werk heeft de vrouw belangrijk psychies opbouwwerk te doen: de emotionele verzorging van man en kinderen: liefde en geruststelling en meelevens afscheiden. Is er belangrijker werk in de wereld denkbaar? Nauwelijks. En ook dit werk, wat ook valt onder verzorging, is in onze wereld waardeloos, vrouwenwerk. Want mannen bepalen wat werk is. Zij regelen economie en financiën, zij hebben het geld. En naar hun maatstaven is werk dat wat geld opbrengt. Hun opvatting van werk is: geld verdienen, niks voor niks. Gratis op iemand letten (wat hun eigen vrouwen doen) is volgens mannen geen werk. Verzorgen is er voor hen niet bij.

Wat is verzorgen eigenlijk? Tegemoetkomen aan de behoefte van een ander (zonder jezelf helemaal op te offeren en weg te cijferen, zoals wij vrouwen te vaak doen}. Dat kunnen en willen mannen niet. Niet in het groot en niet in het klein.

Wie hebben ons milieu verpest met hun industrieën en de wereld vernield? Wie zorgen er voor dat wij dag aan dag in ongerustheid leven over de toekomst van onze kinderen? Wie maken wapens en dus oorlogen? Wie hebben het spreekwoord 'daar helpt geen lieve moeder aan' uitgevonden? Mannen.

Veel mannen vinden zichzelf een zorgzaam vader en echtgenoot als ze elke maand hun salaris of een deel daarvan afstaan aan hun vrouw. Is dat verzorging? Welnee, dat is alleen maar mogelijk maken dat een ander zorgt.

Elke verzorging die verder gaat dan geld geven is mannen vreemd. En daarom telt verzorging niet. Daarom is het vrouwenwerk.

Jammer dat wij vrouwen dit nog steeds ook vinden. Jammer voor onszelf en voor de mannen.

De vrouw als kabouter

Vroeger werden er nog wel eens kabouters gezien, maar tegenwoordig hoor je daar nooit meer van. Toch zijn er veel mensen, vooral mannen en kinderen, die nog in kabouters geloven.

Ik hoor het mijn moeder nog zeggen: 'dat hebben de kaboutertjes gedaan', als ik haar vroeg hoe het kwam dat iets opeens zo schoon of opgeruimd was. Dit was dan meestal als verrassing bedoeld en altijd het werk van mijn moeder.

Nu ik volwassen ben, denk ik soms nog, als ik de troep zie die op me ligt te wachten om afgewassen, geordend of opgeruimd te worden, 'waren er nog maar kaboutertjes'. Want ik ben een vrouw en ik weet al heel lang dat het onzichtbare werk door vrouwen wordt gedaan: overdag, wanneer er behalve de kleintjes, niemand thuis is, of wanneer man en kinderen in krant, hobby, studie of spel verdiept zijn. Als vrouw word je mét het 'vrouwenwerk' onzichtbaar. Als de rest van het gezin naar werk of school is, ben je écht onzichtbaar voor ze. En dat het huis, wanneer ze weer thuiskomen, schoon of tenminste toonbaar is, dat de bedden weer opgemaakt of rechtgetrokken klaar staan, de tafel afgeruimd, het stof van de stoelleuning en schoorsteenmantel verdwenen en het eten voor straks aanwezig is, is vanzelfsprekend. Dat hebben de kaboutertjes gedaan, en moeder heeft een rustig dagje gehad en kopjes koffie gedronken en misschien zelfs een koek gebakken, dat doet ze immers zo graag. En ook heeft ze, toen de zon scheen, wat boodschapjes gedaan en op straat lekker wat rondgekeken. Je zou denken dat het te onnozel was om erover te praten, dit bijgeloof van mannen en kinderen, dat de verandering die zich thuis voltrekt tussen 's morgens wanneer je de deur uitgaat en 's avonds wanneer je weer binnenkomt, vanzelf zou gaan. En iedereen, behalve vrouwen, klemt zich vast aan dat bijgeloof, verweert zich bitter en beschuldigt je als je eraan komt. Probeer maar eens te vertellen wat je die dag gedaan hebt. Voor je het weet zit je te verdedigen, dat je heus niet zeurt, dat het waar is wat je vertelt, dat je gewerkt hebt met alle teleurstelling en trots die bij werk horen. Je mag het niet zeggen, je mag het ze niet voorhouden dat er een mens een dag gewerkt heeft om dit zichtbare resultaat (als het je helemaal gelukt is een vernieuwd, verwelkomend huis) te bereiken. Je moet de anderen in het geloof laten dat de kaboutertjes het hebben gedaan.

Nu moet ter verontschuldiging van man en kinderen wel gezegd worden dat de maatschappij (zoals doorgaans in geval van bijgeloof) hun is voorgegaan, al voordat zij op de wereld waren, met te bewijzen dat vrouwen niet werken als ze getrouwd zijn.

De getrouwde vrouw, die niet buitenshuis werkt, is 'zonder beroep'. Ze krijgt geen loon of salaris voor haar werk. Ze heeft geen eigen stand, status of klasse: die krijgt ze tweedehands toegereikt door haar man, met name door het werk dat deze doet. Zij is tegen ziektekosten verzekerd door de gezamenlijke loonarbeidende gemeenschap, die via de sociale verzekering de getrouwde man tegelijk zijn gezin laat meeverzekeren als de percentsgewijze premie van zijn loon wordt afgehouden. Maar voor de getrouwde huisvrouw is er geen ziekewet, die tenminste 80% van het loon doorbetaalt als zij ziek is. Zij krijgt niets, zij verdiende gezond immers ook niets, zij werkt niet. Laat niemand zich iets anders wijsmaken: de staat, de maatschappij met haar regels en wetten, de (hoofdzakelijk) mannelijke regeringen gaan vóór in het handhaven van het sprookje, dat de huisvrouw niet werkt.

O, het wordt zo niet gezegd, maar wat er gedacht, geloofd wordt, dat zie je aan de regels en wetten, óók de toekomstige. De 'Algemene Arbeidsongeschiktheidswet' die nu, in het jaar van de vrouw, in de maak is, sluit alle mensen in, behalve de huisvrouwen (en de buitenshuis werkende getrouwde vrouw maar op het nippertje). Hieruit blijkt overduidelijk dat het werk van de huisvrouw nog steeds onzichtbaar is, dat zij kabouter is en het vooral moet blijven!

Wat is zichtbaar werk eigenlijk? Met andere woorden: wanneer wordt activiteit algemeen als werken beschouwd?

1. als je achter elkaar doorwerkt in aaneengesloten uren (meestal acht uur per dag, onderbroken door een pauze). Alle andere uren heb je 'vrij'. (Dit betekent dat als je niet in aaneengesloten uren werkt, je ook nooit echt 'vrij' hebt. Het betekent ook dat je werk mag weigeren als je officieel vrij hebt, of dat als je het per gratie toestaat: overwerk, dat vaak duurder betaald wordt.)

2. als je buiten je huis werkt ('op je werk zijn')

3. als je tijdens je werk controleerbaar bent

4. als je voor het verrichte werk geld ontvangt

Deze kenmerken van wat in onze samenleving als werk wordt beschouwd gelden geen van alle voor de vrouw die uitsluitend huisvrouw is: zij kan enigszins zelf bepalen of ze achter elkaar doorwerkt of niet, al moet ze natuurlijk wel rekening houden met de werktijden van haar man en de school- of werk-tijden van de kinderen. Aan de andere kant heeft ze nooit vrijaf, juist omdat ze geen werktijden heeft: 'moeder stond altijd klaar', 'haar handen stonden nooit stil' enz. Toch betekenen deze bekende uitdrukkingen geen compliment voor het vele werk dat een huisvrouw verricht. Ze geven meer aan dat moeder steeds maar klusjes, dingetjes deed, en ze worden meestal pas aan het eind van een arbeidzaam vrouwenleven gedebiteerd, daarom zijn ze ook in de verleden tijd gesteld.

De huisvrouw werkt niet buitenshuis (als ze dat wel doet wordt ze daar niet als huisvrouw beschouwd), ze wordt niet gecontroleerd (als haar man controleert geldt dat meestal niet haar huishoudelijke prestaties) en ze krijgt geen eigen vaststaand salaris voor haar werk.

Wat een huisvrouw doet is in haar eentje aanwezig zijn, naar eigen maatstaven werk verrichten (sommige huisvrouwen zijn 'schoner' dan andere) en ingrijpen als dat nodig is; als ze kinderen heeft is dat vaak nodig: dan wordt het huishoudelijke werk automaties uitgebreid tot voortdurende waakzaamheid. En nu komt er iets heel gek, waaruit blijkt hóe er verschillende normen voor mannen- en vrouwenwerk worden gebruikt. Want beschikbaar en aanwezig zijn wordt bij bepaalde mannenwerk wél als echt werk gezien! Als een operator in een chemische fabriek werkt, 40 uur per week, betekent dat dat hij 40 uur per week beschikbaar is, waakzaam en alleen ingrijpt als er een chemisch proces afloopt en de machine opnieuw ingesteld moet worden, èn als er iets misgaat. Gaat er meer dan een kleinigheid mis, dan komt er een speciale technicus om hem te helpen. Chemisch operator zijn is echt werk, en je moet het maar kunnen: zo'n ingewikkelde chemische toestand overzien en op het juiste moment ingrijpen.

Juist omdat hij weet wanneer hij moet ingrijpen bij die machines, want daar heeft hij voor gestudeerd, wordt zo'n operator een heel hoog maandsalaris uitbetaald, ook als hij een maand niet heeft ingegrepen. Er zijn nog meer beroepen, ook beroepen waar je niet voor hoeft te studeren, die toch bestaan uit aanwezig en beschikbaar zijn, die toch als echt werk worden

beschouwd, waarvoor iemand geld ontvangt. Een mooi voorbeeld is de nachtportier die wordt betaald voor: er zijn.

Hoe kan een huismoeder nu uitleggen dat op tijd ingrijpen en waakzaam zijn het hoofdbestanddeel is van haar werk? En hoe kan zij dit zelf voelen, dat haar vermogen tot ingrijpen niet onderdoet voor dat van de operator en de nachtportier, als zij geen steun krijgt voor haar zelfbesef omdat anderen haar werk niet zien als werk, omdat ze geen werktijd en geen vrije tijd heeft? Hoe kan een vrouw, zoveel jaren in haar eentje, geïsoleerd, niet gezien, werk doen zonder gek te worden? Zonder dat 'de muren van haar huis op haar afkomen'?

• **JIJ DOET TOCH NIKS!**

Toen ik nog volop in de kleine kinderen zat had ik erg weinig tijd om na te denken over mijn situatie. Van 's morgens half zeven tot 's avonds een uur of acht was ik konstant bezig met kinderen baden, de was doen (zonder wasmachine, voor zes man!), wandelen, boodschappen doen, het huis schoonhouden, kleertjes maken, want er was haast geen geld om iets in de winkel te kopen. Ik zag al deze werkzaamheden als een soort sportieve run. Als 's avonds alles gelukt bleek dan was ik gewoon een beetje trots, ik had 't weer voor mekaar binnen de toegemeten tijd! Tot er op een dag iets gebeurde dat mij van al m'n plezier beroofde. Ik vroeg mijn man heel argeloos of ik ook - want hij had het vanzelfsprekend al - een beetje zakgeld kon krijgen want ik voelde me zo bezwaard als ik van het toch al krappe huishoudgeld een lipstick (voor hem!) of zoiets wilde kopen. De minachting die hij toen over mij heen spuwde heb ik nooit meer kunnen vergeten, hoe ik 't in mijn hoofd haalde om geld voor mezelf te durven vragen, en toen ik schuchter zei dat ik toch eigenlijk ook hard werkte zei hij: 'Jij? Jij doet toch niks!'

• **DAN MAAR ZONDER BEGRIP**

Wat het voor mij betekent om huisvrouw te zijn. Nou dat is niet zo simpel, ik vind het geen naar werk, het wordt alleen vreselijk ondergewaardeerd. Als je het alleen moet doen is het een dagtaak, je wordt er niet voor betaald, je krijgt altijd te weinig geld om de boel te laten draaien, dat wekt agressie aan beide kanten: de kostwinner klaagt dat je nooit uitkomt en jij wordt dan helemaal woest omdat je het ook niet kunt helpen dat je niet uitkomt.

Zoals het nu gaat bij ons is het niet zo leuk, ik heb er niet zoveel zin meer in huisvrouw te zijn. Het is niet iets

waar je veel eer mee inlegt, je verdient er geen geld mee en dus is het niet belangrijk wat je doet, daarom wordt het voor mij ook steeds minder leuk. Ik hou wel van zorgen voor anderen, vind koken en bakken eigenlijk vreselijk leuk, dat schoonmaken eigenlijk ook niet zo erg naar, maar de vanzelfsprekendheid waarmee het gezin dat allemaal maar van je vraagt benauwt me gewoon. Het is altijd de kostwinner die gewaardeerd wordt. Hij is het die het geld inbrengt en geld is het belangrijkste.

Als je nu zo'n dag eens opschrijft wat je allemaal doet: 's morgens opstaan om zeven uur, ontbijt maken voor de kinderen en jezelf (mijn man staat altijd het eerst op en zet koffie voor zichzelf en ons en als dat klaar is en hij weggaat dan/staan wij op). Daarna bedden opmaken, afwassen, de kinderen naar school helpen, jezelf wassen, aankleden, de beesten verzorgen. Dan gauw de spullen inpakken voor school, op het fietsje naar het vrouwenhuis en leren (heerlijk). Daarna daar afwassen wat opruimen, hup naar huis, o nee, eerst boodschappen doen, het kind opvangen uit school, eten geven, hond uitlaten of zorgen dat hij uitgelaten wordt, zuigen, wassen en nog wat klussen, eten schoonmaken, koken, afwassen of helpen met de afwas, kleren verstellen, koffie zetten, dan willen ze inmiddels allemaal weer wat drinken en dan duurt het tot het oudste kind in bed ligt tot je eens wat tijd hebt om iets voor jezelf te doen, ongeveer tien uur. Mijn man gaat 's avonds om half zeven weer de deur uit om te klussen voor de extra dingen, muzieklessen voor de kinderen, vakanties en dat soort dingen. Dus ben ik altijd degene die zich bezighoudt met de kinderen, helpen met huiswerk, spelletjes doen, vragen beantwoorden, noem maar op. Dan denk ik wel eens als ik per uur uitbetaald zou worden werd ik rijk.

Ik ga twee keer in de week naar school en een dag werken in de huishouding bij iemand anders. Natuurlijk zou ik wel graag gewoon een baan willen hebben maar daarvoor heb ik geen opleiding, dus zou ik net als vroeger in de verzorgende beroepen of in een fabriek terecht komen en daar heb ik geen zin meer in.

Het kost me vreselijk veel moeite om de kinderen ervan te overtuigen dat ze mee moeten helpen. Het gaat wel steeds beter maar de tijd en de energie die het me kost, in die tijd heb ik het zelf gedaan. Daarbij komt dan nog dat je omgeving het maar raar vindt dat je alle tijd die je kan lospeuteren besteedt om jezelf te ontwikkelen, dat je daarbij nog feminist bent en daar ook nogal wat tijd in stopt. Dat hoort allemaal niet, je hoort te werken en geld te verdienen als je tijd overhebt als de kinderen wat groter worden. Ze begrijpen niet dat het aan je vreet als je vanaf je achttiende jaar bezig geweest bent voor anderen (ik ben nu

32), dat je wel eens gaat denken wanneer ben ik nu eens aan de beurt. En omdat ze dat allemaal toch niet begrijpen doe ik het maar zonder begrip. Lekker voor mezelf naar school met andere vrouwen die met dezelfde problemen zitten, me helpen als ik het niet meer zie zitten en omgekeerd help ik hun waar ik kan, graag en met liefde want ik hou van vrouwen (nu wel).

• KORTOM

Door iemand is mij gevraagd iets te schrijven over hoe ik mij als vrouw, huisvrouw, moeder voel of gevoeld heb. Daarbij bleek dat er na 't stellen van die vraag haast altijd negatieve reacties kwamen, in de zin van: alsof 't leven van vrouw (van mijn man), huisvrouw en moeder (van onze gezamenlijke kinderen) nu altijd zo'n doffe ellende zou zijn. Op de eerste plaats vind ik dat het nooit het één of het ander is. 't Heeft hele fijne, maar ook hele moeilijke aspecten. Als ik nu terugkijk op mijn leven, - en daar heb ik een beetje recht op: leeftijd 61 jaar, 40 jaar getrouwd en moeder van 10 kinderen - dan is er een heel scala van mooie en minder mooie dingen. Ik was van mezelf 'n nogal ernstig en moederlijk meisje en vond het vanzelfsprekend dat ik zou trouwen. En kinderen krijgen was daar een eerste vereiste bij. Ik herinner mij dat ik als jong meisje altijd zei: liever tien dan niet één! Dat het er inderdaad tien werden, was mede door de moeilijke financiële omstandigheden wel teveel van het goede. Ik kan dan ook niet zeggen dat ik steeds weer blij was als er zich opnieuw een aankondigde! Maar ik was toch teveel moeder om ze toch weer niet iedere keer met liefde te ontvangen. Dat was nu een keer mijn taak (de mij opgelegde rol zouden we nu zeggen). Hoe moeilijk ik het ook had, ik had toen zeker niet het gevoel dat ik mijn leven verknoeide, of dat ik misbruikt, uitgehold werd. Achteraf gezien, mede door de veranderende wereld om ons heen, en door m'n eigen bezigzijn (waar ik nu eindelijk tijd voor heb) met rollenpatroon, emancipatie, enz., krijg ik natuurlijk wel het gevoel van: Mijn God, wat had ik wel niet allemaal kunnen doen (voor mezelf), maar ook: Wat heb ik m'n kinderen (doordat ik er teveel had) eigenlijk tekort gedaan! Nu, nadat alle kinderen de deur uit zijn en ik eindelijk - veel te laat overigens - begonnen ben 'n beetje aan mezelf te werken ('n groot woord), ga ik wel eens denken dat ik mezelf teveel heb laten leven, 't allemaal maar heb laten gebeuren, zonder nadenken, vanzelfsprekend, omdat het nu eenmaal zo hoorde. Eigenlijk pas sinds oktober 1974, toen ik op de V.O.S.-cursus ben gegaan, ben ik mezelf van veel dingen bewuster gaan worden. En ik moet zeggen, hoewel ik me altijd

nogal geëmancipeerd voelde, d.w.z.

1. ik heb er geen moeite mee voor m'n eigen mening op te komen,
2. ik ben in m'n gezin de dominerende persoonlijkheid,
3. ik voelde me dus op mijn manier betrekkelijk vrij,
dat ik tijdens die V.O.S.-cursus me steeds meer bewust werd van m'n beperkte vrijheid, en dat wat ik voor geëmancipeerd had aangezien 't niet was! Kortom, m'n ogen werden wel geopend met het gevolg dat ik in plaats van tevreden (zeg gezapig) te zijn, ik hoe langer hoe ontevredener werd met m'n situatie. Ik ging dingen zien waar ik voorheen als vanzelfsprekend aan voorbij ging, die me helemaal niet meer zo lekker zaten. Ik ging mezelf eindelijk zien als een persoonlijkheid op zich, en niet langer als de vrouw van m'n man, de moeder van m'n kinderen, dus 'n verlengstuk van de ander. Als ik er nu op terugkijk hoe 't in mijn gezin was, dan heb ik praktisch overal alleen voor gestaan, 't huishouden, onder dikwijls heel moeilijke financiële omstandigheden, de zorg voor de kinderen plus man, die 'n kind extra was, plus allerlei werk buiten de deur! Van kranten bezorgen tot schoonmaakwerk, kantinehulp en aan de lopende band op 'n sigarettenfabriek. En bij al dat werk had ik het gevoel: je doet dat nou wel en we hebben het geld hard nodig, maar het huishouden mag er niet onder lijden; sterker nog, ik had het gevoel dat ik me ergens nog moest verontschuldigen dat ik werkte. Ik heb, mede doordat ik zoveel kinderen heb, niet zoveel moeite om mee te komen met de (zo heel andere) gedachtegang van de jeugd. Maar om dat allemaal voor mezelf waar te maken is moeilijker. Ik doe nu mijn best in gespreksgroepen, ontwikkeling nederlandse taal, engels en maatschappijleer, om die ontstellende achterstand enigszins in te halen. Maar 't gekke is ergens in m'n achterhoofd het gevoel van: mens, je bent nu 61 jaar, je bent te laat voor al die dingen! Wie heeft daar nu nog wat aan! Daar komt nog bij dat iedere keer als ik naar het Vrouwenhuis ga voor 't een of ander, ik 'n schuldgevoel krijg dat ik m'n man alleen laat. Ik..., Och ik schei uit met m'n artikel. Je ziet ik heb nog steeds moeite om van mezelf te houden.

• VIND JE HEM DAN HELEMAAL NIET MOOI?

Toen ik met hem trouwde had ik er nooit over gedacht wat een huwelijk inhoudt, dat ontdek je pas later. Het toe moeten geven aan de verlangens van de man, ook als je zelf geen zin hebt. De spanningen die ontstaan - je stiekem uitkleden en wassen omdat je niet wil dat hij trek krijgt. Het afschuwelijke gevoel van walging soms als hij je nam en je er zelf niet bij was. Eerst deed ik nog alsof, maar later

ging dat komedie spelen niet meer of wilde ik het ook niet meer.

Ik heb nog gedacht hij is oud en het zal wel overgaan, maar toen hij 75 was en nog een of twee maal in de week wilde 'knoeien' (meer was het toen niet meer) ging ik eens naar onze huisarts, die wij al lang hadden en die ons goed kende. Ik vroeg hem of dat nu niet eens ophield, die seks, maar hij lachte en zei: 'dat is toch prachtig, een man van 75 die nog wat wil.' Later vroeg hij er ook altijd naar of mijn man nog zin had. Zelf man zijnde dacht hij zeker: daar wil ik ook voor tekenen.

Ik kreeg valium en daarmee was de kous af.

De spanning die ik had, de opluchting als mijn man 'ge-weest' was en er dan een paar rustige dagen waren. Dan weer voelen het is weer zover, het moet weer, anders kwam er zo vlug ruzie over een kleinigheid. Hij verdroeg dan niets meer van me.

Als vrouw ben je toch op de eerste plaats voor de meeste mannen een lichaam om plezier mee te hebben en als hij dat niet vindt bij je dan ben je waardeloos. Dat is ook de reden dat je als oudere vrouw door de mannen (in het gunstigste geval) wordt genegeerd: je bestaat niet meer voor ze. Of je nog waarde hebt als mens doet niet meer ter zake, een lekkere K, dat is de hoofdzaak.

Ik heb nu vaak depressies. De kinderen zijn getrouwd, ik ben op de drempel van het oud-zijn en leef nog met de man die ik misschien niet zo goed heb behandeld als hij verdiende, maar de natuur van de mens wreekt zich als hij jarenlang wordt uitgeschakeld en moet ondergaan en dulden waar hij geen zin in heeft.

Ik slaap al jaren in een ander vertrek, het ging anders niet meer. Ik ga dikwijls een paar dagen weg - dan ben ik weer gerestaureerd - en krijg medicijnen van een zenuw-specialist, dat houdt me wel wat rustiger. Als oplossing voor mijn probleem is maar één weg: een oude man in de steek laten die me eigenlijk geen kwaad deed - en dat is ook gemeen -, dus ga ik maar door met de pillen, en ga misschien zelf wel als eerste dood.

Mijn man is nu 84 en onze huisarts heeft op mijn dringend verzoek een half jaar geleden eens met hem gepraat en hij heeft zich er kennelijk bij neergelegd dat het nu maar eens uit moet zijn met de seks. Hij probeert wel goed met me om te gaan, maar is nu erg krities op wat ik doe en zeg. Nee, er is niet veel overgebleven van de knappe jonge vrouw die ik was op een foto, die ik verbrand heb toen hij dat beeld eens meewarig vergeleek met het wrede heden. Als ik hem moet wassen - al jaren wil en kan hij dit niet alleen en moet ik dit doen - krijgt hij nog een erektie en is er trots op. 'Vind je hem dan helemaal niet mooi?',

zegt hij soms en kan niet begrijpen dat ik dit apparaat verfoei - een bron van veel ellende op aarde.

Een foto van vroeger ligt diep in een la.
Ik vind hem nog wel eens als ik opruimen ga.
Dan kijk ik met weemoed naar dat vrolijke gezicht
en met een zucht gaat de la snel weer dicht.

• BEN JE AL SCHOON

Als je mij vraagt of ik er spijt van heb, zeg ik nee, maar ik had graag zoveel dingen anders gedaan. Toen ik twintig was trouwde ik. We konden een halve achterwoning krijgen in de Kinkerbuurt met een eigen keuken en een eigen opgang voor f 13,50 per week. Dat was zoiets als een lot uit de loterij, dus mijn man (aanstaande) naar mijn moeder om te vertellen wat onze plannen waren. Ze had allerlei bezwaren. Eén daarvan was dat ze mij te jong vond, het andere was het schuldgevoel ten opzichte van mij, omdat ik thuis nooit een vinger had uitgestoken en zo kon ik toch nooit een goede huisvrouw zijn en worden. Ze zei dan ook letterlijk: 'Ze kan niets hoor', eigenlijk bedoelde ze 'ik heb haar niets geleerd'. Er werd mij altijd voorgehouden dat ik zou trouwen en leren was daarom niet zo belangrijk voor een meisje. Mijn man vond dat allemaal geen bezwaar en vertelde mijn moeder dat hij mij het huishouden wel zou leren; hij had vroeger wel wat moeten doen. Vijf jaar hadden wij gepland dat ik buitenshuis zou moeten werken. Het werden er nog geen twee. Toch vond ik die twee jaren achteraf de leukste en gezelligste tijd van mijn huwelijk ook al had ik een dubbele taak. 's Ochtends ging ik naar kantoor en om half zes, als ik daarvandaan kwam, ging ik wat eten koken. Vaak gingen we ook ergens eten en in het weekend deden we samen wat in de huishouding. Ook deden we zaterdags samen de boodschappen.

Toch wist ik dat ik nooit zo'n echte huisvrouw zou worden zoals iedereen dat van je verwachtte. Ik had gezien hoe de meeste huisvrouwen aan het sloven waren, de boodschappen op pantoffels deden. Zaterdags stonden de Jamin-winkels vol met moeders met kinderen, die grote zakken snoep kochten voor de zondag om de kinderen zoveel mogelijk stil te houden want dan moesten pa en ma kunnen uitslapen.

Ik had mij voorgenomen zoveel mogelijk niets tegen mijn zin in te doen en vooral mij zelf te blijven. Ik had al direkt een hekel aan het huishouden maar dat mocht je vooral nooit laten blijken, je wordt er alleen nog eenzamer door, je kan met je buurvrouw geen andere konversatie beginnen omdat zij

het alleen maar heeft over het huishouden en de kinderen, en wat ze allemaal wil en gaat kopen.

Toen mijn eerste kind geboren werd kregen wij een groter huis en verhuisden naar Zuid, 'daar had ik vroeger ook altijd al gewoond. De mensen vooral de vrouwen leefden daar erg in weerhuisjes, vreselijk burgerlijk en bekrompen. Je moet op tijd je ramen lappen, er werd precies gekeken wat je wel en niet deed. Gelukkig had mijn man geen hekel aan huishoudelijk werk en ik had inmiddels het tweede kind erbij gekregen en had het daardoor erg druk. Mijn man hielp mij dan ook bij veel huishoudkarweitjes, maar het was toen nog erg gek als je man de ramen voor je ging lappen of stond af te wassen in de keuken al zag dat natuurlijk niemand, maar dan had je de broek aan, of je had haar op je tanden en was je man een mietje. Het ergste vond ik altijd de tijd tussen pasen en pinksteren, dan zag je de weer-vrouwtjes naar buiten komen om de grote schoonmaak te gaan doen. In een mum van tijd zag je alle vrouwen op ladders en trappen staan, waanzinnig vond ik het altijd. Kwam je een vrouw tegen op straat dan ging het gesprek ook altijd over de schoonmaak en vroeg ze altijd of je al schoon was. Gelukkig had ik altijd wel een exkuus om de schoonmaak te ontlopen, want ik had het te druk met de kleine kinderen. Later werd dat anders. Toen werden er nieuwe wijken gebouwd en de vrouwen, vaak noodgedwongen, moesten buitenshuis gaan werken. Gelukkig voor hen en voor mij werd de schoonmaak toen minder belangrijk. Ik ging er vanuit dat je huishoudelijk werk pas gewaardeerd zou worden, als je het eerst flink vuil had laten worden, dan zag iedereen tenminste dat je wat gedaan had. Zo had je zelf ook meer eer van je werk. Maar als je elke week maar weer gaat lappen en gaat schoonmaken kun je geen waardering van je huisgenoten verwachten, het wordt dan veel te gewoon.

Vaak dacht ik, is dat nu het leven wat mij altijd zo voorgeschoteld werd, zo van: och, het is niet erg als je als meisje niets heb geleerd, je trouwt toch wel. Het trouwen op zich is zo erg ook niet, maar de leegte die het huishouden met zich mee brengt; er wordt verder niets van je verlangd. Een groot deel van de dag breng je wachtende door, is het niet in de winkels dan is het wel tot iedereen thuis komt of gegeten heeft, en zo draait de ene na de andere dag door. Concentreren op iets anders is vaak erg moeilijk, een damesblad gaat altijd wel, maar de kinderen gaan ook steeds meer aandacht vragen.

Vaak heb ik mij erg naar gevoeld en haalde me allemaal droombeelden in mijn hoofd. Steeds maar weer wilde ik verhuizen en overal heb ik al gewoond in mijn fantasie. Ook had ik veel last van schuldgevoelens als ik op de bank lag zo tussen vijf en zes als het eten net op stond, dan had

ik even de tijd om de krant te lezen. Als manlief dan thuis kwam ging ik gauw overeind zitten. Dit schuldgevoel ben ik mij bewust geworden doordat de kinderen mij daar op attent gingen maken, zo van als papa thuis komt ga je gauw recht op zitten. Ik probeer nu mijzelf te blijven en heb gemerkt dat wanneer je jezelf emancipeert je gezin daarin ook mee-gaat. Ze gaan dan de dingen veel reëler zien.

Wij zijn nu zover, dat ik af en toe mijn man zie lopen met een stofdoek. Vroeger zei hij vaak, je mag dit of dat wel eens schoonmaken. Nu doet hij het dikwijls zelf en dat wordt stilzwijgend toegestaan. Alleen stofdoeken uitslaan doet hij niet, die worden zo weer opgeborgen, het zal niet in zijn hoofd opkomen dat die dingen ook uitgeslagen moeten worden, zoiets zal een vrouw toch niet gauw doen. Ook zie ik vaak mijn man met zijn zakdoek over iets heen wrijven. Welke vrouw zou zoiets in haar hoofd halen? Ik zeg altijd wat mannen met hun handen schoonmaken, maken ze met hun achterste weer vuil. Mijn man weet nu ook hoeveel de kinderen gaan vergen vooral als ze wat ouder worden en wat er van je verwacht wordt als huisvrouw. Hij zegt vaak, ik zou voor geen prijs met je willen ruilen, jij hebt het veel drukker dan ik overdag. De vraag is alleen zou ik met hem willen ruilen...

Ik mag niet klagen over enig begrip en hulp van mijn man in het huishouden. Vaak denk ik zelfs dat hij het af en toe wel leuk vindt om een handje te helpen, ofschoon hij nooit zal koken, of lekkere borrelhapjes klaar zal maken, zoals ik dat wel bij verschillende kennissen wel zie gebeuren. Nu is het zo, wanneer wij visite krijgen het dus extra druk is met heen en weer lopen met kopjes ed. naar de keuken en weer naar de kamer. Wanneer de avond vordert, en mijn man lekker zit te kletsen en zich dan echt in zijn element voelt en geniet van de lekkere dingen die hij naar binnen werkt, zegt hij opeens tegen mij als ik weer eens uit de keuken kom: Ga je lekker, moet ik je even helpen? Bij voorbaat wetend dat ik ook al jaren zeg: nee hoor, blijf maar zitten, uit angst voor de visite dat ze zullen zeggen een man hoort niet in de keuken of die man is een mietje of ik heb de broek aan. Maar altijd voelt iemand van de vrouwelijke gasten zich geroepen zich dan genoodzaakt om te zeggen ik help je wel even. Wat ik op dat moment helemaal niet verplicht vind want als huisvrouw moet je je alleen kunnen redden, zo spreekt mijn schuldgevoel. Maar in mijn hart denk ik dan dat ik toch liever heb dat mijn man mij komt helpen. Tot het mij op een keer begon te vervelen en ik mij 's avonds had voorgenomen na het gezegde van mijn man te zeggen: ja dat is goed kom maar even. Maar wat er toen gebeurde, daar had ik totaal niet op gerekend; hij keek iedereen even glimlachend aan en zei toen: wat moet ik dan voor je doen? Woedend was ik natuurlijk en weer stond een vrouw op en zei:

'wacht maar ik help je wel even, dus mijn man bleef lekker zitten en keek zo van, dat heb ik weer goed voor elkaar. Daarna ben ik het weer anders gaan doen en weer tussen het vierde en vijfde kopje koffie: 'schat zal ik je even helpen?' En weer stond een vrouw op, maar toen zei ik: 'nee blijf maar zitten, Jan helpt mij wel, wij doen altijd alles samen'. Daarbij keken wij elkaar aan en mijn man wist precies wat ik bedoelde; Ik vierde mijn triomf en vanaf die tijd helpt mijn man extra als er visite is. Psychologie van het huwelijk...

Het leven wordt steeds makkelijker

Zodra we ons wat bewuster gaan worden van onze werksituatie beseffen we echt wel dat er nooit een eind komt aan onze bezigheden. We ontdekken steeds meer situaties die ons eerst een idee van belangrijkheid geven maar op de duur verandert dit in een gevoel van erin geluid zijn.

Wij worden voortdurend belazerd op een uitgekookte manier. De meeste huishoudelijke apparaten, en dat zijn er wat, dienen om ons leven makkelijker te maken. Maar is dat wel zo? Wat doet een wasemkap voor je, een diepvrieskist, een afwasmachine, droogmachine, een sinaas-appelpers, knoflookpers, stoomstrijkijzer, infrarood kookfornuis, grill, barbecue, open haard enz. enz. Het betekent een groot aantal handelingen om het verrekte apparaat weer schoon te maken, en direkt, anders kan je je lol wel op. Voor ons gemak hebben we overal tapijt en alles in dezelfde kleur in w.c., keuken, bad- en slaapkamer. Als lijfeigenen trekken we dan dagelijks onze afgod de stofzuiger door het huis, want kamerbreed is zo makkelijk. Het bezit van dit alles verschaft ons een zekere status, de status van het nietsdoen. Dus bek houden, je mag niet zeggen dat je het zo druk hebt, je huis staat vol met zogenaamde gemakverschaffende rituele instrumenten. Maar met dat al zijn we zo klaar met ons werk en nog lang niet moe. Wat nu te doen. We springen op de fiets of op de tram en rijden als de bliksem naar de school van onze kinderen. Wij voelen ons verrukt van onze nieuwe taak: ouderparticipatie. Raar woord. Vaders schitteren door afwezigheid, je ziet ze hoogstens 's avonds als er een documentatiecentrum op poten gezet moet worden. En wat mogen de moeders meestal doen, tja assisteren bij de handwerkjes, handenarbeid in de laagste klassen en als je niet al te stom bent sommetjes nakijken of met de kinderen lezen. Zijn onze kinderen niet meer op school dan zijn er tal van bejaardenhuizen of alternatieve sociale instellingen die ons met open armen zullen ontvangen. Uiteraard doen we dit allemaal voor niets.

Hebben we er wel eens over nagedacht wat het woord rekreatie voor ons betekent? Het tweede huisje, kamperen met jonge kinderen, de karavan ja zelfs de auto? Alles wordt ons aangeprezen als een noodzaak om te kunnen relaxen. Heerlijk als je in het weekend je rot werkt in je tweede huisje, zo alternatief weet je wel, je bent er zo helemaal uit. Waaruit eigenlijk? Huishoudelijk werk? Maar misschien sta je nu wel te spitten.

Ik wil dit 'op'wekkende verhaal besluiten met een oproep aan alle vrouwen om zich toch vooral bewust te worden van haar nieuwe taak: bewaakster en hoedster van het wereldmilieu.

Dit laatste wordt ook wel ecologie genoemd. Het is al een belangrijke wetenschap en tal van mannen houden zich er intensief mee bezig hoe vrouwen dit 'vuile' karweitje kunnen gaan opknappen. We hoeven dus niet bang te zijn niets meer te doen te hebben, hoe meer wij zullen klagen dat ons werk als (huis)vrouw niet belangrijk is des te meer zullen er rituelen ontstaan die wij niet zelf bedenken maar waar we wel onze handen aan vol zullen hebben, die ons de illusie geven maatschappelijk ingeschakeld te zijn, terwijl we er weer een dienende en voedende functie bij hebben gekregen.

Ik geloof niet in een monsterachtig brein dat al deze ideeën zit te bedenken om vrouwen een loer te draaien. Het griezelige vind ik dat met elke nieuwe activiteit waar we ons instorten we zo normbevestigend bezig zijn.

Wanneer zullen we de moed opbrengen om, overwerkt als we zijn, massaal het bijltje erbij neer te gooien?

• HUISHOUDEN

Deze theedoek scheur ik
bedachtzaam doormidden
Het vaatwerk laat ik
achteloos op de vloer
te pletter vallen
De bak met zeepsop
keer ik rustig om
boven het vloerkleed

Met ons nieuwe broodmes snijd
ik zorgvuldig de zitting
van de bank aan repen
De gordijnen bevielen
me allang niet meer
Uit de keuken komt de geur
van verbrand voedsel
me tegemoet

Onze bankafschriften en
rekeningen fikken prima
in de achtertuin
er staat net genoeg wind
De katten hebben op het bed
gescheten en gepist jezus
bijna de spiegel vergeten
Dag schat hoe was het

• MOEDERS VERVANGEN

Toen ik pas gescheiden op een klein kamertje in Amsterdam zat, had ik vooreerst geen notie van wat ik verder zou gaan doen. Ik had een alimentatie voldoende voor de allereerste levensbehoeften en ik wist dat ik veel zou moeten gaan nadenken om te begrijpen wat mij overkomen was voor ik mijn wanhoopsbesluit had genomen. Maar ik miste mijn kinderen, was een druk, voortdurend bezet leven gewend en had de behoefte om dingen te doen. Ik vond ook dat er zoveel werk op de wereld was, dat ik niet zomaar niks kon doen. Mijn kennis van de wereld was gering, ik vind dat ik mijzelf dat wel bewezen had doordat ik niet had kunnen voorkomen dat mijn huwelijk stuk was gelopen en mijn kinderen zonder moeder zaten, terwijl ik ze toch gelukkig had willen maken. Mijn enige werkervaring was opgedaan in de zaak van mijn voormalige man: meehelpende huisvrouwen moeder. Behalve een algemeen basisdiploma had ik niks, dat wil dus zeggen, niks om mee te beginnen aan werk, niks om me op te oriënteren ook.

Maar ik wist wél, hoe huismoeders eraan toe zijn als ze ziek zijn. En hoe graag je met je man een weekend uit zou gaan, weer eens een keer alleen zonder de kinderen, samen praten en op elkaar gericht zijn. En dat je het ook zo nodig kon hebben om er eens één, twee dagen uit te zijn. Nou, dacht ik, dat kon ik mijn vrienden en kennissen dan wel verschaffen, in het bijzonder de kinderen zouden bij mij erg veilig zijn en daar gaat het moeders toch om. En al kon of wilde ik er niets mee verdienen, het zou mij ook een zeker gevoel van nut geven. En warmte als ik bezig was. Dus zolang ik niets anders in het verschiet zag ging ik moeders vervangen.

Toen ik mijn aanbod, mijn plan meedeelde bij de huisgezinnen, waar ik wel over de vloer kwam, was de eerste reactie, zoiets kon ik toch niet doen, ik moest iets voor mezelf doen (maar ik wist immers niet wat) en ook: dat konden ze toch niet aannemen. Maar het duurde niet lang of ik had de klandizie van zo'n vijf gezinnen. Onregelmatig, de vrouwen, vriendinnen, maakten er geen misbruik van. En ik vond het best prettig, kindertjes naar bed brengen, zorg te hebben, die noodzakelijk was. En ik leerde van het werken in tevoren onbekende keukens en slaapkamers heel veel over anderen en over mezelf van vroeger. Toch moest ik ermee ophouden, vóór ik aan een beter idee voor mezelf gekomen was. In het begin was alles prachtig. Ik had het gezellig met de moeder als die griep had, de kinderen wilden mij best als oppas en moeder en vader waren dankbaar. En ik voelde mezelf echt nuttig als ik bezig was.

Toen begon er iets mis te gaan, ik raakte in de noodzaak om

te gaan nadenken wat ik eigenlijk aan het doen was. Met twee gezinnen is er nooit iets aan de hand geweest. Deze mensen bleven begrijpen, wat ik aan het doen was, en er veranderde niets in hun houding tegenover mij, ook niet toen ik er later in principe mee ophield.

Mijn eerste verbazing en schrik deed ik op, toen ik met een oud konijnejasje aan tegen de kou met een griep en fikse koorts op een kamertje lag bij een tirannieke hospita, die geen last van mij wilde hebben, zonder telefoon of dokter of welke hulp of troost ook maar. Toen kwam de man van een van mijn vriendinnen vragen of ik wilde komen helpen want Trees had de griep. Hij zag wel, hoe ik er bij lag, maar ik moest hem toch nog uitleggen, dat ik echt niet kon komen. Eigenlijk verwachtte ik, dat hij een dokter voor mij zou waarschuwen en mee zou bedenken, hoe ik aan een medicijn of een beetje eten zou kunnen komen. Maar dat realiseerde ik mij pas, toen hij al weg was. Want hoewel hij haast niet weg kon komen van teleurstelling en nog eens bekijken en overwegen, of ik echt niet komen kon en hoewel hij nog aarzelend zei, dat ik eigenlijk hulp nodig had, was het sterkste gevoel dat van hem overkwam, een gevoel van geïrriteerd zijn dat ik niet kwam om hem uit de puree te helpen.

Ik ben beter geworden zonder hulp en zonder dokter en voor mijn geringe eetlust waren de beschuiten met sambal (het enige wat ik in huis had) voldoende, tot ik er weer uit kon. Ondertussen had ik wel de tijd gehad om na te denken. Het was dus mogelijk, dat je vrienden boos maakte, door onmachtig te zijn iets te doen, wat ze van je verwacht hadden. Terwijl ik het gevoel had, die boosheid allerminst verdiend te hebben. Of had ik die op een andere wijze verdiend door mij zo beschikbaar te stellen tevoren, dat ik hun als het ware een recht ontnam?

Toen kwam er een keer, dat Alice een week naar haar zuster wou. Er waren spanningen in huis, ze wou er niet veel over zeggen, maar maakte wel van die zenuwachtig opgewekte toespelinkjes, dat niet alleen het huishouden en alles daarin te mijner beschikking (of onder mijn beheer) was, maar ook Ben, haar man. Dat kwam over alsof ik als een soort beloning 's nachts (ze had het over de nachten) haar man zou mogen hebben. Ik had er niet van terug, temeer niet, omdat ze vaag en onduidelijk bleef, en omdat ze zo zenuwachtig was, hield ik het ook maar in de grapjessfeer. Maar ze was altijd zo trots geweest op hun gelukkige seksleven, ik vertrouwde die grapjes niet. En er waren drie kinderen en Ben had onregelmatige werktijden, er was heel wat te doen in dat gezin. En de spanningen, die er toch waren, die week, want ze bleek kennelijk ook zulke grapjes tegen Ben gemaakt te hebben, waren toch wel echt iets, wat ik niet bedoeld had met mijn moeder-vervangende hulp. Ik hield er een ongelukkig gevoel aan

over en Alice ook, toen ze thuis kwam. De stemming waarin ze weg ging was heel erg veranderd, met name was zij ongerust over wat Ben en ik samen beleefd zouden kunnen hebben. Ik ben er een lange tijd niet weer terug gekomen, ook niet voor de gezelligheid die we vroeger toch samen hadden. Later heb ik het met een redelijke boosheid met haar uitgepraat, hoewel uitgepraat: ze ontkende haar uitlatingen van vóór haar uitstapje. Dus met die vriendschap was vooreerst ook niet veel meer te beginnen.

En toen kwam die zaak met Paul en Annie. Die woonden in een ruim huis in Noord met drie kinderen en zo nu en dan ging ik er een gezellig babbeldagje heen. En had er verschillende keren 'n zaterdagavond opgepast. Op een avond kwam Paul heel opgewekt en vrolijk vertellen, dat Annie dolgraag voor een dag of vijf naar haar moeder in Friesland wilde. En wat een pret wij zouden hebben, het huis en het bed voor ons alleen. En konden we vanavond alvast maar niet aan de voorpret beginnen. Deze keer had ik het met mijn eerste uitleg makkelijk. Paul zijn voorstelling van zaken lag zo anders dan de mijne, en hij was zo duidelijk, dat ik ook duidelijk en beslist nee kon zeggen. Ondertussen bleek, dat hij mijn duidelijke afwijzing van zijn pret maar niet au serieux kon nemen en maar bleef geloven, dat als ik maar eenmaal dáár was, in de geschetste situatie, hij wel winnen zou. Ik begon bezorgd te worden over de nachten met zijn onbegrip voor mijn afwijzing en zijn veel grotere lichaamskracht. Dus ik zei, dat ik niet kwam. Jammer voor Annie, ze moesten maar iemand anders zoeken, ik kwam niet. Paul werd niet boos, dat viel dan nog mee. Maar toen bleef het probleem, dat Annie niet mocht weten, waarom ik niet kwam. Kortom, ik wendde hoofdpijn voor of een andere afspraak, maar Annie geloofde mij niet en was erg kwaad, dat ik haar in de steek liet, terwijl zij altijd zo goed en hartelijk voor me geweest was.

Toen begreep ik, dat ik met dat soort werk alleen maar kans liep vrienden te verliezen. 'Iedereen' was erop gaan rekenen dat ik kwam, ongeacht andere afspraken. (o ja, er is ook nog boosheid, bijna ruzie ontstaan, omdat ik een bepaald weekend al aan een ander gezin had toegezegd en ik de eerste afspraak vóór liet gaan en de tweeds-komende dat eigenlijk niet wou nemen.)

Ondertussen had de buitenwereld, die niet direkt betrokken was, ook konnnentaar gegeven. Een heel enkele vrouw had het goedgekeurd, letterlijk iedereen vond, dat ik er niet mee door kon gaan, ik deed mezelf tekort (maar wat had ik anders?) en er was ook over gesneerd: dat zat dan in de hoek van 'niet verdienen' en 'maar makkelijk voor die mensen' voor wie ik het deed. En dan was er ook nog een reactie, die 'er niet was', en dat was het net doen, alsof ik deze

klussen niet deed. Alsof dit iets was, waarover je beter niet kon praten.

Tot op vandaag vind ik nog, dat ik zinnig bezig was. En toen ik er bewust mee ophield vond ik dat ook. En ik was ook verschrikkelijk kwaad, dat ik me gedwongen voelde om ermee op te houden. Maar ik begreep dat ik niet alleen vrienden kon verliezen, ook daalde het respect dat anderen voor mij hadden. Ik begreep ook, dat ik aangelopen was tegen een vreselijke en algemene vergissing in het 'gewone' (ik heb zin om te zeggen 'het ordinaire') maatschappelijke denken. Tegen maatschappelijke normen en waarden.

Ik vond de maatschappij te stom om over te praten. Ik praatte er in mezelf over hoe ongeloofelijk dom een maatschappij was die mij meer zou respekteren als ik betaald werk deed, al was het op een wapenfabriek, dan als ik gewoon gaf, wat ik graag gegeven had: zorg, aandacht, warmte. Alleen de vrouwen, in wier huis ik geweest was, hadden begrepen wat ik deed. Maar ook die waren (denk ik nu), mijn hulp als een soort recht gaan beschouwen, waardoor zij het recht hadden om boos te worden als ik weigerde, al waren mijn redenen ook nog zo valide. Zelfs zij hadden een tik van die molen. Van dis-respekt en van ontkenning van wat je was en wat je deed.

En ik dacht: wat moet er van een wereld terecht komen, die zorg en aandacht en warmte ziet als iets, waarmee je een mens, die zoiets beschikbaar wil stellen, néér kunt drukken. Totdat die persoon, ik dan, het af laat weten. Als jullie met elkaar gek willen wezen doe je het maar, dacht ik, maar ik wil daar de dupe niet van wezen.

Later, toen ik tenslotte een kantoorbaan had aangenomen en niets echt waardevols deed, maar er wel geld voor kreeg, en als dan iemand me iets vroeg waar ik geen zin in had, dan zei ik: ik kan niet, want ik werk. En ja hoor, ik had wel gelijk gehad, want dan zei iedereen: 'O nee, dan kan je natuurlijk niet komen. Wanneer kan je dan wel eens?'

Maar moet dit nou echt zo? Moeten we die domme waarderingsnormen met ons allen nu maar eens niet echt principieel oer-dom verklaren?

Werken voor meer mannen

- **GEEN VAN BEIDE**

Omstreeks mijn twintigste jaar wist ik heel zeker dat ik niet wou werken en niet wou trouwen, en ook heel zeker dat ik voor één van deze twee mogelijkheden (of allebei) moest kiezen of tot de bedelstaf vervallen.

Jarenlang heb ik met deze beslissing rondgelopen. Ik kan niet eens zeggen dat ik geaarzeld heb. Werken vond ik zo erg dat ik een jongen die 'werk' van me maakte en die ik aardig vond serieus in overweging nam en ik deed m'n uiterste best om iets in trouwen te zien, maar ik zag alleen maar pantoffels voor de haard (van hem) en een ontbijt-tafel met donkere kinderen (ik ben blond, dus in die kinderen zag ik kennelijk ook niet veel). Ik rekende uit of we later, getrouwd, twee auto's zouden kunnen betalen zodat ik wat bewegingsvrijheid zou hebben. Die vriend vond alles best: natuurlijk twee auto's en huwelijkstrouw hoefde ook al niet, als ik dat niet wou. Die toegeeflijkheid vond ik eigenlijk nogal gek maar ik dacht er niet op door: het was duidelijk dat ik met wat me voor ogen stond niet moest trouwen tenzij ik hem en mezelf een catastrofe op de hals wilde halen. Dus het ging uit. (Achteraf denk ik twee dingen. Ten eerste dat hij toegeeflijk was met het onbewuste idee dat als we maar eenmaal getrouwd waren hij het toch voor het zeggen zou hebben. Ten tweede denk ik dat ik hoopte dat hij zou zeggen: ben je bedonderd, geen auto extra voor jou alleen en gewoon elke dag thuis. Ik denk dat ik dat graag wou omdat ik me dan helemaal afhankelijk kon voelen: dan hoefde ik niets meer te beslissen en misschien wel - dat hoopte ik natuurlijk - helemaal niets meer te doen. Dan kon ik zachtjes in lucht oplossen want

dat leek me het prettigst: gewoon verdwijnen omdat ik niet wou trouwen en niet wou werken en toch één van de twee moest) .

Ondertussen werkte ik en ik had er een hekel aan. Niet aan het werk zelf, maar aan alles wat daarbij hoort: de regemaat, in de winter alleen maar in het donker buiten kunnen zijn ('s morgens vroeg en 's avonds), in de zomer nooit in de zon, de grievende dingen die je je op je werk soms moet laten zeggen, gebrek aan solidariteit van je kollega's, zowel de mannelijke als de vrouwelijke, het geroddel, het goed willen lijken door het werk van anderen te bekritisseren, de jacht op het vinden van fouten in andermans werk, het altijd het laatste woord willen hebben van iedereen, enz. Ik bleef maar spelen met de gedachte dat het prettig zou zijn als een man dit vuile werk voor mij zou opknappen, als hij zorgde voor brood op de plank. Voor een man zorgen leek me minder erg dan werken. Ik wist dat ik dat goed zou kunnen en dat ik ook m'n best zou doen uit schuldgevoel dat ik hem liet werken. Helaas ben ik net iets te eerlijk om op zo'n basis een man aan mij te binden: ik dacht dat een man van mij liefde en trouw zou verwachten en dat ik tekort zou schieten als ik hem niet meer kon 'geven' dan gezelligheid en tevredenheid. Ook twijfelde ik eraan of ik een dergelijke 'mooie' houding wel vol zou kunnen houden, want al vind ik mezelf lief en goed en aardig en soms een beetje humeurig, ik had al vaak gehoord dat ik dominerend en veel-eisend en zeer humeurig ben. Dominerend werd mij voorgeschoteld als uiterst onaantrekkelijk. (Mijn ervaring is echter dat zowel mannen als vrouwen altijd alleen maar zeggen dat dominerende vrouwen onaantrekkelijk zijn voor een man. In de praktijk vindt een man een dominerende vrouw voor zichzelf alleen heerlijk, op voorwaarde dat ze zich een beetje gedwee gedraagt als er anderen bij zijn, anders gaat hij af. Maar zodra ze samen zijn kan hij zich door een dominerende vrouw laten vertroetelen en hoeft hij niet langer mannelijk te zijn. Mannen vinden het heerlijk om te leunen als niemand het ziet en daar hebben ze nog gelijk aan ook: waarom moeten ze ook altijd stoer en flink tegen elkaar doen en de onafhankelijke held tegenover vrouwen uithangen?). Dat ik dominerend was gaf niet voor mannen, heb ik gemerkt, maar daarmee was mijn probleem niet opgelost: ik wou hen niet vertroetelen, maar zelf vertroeteld worden. Maar het belangrijkste was toch dat ik al wist dat ik wel kon liefhebben, zomaar, zonder verstandelijke overweging of financiële bijbedoelingen. En dat was wat ik eigenlijk het liefste wou. Van iemand houden. Maar van diegenen met wie ik zou kunnen trouwen kon ik niet houden. Ik wou liefhebben en léven. En trouwen en werken hoorden geen van beide bij liefhebben en 'echt leven' (deze meningen ben ik nu, vijf-

tien jaar later, nog toegedaan. Liefde is in wezen a-sociaal. Het huwelijk is een sociale instelling en verhindert de liefde).

Jaren ben ik blijven dubben over trouwen. Net zo lang tot ik, omstreeks mijn 26ste, heel zeker wist dat ik het nooit zou doen. In die jaren had ik steeds gewerkt en was door mijn werk bijna opgevreten. Tussen mijn 25ste en mijn 26ste ontdekte ik allerlei dingen in mezelf die ik vreselijk vond en waarvan ik m'n baan de schuld gaf: ik kon niet meer gezellig kletsen maar was helemaal verzakelijkt. Ik was bang voor telefoneren omdat ik de andere persoon niet kon zien en ik was uitermate wantrouwig geworden: ik lette altijd heel goed op of iemand me een loer draaide. Ik durfde niet meer goed in een volle tram te zitten. Ik begon verlegen te worden, onzeker, en te twijfelen aan al m'n vermogens behalve aan die welke ik voor m'n werk nodig had want die deden het best (m'n andere vermogens werden niet meer gebruikt - vandaar die onzekerheid). Ik was agressief geworden maar kon dat niet uiten, ook niet op m'n werk. Ik zat namelijk niet in een systeem met mensen boven en beneden me. Er waren wel typistes voor m'n brieven maar die waren niet van mij afhankelijk, en de mensen boven me bemoeiden zich eerder te weinig dan te veel met me. Bovendien was ik - aanvankelijk - verreweg de jongste en de enige vrouw van m'n collega's; toen dit later veranderde was ik al verstard in een zwijgende werkhouding. Wel leerde ik op den duur in gesprekken heel goed hele adremme dingen zeggen, en hatelijke, en had daarbij altijd het laatste woord (dit was er natuurlijk niet bevorderlijk voor om eens lekker met iemand te kletsen, laat staan te praten over wat je dwars zit).

Ik voelde me lichamelijk nooit meer fit en dacht niet meer aan liefde en leven, alleen nog maar aan overleven. Ik had nauwelijks meer behoefte aan seks. Ik had het erg druk, was altijd tussen ziek en niet-ziek in, moest m'n werk inhalen als ik ziek was geweest, werd dan weer moe, enz.: een cirkel van het ene gat met het andere stoppen, altijd met je hoofd bij het werk, veel thuis werken om niet al te veel achter te raken op de tijdschema's. Dat betekende dat ik me alleen nog op vakantie echt kon ontspannen.

Ik zat soms dagen achter elkaar als ik 's morgens naar m'n werk ging, eerst op de fiets, later in de auto, half hardop te schelden op de mensen van m'n werk. Ik voelde me niemand meer, voelde me steeds leger worden, lachte nauwelijks meer en helemaal niet meer van harte, luisterde niet meer naar muziek en dacht steeds maar: dlt wordt steeds erger, ik overleef het niet, over een tijdje voel ik niets meer en ik hoop dat het gauw zover is, want als ik niets meer kan voelen kon ik me ook niet meer rot voelen. Ik zag geen uitweg meer. Bij vlagen keek ik in de krant naar andere

banen. Maar ik had een voor mijn opleiding en mijn leeftijd zo goede baan dat ik er alleen maar op achteruit kon gaan. Bovendien dacht ik dat het ergens anders precies zo zou zijn. En tenslotte hield ik wel van het werk dat ik deed, ik had alleen last van de structuur daaromheen en van de grote hoeveelheid werk die per dag moest worden verstouwd. Ik zou dus tot m'n pensioen dat werk moeten blijven doen en helemaal verzakelijken. Dat vond ik zo vreselijk. Ik wist zo zeker dat mensen zoveel meer zouden kunnen zijn dan werkmachines. Maar op m'n werk zag ik alleen maar werkmachines. Ik vroeg me af of ze zich 's avonds zouden ontpoppen tot mensen. Ook in de middagpauze, in de winkels en in de snackbars: allemaal werkmachines. De boogschappen werden vlug en efficiënt gedaan (werkende vrouwen hebben daarvoor ook maar weinig tijd) en de mannen in de snackbars praatten over het werk, het weer, voetballen of lazen de krant. Ik vond het erg gek dat ze over het weer praatten: ze zaten toch altijd binnen of in de auto. Huisvrouwen zag ik nooit. Ondanks dit alles deed ik het op m'n werk wel goed. Alleen had ik zeer regelmatig herrie over te laat komen. Toch werd ik beloond met af en toe ekstra opslag. Er werd op het laatst op vergaderingen zelfs wel eens naar me geluisterd (en dat zegt wat als je vrouw bent). Maar ik werd steeds ongelukkiger.

In ons maatschappelijk systeem wordt je ontluisterd en ontmenselijkt waar je bewust bij bent en je kunt er niets tegen doen. Ik ben koppig en kan goed m'n zin doordrijven, maar hier ging dat helemaal niet op: tot m'n totale verbijstering ging het met mij precies zoals met andere mensen: nog voor m'n dertigste jaar was ik een willoze, machteloze werkmachine gemaakt. En dan hoorde ik nog bij de meer bevoorrechte beroepsgroepen met tamelijk zelfstandig en enigszins kreatief werk en een goed salaris.

Ik ben aan de verstarring ontsnapt door m'n leven radikaal anders in te richten. Een belangrijk onderdeel daarbij was parttime werk te vragen. Het werd me geweigerd en ik nam ontslag en vroeg een studiebeurs aan. Op het laatste nippertje zeiden ze: blijf toch maar, dan maar parttime. En parttime werken vind ik heerlijk. Ik zit nooit meer te foeteren op de fiets. Ik heb geen ruzie meer over te laat komen, want ik kan nu niet meer te laat komen omdat ik m'n werktijd zelf in kan delen. Als ik geen fut heb werk ik niet. Dit betekent dat ik in mijn werkuren gemiddeld fitter ben dan mijn kollega's die er immers altijd moeten zijn, of ze nu meer of minder moe zijn. Ik voel me geen werkmachine meer, dat betekent dat ik minder chagrijnig rondloop en dat is alleen maar prettig voor mijn kollega's. Nadelen van parttime werk zijn dat je geen carrière kan maken (maar dat wil ik ook niet), en dat je minder verdient,

maar ik verdien goed en toen ik nog hele dagen werkte had ik zo weinig tijd dat ik enerzijds geen geld uitgaf aan leuke dingen, en anderzijds meer geld moest uitgeven, bijv. aan eten (veel in restaurants eten). Maar het fijnste is dat ik weer kontakt met mezelf heb, weer wat voel. En de tijd die ik nu méér heb, die is voor mezelf en voor de mensen van wie ik hou en voor activiteiten die ik leuk en/of belangrijk vind.

De wet van Sullerot

Er zijn van die typies vrouwelijke beroepen: verpleegster, bejaardenverzorgster, typiste, tandartsassistente, secretaresse, informatrice, receptioniste, telefoniste, cassière, werkster, monteuse van fijnmechanische onderdelen, kleuterleidster.

Ze zijn vrouwelijk omdat vrouwen zo goed kunnen zorgen, zo goed aanvoelen wanneer er geholpen moet worden, zulke precieze en fijngevoelige vingers hebben, zich zo nauwgezet kunnen konsentreren op één activiteit. Tenminste, dat is ons verteld.

Dan zijn dus tandarts, horlogemaker, accountant, pedagoog, chirurg, psycholoog en computerprogrammeur ook typies vrouwelijke beroepen. Maar dat gaat niet op. Dat zijn mannenberoepen. Niet omdat vrouwen er geen aanleg, verstand, doorzettingsvermogen, ambitie voor hebben. Het zijn beroepen die prestige en geld opleveren. En in zulke beroepen worden vrouwen nauwelijks toegelaten. Ze worden alleen toegelaten als ze stukken beter zijn dan de mannelijke kandidaten en als ze niet al teveel belemmerende eigenschappen hebben, zoals het getrouwd zijn, een man die niet deugt of kinderen hebben of kunnen krijgen.

Binnen de typiese vrouwenberoepen vind je niet alleen maar vrouwen. Het peuter- en kleuterwerk is grotendeels van vrouwen. Aan het hoofd van een opleidingsschool voor kleuterleidsters staat meestal een man. Het bejaardenwerk is grotendeels van vrouwen. Direkteuren staan aan het hoofd van de tehuizen. Het bestuur bestaat in ieder geval uit mannen. Het 'werksterschap' is vrouwelijk. Schoonmaakbedrijven zijn van mannen, vrouwen doen het eigenlijke werk. En mannelijke gastarbeiders, zolang ze het tenminste niet kunnen afschuiven: in het ziekenhuis waar ik werk bestaat de schoonmaakploeg uit Turkse vrouwen.

Binnen de vrouwenberoepen worden de plaatsen waaraan prestige en geld ontleend kunnen worden ingenomen door mannen. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de sekretaris en de kassier. Bij die twee denkt men niet eens aan vrouwen, hoewel secretaresse en cassière zulke typische vrouwenberoepen zijn. Een sekretaris heeft dan ook een hoge functie bij overheid of bedrijfsleven; een kassier zit bij een groot bankbedrijf. Vroeger waren er alleen maar sekretarissen en kassiers. Maar toen het beroep verambtelijkte, d.w.z. toen het een degelijk vastomlijnd beroep werd met een vast salaris, met duidelijk omschreven promotiemogelijkheden, toen het dus veel minder spannend werd, werden vrouwen toegelaten. De hoogste posten bleven van de mannen.

Met vroedvrouwen is het andersom gegaan. Het ligt nogal voor de hand dat vrouwen elkaar helpen met kinderen baren. Het vroedvrouwschap is dan ook door de eeuwen heen een typies

vrouwenberoep geweest. Totdat de mannen er brood in gingen zien. Zij waren natuurlijk niet tevreden met het gewoon maar een kind op de wereld helpen. Nee, zij maakten er een specialisme van: de gynaecologie. Ze gingen zich bezighouden met alles wat te maken heeft met vrouwelijke voortplantingsorganen en met de zorg voor het baren, mits dat baren ingewikkeld was. Alle stuitliggingen, vroege geboorten en keizersneden zijn van de mannen. 'Gewone' bevallingen zijn voor de vroedvrouwen. Gynaecologen genieten dan ook een hoog aanzien en een hoog salaris. Vroedvrouwen niet. Mannen laten dus vrouwen toe binnen hun beroepen op momenten dat zij ze niet zo aantrekkelijk meer vinden. Zelf houden ze dan de aanzienlijke posten. Van de typiese vrouwenberoepen pikken ze de aanzienlijke plekken in, en daarmee een heleboel geld.

Het zijn maar bepaalde periodes, waarin vrouwen worden toegelaten in mannenberoepen:

- In tijden van economische bloei: er is dan geld om nieuwe gebieden te exploreren. Dat doen de mannen. Vrouwen mogen dan het 'afgezaagde' werk doen.
- Als er oorlog is. Alle vrouwen worden dan opgetrommeld om hun onmisbare diensten aan het vaderland aan te bieden. Werken levert in tijd van oorlog hoe dan ook geen prestige meer op. Het prestige wordt dan ontleend aan het bezig zijn met de oorlog. En dat doen de mannen.
- Als er revolutie is. Ook dan mogen/moeten vrouwen meewerken. Waarschijnlijk ontlenen mannen in zulke tijden prestige aan het verdrijven van de onderdrukker (aan het overwinnen van de tegenstander, net als in de oorlog), en niet aan het op poten zetten van een menswaardig bestaan. (In Cuba zijn de vrouwen alweer naar huis gestuurd, wat China oplevert moeten we nog maar afwachten).

Mannen zijn niet altijd geïnteresseerd in vrouwenberoepen. Wel wanneer ze er brood in zien. Zoals bij de gynaecologie. De kok, kleermaker, tuinman, pedagoog, babyvoedselafabrikant bestaan ook bij de gratie van het overnemen van typiese vrouwenactiviteiten. Maar dan wel met aanzien en een redelijk salaris, terwijl vrouwen het door de eeuwen heen onopgemerkt en onbetaald gedaan hebben.

Hoe slechter het met de economie gaat, hoe meer brood mannen in vrouwenwerk zien en hoe meer vrouwen dus uit hun beroep verdreven worden. Vrouwen raken altijd het eerste werkeloos, omdat mannen beginnen met de vrouwenberoepen over te nemen. In de typiese vrouwensector van het verzorgende werk komen op het ogenblik steeds meer mannen (in principe niet erg, alleen het moment waarop maakt het verdacht). Dit gaat ten koste van de vrouwen in het algemeen, omdat er minder arbeidsplaatsen voor hen zijn. Maar ook gaat het ten koste van het aanzien dat vrouwen - zij het beperkt - zich binnen deze beroepen tot nu toe konden verwerven. De aanzienlijke plaatsen worden ingenomen door de mannen. Opvangcentra voor minderjarigen, afdelingen voor fysio-, ergo-, arbeidstherapie, vormingscentra, buurthuizen, wie staan er aan het hoofd? Grotendeels mannen, terwijl dit werk zo'n jaar of tien geleden bijna uitsluitend door vrouwen gedaan werd.

We kunnen dan ook verwachten dat over een tijdje mannen hoofdverpleger zullen zijn, hoofd van kleuterscholen, leider van peuteropvang, hoofd van de typkamer, kraamverzorger, diëtist, jeugdbibliothecaris: allemaal aantrekkelijke vrouwenberoepen.

En zo gaat het maar door. Afhankelijk van wat mannen met elkaar aan het uitvreten zijn - oorlog, revolutie, koloniale uitbuiting met als risico economiese terugslag - mogen wij vrouwen al dan niet opdraven om het noodzakelijke werk op te knappen. Eer zullen we er nooit

mee behalen. Die is voor de mannen. En we moeten niet zeuren als we ons baantje kwijtra-
ken, want eigenlijk horen we thuis te zitten en vaders sokken te wassen. Hoe lang nemen we
dat eigenlijk nog?

Dit artikel is grotendeels een samenvatting van twee boeken van de Francaise Evelyne Sulle-
rot: 'Geschiedenis van de vrouwenarbeid' en 'De vrouwenarbeid in onze tijd', die in 1969 zijn
verschenen bij Paul Brand, Bussum.

• **VROUW IN EEN BEDRIJF**

Ik werk bij een uitgeverij in Amsterdam op de boekhouding. Omdat mijn chef een man is, ben ik zijn assistente. In ons bedrijf werken 13 mannen en 14 vrouwen. De 13 mannen werken 2097 uur in de maand, daar krijgen ze f 51.195,34 bruto voor. De 14 vrouwen werken 1924 uur in de maand, daar krijgen ze f 20.093,57 bruto voor. Konklusie: de mannen verdienen bijna 2 1/2 keer zoveel als de vrouwen. Onze werksituatie ziet er als volgt uit:

1. omdat alle mannen chefs zijn zijn alle vrouwen assisten-
tes
2. omdat alle mannen alleen op grote kamers zitten
zitten alle vrouwen in ploegen op te kleine kamers
3. omdat alle mannen veel verdienen verdienen alle vrouwen
te weinig
4. alle mannen hebben op hun kamer: vloerbedekking, arm-
stoelen en bureaulampen. vrouwen kunnen harder werken
zonder dit alles
5. in vier jaar tijd is er één man, die ook wel eens de
tafel dekt voor de gezamenlijke dagelijkse lunch
6. gebakjes rondbrengen voor de verjaardag van de man is
vrouwenwerk
7. als de prijs van advertenties omhoog gaat, worden de
mannen bijeen geroepen. wanneer er een kado verzorgd moet
worden, doen de vrouwen dit
8. wanneer de telefoniste weg is nemen alleen vrouwen de
telefoon op
wanneer de postverzorger weg is, zorgen de vrouwen er-
voor dat de post verzonden wordt
voor extra verantwoordelijkheidsgevoel worden wèl de
mannen en niet de vrouwen extra betaald
9. om kwart voor negen is 90% van de vrouwen en 15% van de
mannen aanwezig
10. om half zes blijven de mannen nog even een borrel na
drinken (daarom mogen ze te laat komen)
de vrouwen spoeden zich naar huis om voor hun man eten
te koken

11. als mannen met elkaar eten is dat een zakenlunch: ze blijven 3 à 4 uur weg en de zaak betaalt als vrouwen met elkaar eten moeten zij dit zelf betalen en op tijd terug zijn
12. vrouwen kletsen tijdens hun werk mannen zijn in bespreking tijdens hun werk
13. de relatiegeschenken zijn voor de mannen de vrouwen typen de bedankbrieven

• TERUG OP KANTOOR

Een paar jaar geleden ging ik als gehuwde vrouw terug naar kantoor. De kinderen zaten op school dus ik kon het - als parttime kracht - nu wel weer doen. Ik had eigenlijk allerlei andere dingen gewild, maar ik had geen diploma's bijgehaald, zodat er ook niet veel mogelijkheden bijgekomen waren. Ja, ik kon wel minder verdienen met ander werk dat niet eens makkelijker was. Afijn, ik had dat gezin toch gewild dus maar niet zeuren.

Op het eerste kantoor kwam ik op een part-timers-afdeling voor een soort priegelwerk, dat men de mensen geen hele dag kon aandoen. De kollega's waren erg leuk, maar mij was halve dagen priegelwerk al te bar, dus ik was er vlug vandaan.

In de tweede baan was het werk interessanter. We tikten met een aantal vrouwen aan grote rapporten, maar steeds als ik benieuwd was naar het hele verhaal moest er een nietje door en hup in een envelop op de post. Er waren mensen in een ander gebouw die HET werk deden. Daar kwamen al die rapporten van. Wij deden alleen 't werk. 't Tikwerk, 't stencilwerk, en één vrouw deed 't schoonmaak- en koffiezetwerk. Op een goede dag vroeg een van de typistes zich hardop af: 'Hoe zou dat nou zijn, worden ze daar nou gelukkiger?' Er viel een pijnlijke stilte. De cheffin was er ook bij. De kollega had gesproken over HET werk! Een ogenblik waren wij ademloos. Niemand had ons ooit verboden erover te spreken, het ter discussie te stellen. Maar we begonnen wel héél vlug over iets anders...

In de derde baan was ik een soort sekretaresse. Ik had wel kollega's, maar niet in mijn soort werk. Ik was de enige die voor de koffie en het typen zorgde. In de andere vertrekken deden de anderen, meest mannen, HET werk.

Eerst dacht ik nog dat ik het leuk vond. De sfeer boeide me. Ik wou alles weten. En het waren meest aardige mensen, daar bofte ik altijd zo mee. Alleen was het zo vreemd dat die mannen steeds deuren voor me open deden - nog net als vroeger, dat was toch uit de tijd. Maar ze bedoelden het goed. Op een dag kwam er een jongeman in dienst voor HET

werk, maar hij was te vroeg aangenomen. Omdat ik het zo druk had mocht hij me zolang helpen met stencilen. Op een keer kwam hij binnen met een heel pak stencils en zei dat het klaar was. Nu trof het dat hij behoorlijk lang was en hij stond precies naast de kast waar het op de bovenste plank moest. 'Mooi,' riep ik, 'leg het er maar bovenin!' Hij liep langzaam op mijn bureau toe, legde de stapel neer en schudde bedachtzaam zijn hoofd. 'Nee,' mompelde hij, 'nee, dat kan toch echt niet.' Hij bleef wél deuren open doen voor me. Ik heb niet veel meer met hem gepraat. Maar de anderen waren erg aardig. Op een dag moest ik een vergadering notuleren. Tijdens die vergadering ontstond een discussie waarbij naar mijn idee slechts één man de spijker op de kop sloeg en de anderen de werkelijke oorzaak van het probleem niet konden of wilden zien. Graag had ik me erin gemengd, maar ik voelde wel, dat dat de bedoeling niet was. Een sekretaresse bemoeit zich niet met het beleid. HET werk is voor al diegenen die de staf vormen, diploma's hebben behaald, dat niet hebben nagelaten omdat ze een gezin wilden stichten en begrepen dat het lang kan duren voor je de kans wéér krijgt. Toen ik een paar maanden later thuis zat gleed er een folder in de bus. 'Eens getikt blijft getikt.' Maar ik wist het al...

• KOFFIEZETTEN

Op een afdeling van een verzekeringsmaatschappij waar negen mannelijke en twee vrouwelijke medewerkers zijn kom ik als derde vrouwspersoon binnen als nieuweling. Op de gang staat een koffie-automaat waarvan de werking mij meteen wordt verteld.

Wanneer 's morgens de mensen komen binnendruppelen nemen ze meestal hun kopje koffie om goed wakker te worden meteen mee naar binnen. Al gauw ontdek ik dat het de gewoonte is dat na een uur of wat één van de meisjes opstaat om koffie voor de hele meute te halen. Maar ook valt mij op dat als één van de heren trek heeft in koffie dat eerst wordt meegedeeld en wanneer daar dan geen reactie op komt hij dan voor zichzelf haalt, zonder te vragen of er misschien nog meer mensen zijn die trek hebben.

Op een morgen vertelt de heer P. dat hij best koffie zou lusten. Drie andere heren denken er net zo over, maar geen van hen haalt wat.

Heer P.: 'Laura, ga jij eens koffie voor ons halen.'

L.: 'Stil nou, ik heb net iemand aan de telefoon.'

Heer P.: 'Marian, wil jij koffie halen?'

M.: 'Ja, straks, ik heb het nu te druk.'

De heren beginnen te smoezen met elkaar en ik maak eruit op dat 'die griet eigenlijk nog nooit koffie heeft gehaald.' Heer P., met de rug naar mij toe: 'Renee, ga jij 'ns koffie halen.' Ik geef geen antwoord, voel me ontzettend kwaad worden: 1) er wordt maar van me verwacht dat ik voor ze ren; 2) Heer P. neemt niet eens de moeite om zich even om te draaien als hij me wat vraagt. Ik kan niets zeggen op dat moment, maar schrijven kan ik wel:

Geachte heer P. c.s.,
Hoewel ik u, naar uit mijn wijze van aanspreken blijkt, best waardeer, moet ik u toch op iets wijzen dat mij zeer irriteert. Ik ben helemaal niet te belazerd om iets voor een ander te doen. Wanneer iemand zich om de een of andere reden niet in staat voelt om zelf koffie te halen ben ik zelfs graag bereid diegene te helpen. Wel verwacht ik dat diegene mij dat op een behoorlijke manier vraagt. Aangezien jullie koffie willen en ik niet en aangezien jullie blijkbaar gezond zijn, zie ik niet in waarom ik koffie zal halen. Ik haal vrijwillig koffie, maar als dat al bij voorbaat van mij verwacht wordt omdat ik toevallig als meisje geboren ben vertik ik 't sowieso. Waarschijnlijk is het voor u nog gemakkelijker al die bekertjes te dragen daar het me al vaker is opgevallen dat de leden van het mannelijk geslacht in het algemeen over grotere handen beschikken.
Renee

Dit schrijven leg ik voor Heer P. neer op zijn bureau. Zijn reactie: geen kommentaar maar wel een rood hoofd. Buurman: grinnikt. Zijn buurman: eigenlijk heeft ze wel gelijk. De vierde: 'Val ons even af.' Hij grinnikt ook verder. Uiteindelijk staat één van hen op en haalt alleen voor zichzelf koffie. De volgende staat op en vraagt meteen aan de rest of hij voor hun mee zal nemen. Marian leest even later het briefje ook, ze weet niet wat ze ervan denken moet, want ze loopt naar me toe en vraagt heel zacht, zodat de anderen het niet horen: 'Waarom schreef je dat? Het is toch niet zo erg om koffie te halen?' Ik sta perpleks en zeg dat 't mij daar helemaal niet om gaat, maar dat ik 't voor geen goud doe als ze het zomaar verwachten. In het begin gaat het koffiehalen nog een beetje van 'ik laat me toch niet kennen' maar later haalt ieder als het zo uitkomt voor degenen die trek hebben. Nu werk ik sinds een paar maanden ergens anders maar 't gaat hier jammer genoeg niet zo heel anders als bij 't vorige bedrijf. Ik strijd er wel een beetje tegen

maar ik word er wel moedeloos van. Er wordt op onze afdeling door onszelf (oplos)koffie gezet. Op een dag ben, ik er als enig meisje en omdat ik in de gaten kreeg dat het andere meisje en ik bijna altijd koffie zetten, bedacht ik dat ik nu geen koffie zou zetten. Eén van de heren komt na het verstrijken van de tijd naar me toe en vraagt: 'Is er geen koffie?' Ik: 'Volgens mij is er wel koffie, maar hij moet alleen even gezet worden.' De man zet (zowaar) water op, maar afmaken, ho maar. Omdat ik de ketel niet helemaal kapot wil laten branden maak ik 't maar af voor de afdeling. Ze hadden uiteindelijk toch weer hun zin.

• DE VROLIJKE NOOT OP HET WERK

Enkele jaren geleden heb ik drie jaar gewerkt op een bedrijf op Schiphol als een soort administratieve kracht. Meisjes en jongens met dezelfde vooropleiding werden daar voor verschillend werk aangenomen. De meisjes uiteraard voor het eenvoudigste werk 'want ze gingen toch snel weg en/of trouwen'. De direktie wilde toen nog niet inzien dat de meisjes snel weggingen als het werk erg simpel bleef en niet het omgekeerde het geval was. Op het bedrijf werkten ongeveer 75 mensen, waaronder steeds gemiddeld acht meisjes. Door de onregelmatige diensten waren er per dienst ongeveer twaalf mannen en twee meisjes aanwezig.

Dit was een korte situatieschets, nodig voor de volgende punten die ik uit ga diepen: nl. de houding die de mannelijke werknemers aannamen t.o.v. de vrouwelijke werknemers en het gedrag dat ik mezelf eigen ging maken.

Wij werden beschouwd als de vrolijke gezellige noot in de dienst. Deze noot had het image dat ze 't lekker vond geplaatst te worden. Dit image, ons door de mannen opgedrukt, werd door de meeste meisjes (ook door mij) uiterlijk aardig in stand gehouden. Je wist wel dat zij wilden dat je lachte of een grappig-gevat antwoord terug gaf en als je maar notitie van hen nam gaf je ze het gevoel dat ze interessant waren. Eigenlijk reageerde je automaties... Het is nl. zo dat het in principe best ontspannend is als er plagerijtjes door de lucht vliegen. Maar als je dan het gevoel gaat krijgen dat je er steeds lachend en happig uit moet zien (aan hun verwachtingspatroon voldoet dus) baal je er toch wel snel van.

Een ongeschreven wet was dat je meisjes altijd vast mocht pakken: 'dat vinden ze toch lekker en ze vragen erom' (!?) Als op waarheid berustend grapje kan ik nog vertellen dat ik sinds die tijd immuun ben voor het schrikgevoel dat je altijd krijgt als je onverwachts in je middel vastgegrepen

wordt. Het 'kirkgeluidje' ontsnapte me toen al niet meer, dus die lol is ze daar niet lang beschoren geweest. In het algemeen beschouwden ze je als saggerijinig en sikke- neurig als je geïrriteerd raakte van hun grapjes en aanra- kingen. Had je met enkele van hen geneukt of vermoedde men het slechts dan kwam je in de hoek van afgelikte boterham terecht. Jongens werden in zo'n geval de grote versierders genoemd. Het stempel gezellig werd je pas opgedrukt als je altijd bereid was tot een babbel, gevat antwoord op hun soms lullige grapjes en een vrolijke meid was. Natuurlijk ging deze zwart-wit situatie niet op bij elk mannelijk personeelslid dat er rondwandelde. Er waren ook best lieve mannen bij, met wie ik erg goed kon praten. Zij begrepen ook hoe lullig je je soms moest voelen, en als het nodig was vielen ze ons bij als we aangevallen werden of zo.

Buiten het gedrag van de mannen is er nog een facet dat achteraf gezien in die situatie ook erg belangrijk was: het gedrag dat ik zelf vertoonde en mijn gevoelens t.o.v. de groep. Ik weet dat ik er toen een soort 'eergevoel' op na hield, dat zeer gestreeld werd als ik merkte dat men mij een toffe meid vond. Ik was niet zo vaak geïrriteerd als ze me vastpakten in den beginne en ik wilde dolgraag bij de groep mannen horen. Wanneer er in mijn bijzijn smerige moppen verteld werden voelde ik me helemaal groeien, omdat ik als vrouwelijk persoon zijnde niet als spelbreekster gezien werd: nee, ik identificeerde me zelfs met hun normen door ook stoere grapjes mee te gaan maken. Omdat ik dus als toffe meid gekwalificeerd werd, kwam ik geregeld op feestjes en ging ik mee iets drinken, bijv. na een voetbalwedstrijd. Diegenen van mijn vrouwelijke kolle- ga's die vaak stug reageerden of die niet direkt grappige of gevatte dingen wisten te zeggen, lagen niet zo goed in de markt. Zij werden dan ook minder vaak uitgenodigd. Hoewel ik deze avondjes altijd zeer gezellig vond, kwam 't er toch wel op neer dat ik op z'n minst aangeschoten raakte en meestal een gemakkelijke prooi was voor vrijge- zelle, verloofde of getrouwde mannen. Eén keertje is me dat eens bijzonder slecht bekomen toen ik echt dronken was. Een kollega die wel wat in me zag die nacht, randde me aan. Later hoorde ik wel dat ik hem aangemoedigd had, maar dat ik niet toerekeningsvatbaar was bleek voor hem toch geen bezwaar te zijn. Doordat ik de ochtend na het feestje bloed in mijn onderbroek ontdekte en mijn hele bekken pijn deed, kwam ik erachter. Omdat ik zo'n zatte kop had gehad kon ik me er helemaal niets meer van herinneren. In paniek, nog halfdronken, moest ik op zoek naar de morning after pil, die gepaard ging met angst- en ziekteverschijnselen. Toen voelde ik me echt vreselijk rot en genomen, en ik ging me,

naarmate ik wat verhalen hoorde en door zwakke herinnering, steeds meer schamen. De halve feestploeg moest getuige geweest zijn. Sinds die tijd zorg ik er wel voor dat ik altijd weet wat ik doe of wat er met me gebeurt.

Tijdens mijn werk of op feestjes amuseerde ik me in principe best, maar toch begrijp ik nu erg goed waar dat amusement precies in lag: wij (want ook andere meisjes deden zoals ik) waren een soort speelpop voor mannen op de versiertoeer en ze zagen ons als een kleine (?) ontspanning tijdens de dienst. Toch kon ik ook toen niet voorbij aan zekere onbehagelijke gevoelens in de relaties die ik aanknoopte. Twee keer ben ik goed verliefd geweest, op een getrouwde en verloofde-man. Ik voelde best dat ze mij gebruikten, maar dat vergoelijkte ik voor mezelf door te zeggen dat ik zelf graag met ze wilde vrijen. Dit hield in deze relaties een afhankelijkheid in: zij zaten nl. al vast aan een vrouwen konden niet altijd weg. Ik daarentegen was nog vrij en zou wel klaar staan als zij eens tijd hadden. In die perioden vond ik het wel spannend als ik werkte, omdat ik het natuurlijk wel prettig vond als we elkaar vastpakten, wanneer we even alleen waren. Toch waren zij het altijd die mij bevoelden en ik het voorwerp dat zich liet bevoelen. Ook gaf het wel eens spanningen met andere werknemers als je per se samen wilde werken (maar dat dan niet zo uitsprak), zodat zij er opmerkingen over gingen maken. Ik verdacht er zelfs een chef van dat hij met opzet ons geen diensten samen liet lopen.

Wat nog een typies voorbeeld is van mijn identifikatie met mannelijke gedragingen was dat ik dolgraag mee wilde met de jaarlijkse dag-vistochten. Tot nu toe werd er zonder meer van uitgegaan dat er alleen mannen meegingen. Mijn eerlijkheidsgevoel verzette zich in zoverre hiertegen dat ik ook wilde dat er meisjes mee mochten. Dat gebeurde: ik dus mee op een koude, winderige dag naar de Noordzee. De mannen vonden het wel gezellig, een meisje mee, als je maar niet lastig was of wilde leren vissen. Een mannelijke kollega te leren vissen was niet zo'n punt, want die zou toch vaker meegaan. Jammer was dat ik in die tijd het enige meisje was dat meeging. Het ging mij eigenlijk alleen maar om het principe, want veel vislol heb ik niet gehad. Vissen deed ik dus niet en ik huppelde kleumend van visser tot visser. Toch kreeg ik er een kick van, want ik was het eerste meisje geweest dat mee mocht!

Dit alles is nu ongeveer drie jaar geleden gebeurd en het is best gek om die toestanden weer op te moeten roepen. Nu besef ik dat ik helemaal niet door had dat mannen- en vrouwenrollen in omgangsvormen erg bepaald waren. Dat werkzaamheden aan sekse gebonden waren had ik al wel door (daarom ben ik ook weggegaan na drie jaar). Nu zie ik heel duide-

lijk hoe we volgens traditie handelden: meisjes lief, leuk, gezellig en tot veel bereid om mannen te behagen, mannen stoer onder elkaar, vrouwen voor het grijpen en voor hun lol.

Soms zou ik wel eens willen dat ik er nu werkte, met mijn feministies-kritiese beoordeling van alles wat er plaatsvindt. Aangezien ik een baantje daar niet meer zie zitten bekijk ik die tijd in zoverre positief dat ze nodig is geweest om me de ogen te openen.

• NAAIEN EN PANNEN

We waren verhuisd en ik zocht een baan. Ik heb het toen eerst in de boek- en kantoorboekhandel gezocht, wat niet zo best lukte (23 jaar en maar een half jaar ervaring als verkoopster; konklusie werkgever: dure kracht). Nog vier dagen in een kantoorboekhandel gewerkt en ontslagen omdat ik de stoep niet wilde schrobben want dat vond ik werksterswerk. Ondertussen stond ik ingeschreven bij arbeidsbureau en uitzendbureaus. Ik kreeg wel elke keer een baantje in een fabriek aangeboden, maar dat weigerde ik. Op het laatst zaten we in geldnood en toen ben ik via een uitzendbureau bij V&D als restauranthulp gaan werken. Ondertussen bleef ik solliciteren als verkoopster, omdat ik daar een half jaar ervaring in had. Ik ben een maand bij V&D gebleven, toen kwam ik in vaste dienst in een ziekenhuis als assistente van een afdelingskeuken.

In het restaurant wisselde ik m'n werk af, als het niet druk was hielp ik in de afwaskeuken bij de afwasmachine. De sfeer was er wel goed, solidariteit tussen de mensen die in het restaurant werkten en die van de keuken. De gewone keuken grensde aan de afwaskeuken en deze beide lagen achter het restaurant. Ik en nog een meisje van het uitzendbureau werden gewoon behandeld en niet zoals nu het geval is in m'n tegenwoordige werkkring waar ze me laten voelen dat ik de 'jongste' ben en nog veel moet leren en vlugger tempo moet aankweken. Doordat ik de vrouw die bij de afwasmachine stond veel hielp, kregen we waardering of zoiets voor elkaar. Ze had gevoel voor haar werk, ze werkte hard, maar ze wist ook op tijd ermee op te houden als het bijv. koffietijd was of als we pootaan gewerkt hadden. Ze was pienter en ze werkte efficiënt en ik vond het rot dat ze 43 jaar oud nog zo zwaar moest werken. De volle wagens die van het restaurant kwamen met vuil bestek, vuile borden, vuil glaswerk moest ze leeghalen, in een rek zetten, spoelen met een soort tuinslang met regelaar en dan hing ze met haar gezicht boven die hete damp en oppassen dat je dat hete water niet over je handen kreeg. Was er een rek vol dan doorschuiven

naar de afwasmachine en dan het volgende rek enz. Halverwege die bezigheid moest je naar de andere kant van de machine lopen om de inmiddels schone vaat uit de rekken te halen en ze op volgorde te stapelen op een klaarstaande wagen. Soms bracht je deze wagen ook nog weg. De hele dag door. 's Avonds tegen vijven kwam dan de kok z'n pannen brengen en die konden dan nadat ze met de hand schoongespoeld waren ook nog door de afwasmachine.

Nou had die kok een assistent en die jongen had ook wel eens de verantwoording maar hij leverde de pannen altijd veel later in, zodat Betsy, de vrouw van de afwasmachine veel later klaar was met haar werk. Op een gegeven moment ging Betsy zelf die pannen uit de keuken halen, nadat ze al een paar keer gevraagd had (heel netjes) of hij de pannen wat eerder wilde geven. En hij zei dan wel ja, maar hij vergat het weer. Zo ook die ene keer. Betsy loopt wat te mopperen en de assistent-kok is ook chagrijnig. Hij staat bij de kroketten en er staat nog wat personeel. Ik ben er toevallig ook. Staat hij daar een beetje te klagen over die Betsy die altijd wat heeft en een mevrouw van het restaurant praat ook een beetje mee en dan hebben ze het over die ongetrouwde vrouwen die zo vervelend zijn (Betsy is ongetrouwd). 'Zij, een ongetrouwde vrouw, die niet serieus genomen hoefde te worden, want het was Betsy maar die wat zei.'

En de getrouwde vrouw zegt: 'Ach joh, wat kan het jou schelen', valt hij uit: 'Ze moest eens flink genaaid worden', en iedereen schiet in de lach.

Als zoiets gebeurt, maar meestal gebeurt het niet zo openlijk, sta ik perpleks en ik heb er nog niet altijd een antwoord op. Wat heeft dat naaien nou met pannen te maken?

• SOLLICITEREN: 'WANNEER KRIJGT U KINDEREN?'

Normale gang van zaken tijdens de door mij gevoerde sollicitatiegesprekken:

'Gaaf U zitten'

'Mmm, eh we hadden geen vrouw verwacht, waren erg verbaasd'

'Ik verwacht bij voorbaat afgeschreven te worden als ik vermeld een vrouw te zijn'

'Dat dachten we al'

(Ik zet in een sollicitatiebrief Drs. Ir. voor mijn naam en geef als leeftijd op 26)

Halverwege:

'Heeft U trouwplannen?'

'Nee'

'Echt niet, en als U morgen nou een leuke jongen ontmoet?'

'Die heb ik al ontmoet, ik woon al een jaar samen'

'Oh, mmm, en verwacht U dan niet dat U over een poosje kinderen wilt hebben?'

'Ik heb negen jaar gestudeerd en wil graag tenminste negen jaar werken'

'Weet U dat heel zeker?'

Vorige week werd er bij een sollicitatiegesprek helemaal niet over mijn vrouwzijn gerept. Vervelend, had hij nou geen belangstelling voor mij of kon het hem echt niets schelen?

Verder moest ik nog aan opmerkingen slikken:

'U bent wel een groot risico. We investeren veel in onze medewerkers en hebben niet graag dat ze na een paar jaar weggaan als ze net goed en wel ingewerkt zijn.'

'U wilt graag een functie in het uitvoerend personeelswerk, ik persoonlijk heb geen bezwaar tegen vrouwen. Maar de mensen uit de fabriek klappen waarschijnlijk dicht bij een gesprek met U. Een staffunctie lijkt me geschikter.'

'Klanten moeten geen vrouwen.'

En de ergste:

'U wilt een leuk baantje voor een paar jaar.'

Verdomme, dit kreeg ik te horen nadat ik in een vorig gesprek m'n hele carrière had uitgestippeld compleet met verwachtingen voor parttimewerk over tien jaar en hoe ik dat dacht te bereiken.

• BIJ DE POLITIE

Ik werk bij de politie als agente in de straatdienst. Dit houdt in dat ik in de witte VW's rijd door Amsterdam. Zowel overdag als 's nachts doe ik alle voorkomende werkzaamheden. Om deze baan te krijgen moet je als man een middelbare schoolopleiding hebben gehad, of, wanneer je 21 bent, volstaat een goede algemene ontwikkeling. Als vrouw is zonder meer een middelbare schoolopleiding verplicht. Je maakt wel een schriftelijke test die voor man en vrouw gelijk is. Dan volgt er een gesprek met een groep heren, een soort beoordelingsgroep, waar mij, bij m'n sollicitatie, op het hart werd gedrukt dat je als vrouw ging vereenzamen in deze stad (Amsterdam) als je niet uitkeek, en dat, waarvoor men het bangst was, je ging verruwen in het korps, door de invloed van de mannelijke kollega's.

Dan volgt er 'n paar jaar politie-opleidingschool, 't is 'n internaat. Iedereen moet in principe intern zijn, maar voor sommige mannen maakt men een uitzondering, omdat het internaat toevallig vol is. Voor vrouwen echter kan geen uitzondering gemaakt worden want de direkteur voelt zich persoonlijk verantwoordelijk voor het wel en wee van de dames en voelt tevens de last die hem door ouders hiermee

op de schouders is gelegd om moeders dochter ongeschonden af te leveren in onze maatschappij.

Op deze school is voor mannen en vrouwen de opleiding gelijk, leren, zwemmen, sporten enz. Alles is gelijk, behalve de kleding: mannen dragen broeken en vrouwen verplicht rokken met lekkere handige panty's. Argument hiervoor: er moet toch een groep zijn die de charme van het korps hooghoudt. In hoeverre een rok prakties is in de uitoefening van je beroep wordt niet ter discussie gesteld. Totaal onbelangrijk of je 's winters staat te vernikkelen van de kou, of dat je, wanneer je over een muur moet klimmen, in je onderbroek staat. Wat die muur betreft, het hier overheen klimmen wordt toch niet tot je capaciteiten gerekend.

Op de politieschool leer je je een paar jaar te pletter, en dan ga je het korps in, dat wil zeggen eerst naar één van de vele politieburo's. Eerst een handje geven aan de distriktschef. Deze man vertelt je eerst wat over je werkterrein en houdt dan uitsluitend voor iedere nieuwe vrouwelijke agent een zedepreek op de manier van: het is verboden om mannelijke kollega's te verleiden en zo 'gelukkige' huwelijken kapot te maken. Mij is het nog nooit ter ore gekomen dat mijn mannelijke kollega's zo'n preek gehad hebben. Wel is mij herhaaldelijk opgevallen dat bij opkomende romances tussen mannelijke en vrouwelijke kollega's, als de man getrouwd is, de vrouwelijke agent ontslagen wordt, en indien de man niet getrouwd is, de vrouw verplaatst wordt naar een ander buro, liefst zover mogelijk weg.

Maar nu iets over de dagelijkse gang van zaken op 'n buro. In de loop van de dag worden door de verschillende agenten heel wat liters koffie genuttigd. 's Ochtends bij het ingaan van je dienst word je door de brigadier verteld wat je die dag te doen hebt. Dan wordt altijd iemand aangewezen om koffie te zetten. Wat mij hierbij opvalt is dat voor deze klus vaker een vrouw dan een man aangewezen wordt. Op zo'n moment kom ik in opstand, wat tot effect heeft dat mij uitdrukkelijk verklaard wordt dat je als vrouw niet geschikt bent om naar een vecht- of schietpartij te gaan, want dan moet de mannelijke kollega met wie je daar naar toe gaat niet alleen zichzelf maar ook nog de vrouwelijke agent beschermen. Wat het koffiezetten betreft: hier ben je als vrouw niet officieel voor aangenomen en het behoort ook echt niet in je werkpakket.

Uit dit alles blijkt wel dat men vindt dat koffiezetten en afwassen aangepast is aan je prestatievermogen als vrouw. In situaties waar een agent geacht wordt deze zonder meer aan te kunnen, moet je als agente dit eerst gaan bewijzen. Persoonlijk werk ik momenteel redelijk

prettig met een beperkte groep mannen die mij gedeeltelijk geaksepteerd hebben, omdat ze gezien hebben dat ik m'n vrouwtje sta.

Klein verhaaltje tussendoor: Ik zat in de wachtkamer met een twintigtal agenten. Ik naaide juist een knoop' aan m'n jas toen er (ongeveer) acht hoge bazen aankwamen. Een hiervan was uit de naad van z'n jas gescheurd, waarop een van andere hoge pieten zei: 'Aaah, jij kunt meteen mooi de jas van deze chef naaien, want hij is niet getrouwd'. Mijn antwoord: 'Ik moet het ook zelf doen want ik ben ook niet getrouwd'. Dat ik daarna de aantekening 'grote mond' op mijn beoordeling aantrof zal geen toeval zijn geweest. De heersende meningen in dit verhaal vormen de mening van het grootste gedeelte van onze Amsterdamse politiemacht, wat ik zeer bedroevend vind, en wat het werken als vrouw hierin zeer moeilijk maakt.

De reden waarom ik dit beroep voorlopig blijf uitoefenen is dat wanneer ik op straat ben en daadwerkelijk met mensen bezig ben in vele vormen (niet in alle) ik ontzettend veel plezier aan mijn werk heb.

• OP JE STREPEN STAAN

Ik trouwde toen ik 20 was en nu 20 jaar later ben ik dat nog steeds. Er is in die jaren een heleboel met me gebeurd. Na vijf jaar getrouwd zijn kwam ons eerste kind en hierna zijn nog drie kinderen gevolgd. Als ik er achteraf op terugkijk begrijp ik niet hoe ik het al die jaren heb volgehouden. In de jaren dat de kinderen klein waren bleef er nauwelijks tijd voor mezelf over. Altijd ging iedereen voor, zodat ik mijzelf op het laatst als een grote nul ging beschouwen. In de politiek ben ik al die jaren actief gebleven en dat heeft er voor een deel toe geleid dat ik in de vrouwenbeweging ben terechtgekomen. Niet alleen in je gezin en je werk word je als vrouw gediskrimineerd, maar ook in de politieke partijen worden vrouwen nog niet voor vol aangezien. De mannen doen de grote klussen en voor de vrouwen blijven de kleine klusjes over. Voor mijn trouwen was ik journaliste bij een groot landelijk dagblad, waar ik begonnen ben als sport journaliste en ,later als stadsverslaggeefster werkte. Als sportverslaggeefster versloeg ik alle sporten, zoals voetbal, ijshockey, tennis, atletiek, boksen en zwemmen. Toen de abonnees vragen gingen stellen of een katholieke krant wel een vrouw naar voetbalwedstrijden kon sturen werd het 'verslaggeefster' boven de stukken vervangen door 'verslaggever' Ik heb dit toen heel naar gevonden en het werd mij toen heel duidelijk, dat je als vrouw maatschappelijk minder kansen kreeg. Ik heb dat toen

geslikt om mijn baan niet kwijt te raken. Ik was tenslotte de eerste en enige landelijke sportverslaggeefster. Toen ik nogal plotseling en tot ieders verbazing trouwde - iets wat ik achteraf gezien nooit had moeten doen - werd het werken bij de krant direkt al moeilijker. Ik was op de meest gekke tijden weg en Wim die toen nog onderwijzer was en er ook nog bij studeerde, deed alles in ons piepkleine flatje, tot het koken toe. Onze omgeving reageerde nogal bevreemd en zuur op onze manier van getrouwd zijn. Iets waar ik me nu niets meer van zou aantrekken maar toen nog wel. Ook bij de krant waren ze niet onverdeeld gelukkig met mijn nieuwe staat. De hoofdredakteur informeerde zo nu en dan hoe het met eventuele kinderen zat. Na een jaar diende ik zelf mijn ontslag in. Ik kon de spanning thuis en op mijn werk niet meer aan. Nu, jaren later, vragen Wim en ik ons vaak af waarom ik eigenlijk met werken ben opgehouden. Wim had zijn baan ook kunnen opgeven. Hij vond het huishouden veel leuker dan ik en later toen de kinderen kwamen had hij meer plezier en geduld met ze dan ik. Eigenlijk was ik geschikter als echtgenoot en vader geweest dan voor de rol die ik nu jarenlang heb gespeeld. Maar het feit dat de maatschappij zo'n oplossing in die jaren eigenlijk niet aksepteerde is toch wel doorslaggevend geweest. Ik heb in al die tijd nog wel van alles en nog wat erbij gedaan, ook op journalistiek gebied, maar het feit dat ik getrouwd was en later ook de kinderen had was toch de oorzaak dat ik niet meer dan wat vrouwelijke klusjes kreeg op te knappen, zoals modeshows en openingen verslaan. Nu ik de laatste jaren wat bewuster ben geworden en mezelf ook meer als mens en ook belangrijk zie, weiger ik nogal eens opdrachten, die ik voor mezelf niet zie zitten. Ik heb gemerkt dat ik hierdoor nogal wat kansen heb verspeeld, maar ik merk ook dat ik, door op mijn stuk te blijven staan, het mannen toch moeilijk maak en een paar keer is het al gebeurd, dat ik de opdracht die eerst voor een mannelijke kollega was bestemd naar mij toegespeeld kreeg. Ook in mijn politieke partij begint het langzamerhand door te dringen, dat vrouwen ook wezens zijn, die soms ook wel eens met zinnige voorstellen kunnen komen. Ik zelf ben van plan om steeds meer op mijn strepen te gaan staan om op deze manier ook geaksepteerd te worden op terreinen waar ik zelf vind dat ik het net zo goed of soms beter dan een man ervan afbreng.

• NOU VERGEET HET MAAR

In een discussiegroepje over vrouwen en werk kwam ik tot de ontdekking dat mijn problematiek met werken geen

individuele aangelegenheid is, maar een herkenbaar punt vormt voor veel vrouwen. Ik was daar zeer verbaasd over - en een beetje blij - maar had het kunnen weten, want zoveel problemen waar vrouwen mee zitten, zijn terug te brengen tot een algemene basis. Om beurten spraken alle deelnemers aan het discussiegroepje uit dat zij niet gelukkig waren met hun werk. Of het nu iemand was die gestudeerd had en een baan had als psycholoog of een vrouw die bij de administratie van een ziekenhuis werkte, het maakte geen verschil. Men was niet tevreden met het werk, onafhankelijk van opleiding en huidige werkkring.

Ik vroeg mij al langere tijd af waar 't 'm nu in kon zitten dat ik werken (in het arbeidsproces wel te verstaan) een opgave van jewelste vind waar ik het liefst onderuit kom. In de feministiese literatuur kwam ik tegen dat vrouwen nooit tot werken buitenshuis, tot het kiezen van een beroep zijn grootgebracht. Dat sprak me aan. Ik ging ook naar school zonder speciale bijbedoeling en studeerde af aan de universiteit. Maar waarom? Niet om een speciaal beroep uit te oefenen. Misschien nog wel het meest omdat mijn ouders mij een betere opleiding wilden geven dan zij zelf genoten hadden. In het werken - dat ik toch uiteindelijk liever koos dan het huisvrouw-zijn met kinderen - kan ik mezelf niet vinden. Ik geloof dat het ermee te maken heeft dat vrouwen vraagtekens kunnen stellen bij wat ze doen. Heeft het zin om je druk te maken - wat richt het uit? Voor mannen is het haast niet mogelijk om de relativiteit van alles, van het leven inklusief, in te zien. Zodra zij als kind geboren worden zijn ze voorbestemd tot deelname aan het arbeidsproces. Een keuze is het niet. Al op hun vijfde jaar wordt gevraagd wat ze later willen worden. Aan de ene kant is het gelukkig dat die druk nooit zo erg op ons heeft gerust, aan de andere kant pas je niet in deze wereld. Je ziet de heksenketel om je heen en je kan, je wilt ook niet daarin gedijen. Vraagtekens zetten heeft z'n voordelen, je verlaagt je niet tot een menselijk bestaan dat buiten je om gaat, maar het draagt wel risico's in zich. Het gevaar is groot dat je eraan kapot gaat. Zo langzamerhand kan ik ook heel goed begrijpen dat je het als vrouw niet bolwerkt. Vroeger vond ik mensen die de uitdaging niet aankonden zwak. Tegenwoordig vind ik het eerder moedig dan zwak om op deze wereld af te knappen. Ik probeer mij nog alsmear zodanig aan te passen dat het mij zal lukken het hoofd boven water te houden. Ik wil mijn best daarvoor doen, maar neig ertoe dit een teken van zwakte te noemen. In mijn werk is mijn omgeving een verschrikking. Ik heb een baan in de politieke sfeer gekozen om wat meer met het socialisme te maken te krijgen. Ik wou naar waarden en gedragswijzen zoeken die een betere samenleving zouden in-

luiden. Nou vergeet het maar. De leefwijzen en werksituaties die ik er tegenkom, zijn de allerergste in hun soort. Ten eerste is de politiek bij uitstek een mannenwereld, ten tweede kunnen de vrouwen die daar tussen verdwaald zijn geraakt zich als 'vrouw' niet handhaven. Een nieuwe ontdekking is trouwens dat in het politieke bedrijf geen homoseksuelen te vinden zijn. Het is allemaal puur mannelijk wat je in het politieke bolwerk aantreft. Toch is dit een teken aan de wand, want als homoseksuelen daar niet thuis horen, hoe moeten vrouwen het dan klaarspelen?

Begrijpelijk is dat ik in mijn werkkring niemand kan vinden bij wie ik me lekker voel, die ik als voorbeeld zou willen stellen. Af en toe steekt dit punt z'n kop op. Als vrouw kan je in deze wereld in het werken geen identiteit vinden. Je kunt zeggen, dan zoek je toch zelf uit wie je worden wil, o.k. daar ben ik ook mee bezig, maar ik zou er een geweldige steun aan ontlenen eigenschappen, een manier van gedragen bij vrouwen te ontdekken die ik tot de mijne zou willen maken. En dan vooral in het arbeidsproces. Ik ben er altijd jaloers op geweest dat mijn man - nu ook alweer verleden tijd - kon steunen op drie mannen die in z'n leven een geweldige indruk op hem hadden gemaakt. Hij heeft van hen een stukje denken, een bepaalde aanpak van werken enz. overgenomen. Op zijn manier funktioneert hij goed. Ik heb een grote behoefte om te zien hoe je als vrouw in het arbeidsproces nu vrouw kunt blijven, zonder af te knappen of je als man te moeten gedragen.

Ondertussen probeer ik af en toe een beetje goed te maken wat mannen verpesten. Zo heb ik laatst met veel plezier een onderwijsstuk bijgevijsd, dat door mannen geschreven was. Dan denk ik: in de marges kan ik nog wat veranderen ten gunste van de vrouwen. Een van hen had het gepresenteerd in het voorstel tot een nieuw soort onderwijs - dat notabene het socialisme naderbij moest brengen - zgn. management-meisjes te introduceren. Dat zouden dan onderwijskrachten moeten zijn die niet zo'n hoge opleiding hoefden te hebben als echte onderwijsgevendenden, maar toch nuttig konden zijn in de school doordat ze o.a. in hun vakkenpakket kinderverzorging hadden meegekregen. Pure diskriminatie dus. Die heb ik er natuurlijk uitgehaald. Een ander schokkend voorbeeld is het volgende. Om te laten zien hoe zo'n nieuwe school nu funktioneerde, was een hoofdstukje gewijd aan: Jan en Joop en de cursus grafieken. Geen meisje in het hoofdstuk dat een beeld moest geven van de nieuwe school: Via een paar kleine wijzigingen kan je nu met 'Els en Jan' door de nieuwe school lopen en zien wat daar zoal gebeurt~ Overal kom je hetzelfde tegen: ook bij socialisten blijven vrouwen buiten het gezichtsveld. Het is vechten tegen de bierkaai. Hoe lang zal het gevecht nog moeten duren?

• TIJDSBEELD

Ik ben twee maanden weggeweest. Voor me ligt een stapeltje krantenknipsels die een goedwillende voor me heeft verzameld tijdens mijn afwezigheid. Ik moet toch op de hoogte blijven, nietwaar, en ik heb zo'n tijd niets gedaan, dus ik begin nogal opgewekt erin te lezen. De eerste is al direkt raak: 'Hartstichting waarschuwt werkende vrouw.' Dat is aardig, klinkt menselijk. Genoemde stichting heeft de vrouw een belangrijke taak toebedacht, opvangen en verzorgen van de man na hartaanval, en organiseert hiervoor zelfs speciale kursussen. Maar de stichting doet meer: ze heeft zich zelfs afgevraagd of de vrouw misschien ook met deze ziekte te kampen heeft. Want roken, spanningen en een zittend leven, dat heeft funeste gevolgen. Dus mogen vrouwen van de stichting best gaan werken, dat verlicht meteen de financiële zorgen van de man (dus minder kans op zijn hartinfarkt), en zij houdt er een aardige ontplooiing aan over. Natuurlijk betekent dat een dubbele belasting voor de vrouw: baan binnen- en buitenshuis. De stichting is een menslievende instelling dus geeft zij de vrouw ook raad: wees bewust van het verhoogde risico, zorg voor voldoende ontspanning, denk aan de noodzakelijke vrije tijd en neem het beroepsleven toch vooral niet te zwaar op.

Volgende kop. Steeds meer vrouwen werkeloos. Wat een ondragelijke toestand is omdat het een teken van ongelijke behandeling is van de vrouw. Werkgevers vinden het te riskant om vrouwen in dienst te nemen: ze trouwt toch of ze denkt aan haar gezin. Werkende vrouwen stoten mannen het brood uit de mond. Dit bericht eindigt met een pracht-oplossing voor al deze ellende: nodig is een uitbreiding van de aanvullende werken naar sectoren waar ook vrouwen ervan profiteren. Her-, om- en bijscholingsprogramma's zullen daaraan moeten worden aangepast. Gelukkig heeft minister Boersma het goed met ons voor. Er komen meer aanvullende werken voor vrouwen, dat belooft ie aan sociale zaken, we kunnen wel wat verwachten op dat punt. Verder lezend wordt me duidelijk wat we kunnen verwachten: 'parttimewerk wordt nog te veel met vrouwen geïdentificeerd. Inderdaad kunnen ook mannen parttime werken.' Voor wie zijn die aanvullende werken nu eigenlijk bedoeld?

En dan zijn er nog veel te weinig vrouwen aan de top, dat is natuurlijk niet zoals het hoort. Wordt hier dan niet een cursus voor gegeven? Nee, kennelijk is die nog niet uitgevonden, nog even geduld dus, wel is de werkzaamheid van vrouwen in een dienstverlenende functie in partikuliere huishoudens achteruit gegaan. Dat waren dan zeker die top-funkties!

Ik voel me onrustig worden, nou, dat hoeft niet want de vak-

bonden staan voor de vrouw op de bres, met of zonder evangelie, wat doet het ertoe, ze strijden allemaal speciaal voor mij: 'de feiten bewijzen het, ook voor de werkende vrouw is het N.V.V. onmisbaar.' Dat is dan weer een miskleun, want ik werk me wel rot maar ik heb geen baan. Dus ik heb ook niks aan kursussen speciaal voor vrouwen in de knelpunten die ze gaan organiseren.

Nu pak ik een leuk plaatje waarop tien mannen en één vrouw staan. Ja dat is de commissie voor gelijk loon voor vrouwen en mannen die adviezen zal gaan uitbrengen bij geschillen tussen werknemers en werkgevers.

Nee, dan deze met alleen maar jonge vrouwen en een paar babies om de theetafel. Onderschrift: 'Een theebransje...?' nee, een gesprek over wat er in de maatschappij omgaat.

De kop van het artikel: 'Jonge volwassenen betrekken bij gebeuren in de maatschappij.' Als je als jonge vrouw denkt dat je dat alleen kunt dan heb je het toch wel mis zeg. Nee hoor, dat wordt weer goed en grondig georganiseerd door het Vormingswerk Jonge Volwassenen. Zij richtten een huisvrouwen-groep op waarin de jonge huisvrouw die geen opleiding heeft genoten de kans krijgt zich te oriënteren zodat ze kan gaan functioneren als werknemer (!), als huisvrouwen als buurtbewoner (!).

Een artikel over de pil, hoort dat hierbij? Ja en hoe. Het is een klaagzang van vrouwen die nu ze de pil slikken zich in bed ook nog doodwerken: 'Vroeger konden vrouwen als ze geen zin hadden de bijslaap weigeren, zogenaamd uit preutsheid of omdat ze bang waren om zwanger te worden; vandaag de dag moeten ze ter beschikking staan - dank zij de voorlichting en de pil -, en nog genot veinzen ook.'

Ik heb het gevoel dat ik aan het eind van mijn krachten ben gekomen, nou dat mag: 'Mevrouw kan zich lekker verwennen' roept de volgende kop. Dat kost slechts f 212,- voor drie dagen alles inbegrepen, daarvoor krijg ik een schoonheidsbehandeling, een tocht per huifkar in de bossen en een sauna. Ik kies toch maar voor het feminisme, dat is goedkoper en het duurt langer.

Een samenvatting

Tot nu toe zijn we bezig geweest te laten zien dat het werk van vrouwen ondergewaardeerd wordt vergeleken bij dat van mannen, en dat die onderwaardering zo sterk is dat je kunt zeggen dat een groot deel van dat werk ontkend, onzichtbaar gemaakt wordt. Wij vrouwen zijn daar dikwijls ontzettend kwaad en verdrietig over. Want wij vinden ons werk wel belangrijk. Je kunt natuurlijk zeggen dat dat komt omdat dit ons met de paplepel is ingegeven, maar dat gaat niet helemaal op. Natuurlijk zijn er massa's vrouwen die zonder er verder bij na te denken hun verzorgende taak vervullen, omdat zij zich niets anders kunnen voorstellen. En het is ook zo dat als vrouwen beginnen na te denken over hun positie als vrouw, zij dikwijls een hekel krijgen aan het verzorgende werk (zoals iemand uit mijn praatgroep zei: ik kan nog wel koken, maar ik kan die pannen niet meer op tafel krijgen).

Die hekel aan het verzorgen komt niet omdat je het onbelangrijk bent gaan vinden, maar omdat je ontdekt hebt dat je goede bedoelingen, de liefde waarmee je het deed misbruikt zijn. Dat je, als je je verzorgend opstelt, geen eigen leven meer mag hebben, 'onzichtbaar' wordt, en het recht verliest om zelf ooit nog eens verzorgd, te worden (behalve op moederdag, als je er tenminste aan gedacht hebt de dag van te voren beschuit in te slaan). Wij weten hoe belangrijk het is te verzorgen en verzorgd te worden. Kijk maar hoe de vrouwenbeweging over de hele wereld bezig is met 'opvang', met mediese en sociale hulpverlening (begeleid door heftige discussie over wie de glazen van de vergadering moet afwassen).

Vanuit ons inzicht over het belang van vrouwenwerk zouden we de hele zaak ook kunnen omdraaien. Je kunt vragen: werken mannen eigenlijk wel? Wat doet mijn baas eigenlijk de hele dag achter zijn bureau? (Als hij daar tenminste zit, en niet naar een conferentie of zakenlunch is). Wat heeft mijn man eigenlijk gedaan als hij om zes uur thuiskomt?

Misschien wordt het wel eens tijd dat we deze vragen gaan stellen. We zijn wel erg gauw geïntimideerd als een man zegt dat vrouwen 'toch nooj,t wat doen', 'de hele dag op het strand zitten'. We zijn dan geneigd om ons uit te gaan sloven om te bewijzen dat vrouwen best veel

en nuttig werk doen. 'We zouden ook kunnen vragen: wat doe jij dan wel allemaal? Het is gewoon een kwestie om eens met andere ogen naar mannen- en vrouwenbezigheden te kijken. Wij hebben dat gedaan en hebben daarbij veel gehad aan de theorie van de econoom Veblen over de 'niets-doende' klasse, die we hier in grote lijnen zullen samenvatten. (Thorstein Veblen, De theorie van de nietsdoende klasse, 1899, De Arbeiderspers, 1974).

Volgens Veblen is al het produktieve werk, dat is werk dat produkt en voortbrengt die in de behoeften van mensen voorzien, ontstaan uit 'vrouwenwerk'. In primitieve gemeenschappen is de eerste arbeidsverdeling die tussen mannen en vrouwen. Vrouwen doen de dagelijkse werkzaamheden die nodig zijn om in ieder~, behoeften te voorzien. Mannen houden zich intussen bezig met jacht, oorlog, sport, politiek en godsdienst. Deze bezigheden zijn waardig, eervol. De dagelijkse vrouwenbezigheden, zijn onwaardig, oneervol. (Veblen noemt het onderscheid tussen mannen-en vrouwenbezigheden 'aanstootgevend').

Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen onstond vooral in wat Veblen noemt 'roofzuchtige' beschavingen. Volkeren waar mannen en vrouwen hetzelfde werk doen – bessen plukken, knollen en wortels uit de grond graven - kenmerken zich volgens Veblen door 'een bepaald beminnelijk onvermogen om zich te weer te stellen tegen geweld en bedrog'; deze volkeren zijn nu dan ook prakties uitgeroeid.

De arbeidsverdeling die mannen vrijstelt van het dagelijkse werk, geeft hen de gelegenheid zich te specialiseren in de mannelijke, eervolle bezigheden, die er op gericht zijn door geweld of bedrog de krachten van een ander bezielde wezen voor eigen doel te gebruiken (ook godsdienst richtte zich oorspronkelijk op het beheersen van de onbekende krachten die overal in huizen, om jezelf te bevoordelen of je vijanden kwaad te doen). Zo ontstonden roofzuchtige beschavingen.

Uit het dagelijkse, onwaardige vrouwenwerk hebben zich geleidelijk landbouw en handwerk ontwikkeld. Zwakkere of in de oorlog overwonnen mannen werden door de sterkste mannen gedwongen om met de vrouwen voor hen te werken, zodat er naast de tegenstelling mannen-vrouwen, ook tegenstellingen tussen de mannen onderling ontstonden.

In de roofzuchtige beschavingen werden vrouwen het bezit van mannen. Elaine Morgan (in De vrouw onze voorvader, Elsevier, 1972) heeft bedacht dat het nogal voor de hand ligt, omdat in jagers- en verzamelaarsvolken de vrouwen met hun verzamelactiviteiten 70% van het voedsel op tafel brengen. Mannen zullen dus proberen - met geweld, of, nog effectiever, met behulp van seksualiteit en liefde - zoveel mogelijk vrouwen aan zich te binden om tenminste zeker te zijn van groente als het met de jacht weer eens niet wil lukken. En uit de jagers- en verzamelaarsvolken hebben zich de roofzuchtige beschavingen ontwikkeld. Bij stijgende welvaart en ontwikkeling van de samenlevingen komen er verschuivingen in wat voor mannen eervol is.

Eerst was het het roven zelf, waar moed en list in gedemonstreerd werden, later komen rijkdom (als bewijs van geslaagde roof) en nietsdoen (als bewijs van rijkdom) daarvoor in de plaats. Ook consumeren, vooral van dure en nutteloze dingen, draagt bij aan eer en prestige van mannen.

(De vrouw, als slavin, mag in beginsel slechts consumeren wat ze voor haar directe levensonderhoud nodig heeft). Heldendom en listigheid worden zo langzamerhand vervangen door 'demonstratief nietsdoen' en 'demonstratieve konsumptie.' Deze twee vormen van 'eervol' mannengedrag hebben natuurlijk ook het bestaan van hun vrouwen bepaald. Een rijke man

kon zijn 'demonstratief nietsdoen' nog veel opvallender maken door zijn ondergeschikten 'plaatsvervangend' te laten nietsdoen. Dat waren dan lakeien en echtgenotes die zo gekleed waren (hoepelrokken, wespentailles), dat het duidelijk was dat zij niet in staat waren enig werk te verrichten.

Dit 'plaatsvervangend nietsdoen' is geen gewoon nietsdoen. In tegenstelling tot het nietsdoen van de heer en meester kost het zeer veel inspanning. Het bestaat volgens Veblen hoofdzakelijk uit een nauwgezette en vermoeiende toewijding aan de heer en uit onderhoud en verfraaiing van de huishoudelijke inrichting. Voor zover deze taken de lichamelijke konditie en het welzijn van de heer van de huishouding bevorderen, zijn ze als produktieve arbeid aan te merken. Maar het 'nietsdoen' bestaat juist in de nutteloze poespas er omheen: de rituelen, het instandhouden van 'goede manieren'. 'Het plaatsvervangend nietsdoen van huisvrouwen en dienstboden, aangeduid als 'huishouden', groeit vaak uit tot gezwoeg, vooral daar waar de strijd om prestige hard en inspannend is, zoals bij voorbeeld in het moderne leven.' 'De bediende of de huisvrouw moeten niet slechts bepaalde taken op serviele wijze kunnen uitvoeren, zij moeten ook routine tonen in de tactiek der onderdanigheid - een geslaagde scholing in de regels van de doelmatige en demonstratieve onderdanigheid.' aldus Veblen.

Het 'demonstratieve nietsdoen' was vooral belangrijk in het verleden, toen de mensen in kleine gemeenschappen leefden en elkaar nog kenden. In de volle en onpersoonlijke moderne samenleving is het grotendeels vervangen door de makkelijker zichtbare 'demonstratieve konsumptie.'

Deze vormen van demonstratie zijn zo belangrijk, omdat iedereen probeert de rijken na te doen. En omdat de rijke mannen er in geslaagd zijn hun rijkdom te gebruiken om steeds meer mensen van hun akkers en werkplaatsen weg te halen om ze voor hen te laten werken, zodat nu bijna alle mannen moeten werken in bedrijven van andere mannen, komt die demonstratie nu op hun vrouwen neer. Het huishouden heeft nog steeds een element van demonstratief nietsdoen in zich: 'Mijn vrouw hoeft niet te werken.' De demonstratieve konsumptie is ook haar taak: ze moet zo inkopen dat het lijkt dat haar gezin het beter heeft dan de burens. En zo gebeurt het dat het moderne einde van een oude ontwikkeling is 'dat de vrouw op grond van de goede vormen de goederen consumeert die haar man produceert, terwijl zij aanvankelijk als werkezel en levend bezit van de man de goederen produceerde die hij consumeerde.' (In deze mooie zin van Veblen zit trouwens nog een mannelijk misverstand verborgen, want vrouwen kopen de goederen dan wel, en daarom worden ze door de ekonomen konsumenten genoemd, maar ze gebruiken daarvan meestal nog steeds niet meer dan ze voor hun dagelijks levensonderhoud nodig hebben: vader krijgt het grootste stuk vlees en moeder heeft geen zakgeld.)

Ik vind dit een heel bevredigende theorie. Natuurlijk weten we niet hoe het in de vroegste geschiedenis gegaan is; Veblen zegt dat zelf ook. Maar hij geeft tenminste een samenhangende verklaring van allerlei tegenstrijdigheden waar we mee zitten en daar kunnen we wat aan hebben terwijl we wachten tot vrouwelijke antropologen zijn stellingen bewezen hebben. In deze visie is vrouwenwerk niet alleen onzichtbaar omdat het moeilijk te meten, moeilijk te controleren en onbetaald is, maar omdat het wezenlijke van vrouwenwerk is eruit te zien alsof je niets doet: niet werken, omdat een man met een nietsdoende vrouw meer status heeft (alweer: 'mijn vrouw hoeft niet te werken'). Geen wonder dat een vrouw die de hele dag loopt te

sjouwen zich raar gaat voelen. Het blijkt dat ze inderdaad niets doet voor zichzelf, maar dat haar enige taak is door haar dienstbaarheid aan de status van haar man bij te dragen; zelfs als ze produktief bezig is door voor zijn welzijn te zorgen, verdwijnt dat ook nog uit het gezichtsveld. Want produktief werk, werk dat gedaan wordt om in de behoeften van mensen te voorzien, heeft eigenlijk nog steeds geen status.

De vrouwen en mannen die in de industrie het eigenlijke werk doen zijn 'arbeiders': zij tellen niet mee. Een man kan eigenlijk alleen met zijn werk voor de dag komen als het elementen van de oude mannenbezigheden vertoont, als er oorlog bij te pas komt, of sport, of politiek - allemaal gericht op het overwinnen van andere mannen - of als hij er heel veel geld mee verdient. De lopende band heeft al heel weinig hiervan en verzorgend werk helemaal niets. Nu de werkeloosheid steeds groter wordt gaan er wel veel jongens de verzorgende beroepen in (met als gevolg dat er nog minder banen voor vrouwen komen), maar tot nu toe komen ze nog steeds op posities terecht waarin ze nog vrouwen onder zich hebben die vloeren dweilen en po's leeggooien. En de gastarbeiders die vrouwenwerk moeten doen tegen vrouwenlonen vinden wij allen het summum van onderdruktheid.

Mannen proberen, ook als ze door economische nood tot werken worden gedwongen, er altijd 'mannenwerk' van te maken, dat wil zeggen dat ze proberen het zwaartepunt van hun dagtaak te verschuiven naar onderlinge machtsstrijd. Ze proberen de baas te worden, of hun afdeling te vergroten, of hun concurrenten te vernietigen. Dat is zo in alle maatschappelijke instellingen ingebouwd dat een man, of een afdeling, of een bedrijf, die daar niet aan mee wil doen onmiddellijk onder de voet gelopen wordt.

Mannen beschouwen hun voortdurende onderlinge strijd als 'werk', al produceren zij helemaal niets. En dat heeft voor de samenleving als geheel ernstige gevolgen. Het blijkt onmogelijk om zelfs aan de minimumbehoeften van het grootste deel van de mensheid te voldoen, ondanks alle pogingen die er gedaan worden om productieproces en overheidsactiviteiten te 'rationaliseren', dat wil zeggen zo in te richten dat het noodzakelijke werk ook inderdaad gedaan wordt.

Voorzover er nog iets van terecht komt, zou dat best eens aan vrouwenwerk te danken kunnen zijn. Vrouwenwerk in de huishouding, dat man en kinderen gevoed, gekleed en getroost weer aflevert bij school en fabriek. Vrouwenwerk in de fabrieken in de ~wakke economische sectoren', waarvoor geen man te krijgen is, maar waar toevallig juist textiel geproduceerd wordt en textiel is een slecht lopende industrietak. En niet te vergeten alle 'sekretareses', die het werk van hun baas indelen en voor contacten en coördinatie zorgen, voor salarissen die meestal minder dan een kwart van dat van hun baas bedragen.

Een vrouwenstaking zou het hele economische leven stilleggen. Maar huisvrouwen en sekretareses staken niet. Want zij zijn er niet op uit om betere levensomstandigheden voor zichzelf te veroveren. Zij zorgen voor hun man en hun baas en als hij tevreden is, ontlenen zij daaraan hun voldoening. De onvolwaardigheid van hun 'werk' kan slechts gekompenseerd worden door hun volwaardigheid als vrouwen die kan haar alleen door mannen worden toegekend; en dat gebeurt alleen maar als ze zich goed gedragen.

Dubbele taak

I. Ik kom thuis, heb de hele dag op mijn kantoor gewerkt. Na kwart over vijf heb ik de etensboodschappen gedaan, de groente, de suiker en de rest in de fietstassen thuis gebracht. Daarna ben ik gaan koken. Mijn twee kinderen en ik, wij scheppen het eten op onze borden en opeens ben ik trots en blij, ik glans opeens van binnen: dit heb ik gedaan. Deze veiligheid voor ons drieën, dit dak boven ons hoofd, dit eten, ik heb het weer volbracht vandaag. Deze dag is het weer gelukt en ik heb het bijeen gewerkt. We kunnen gaan eten.

II. Ik lig op bed, heb griep of zoiets, voel me te ziek en te moe om ook maar mijn hoofd om te draaien. In de huiskamer ernaast, de tussendeuren zijn gesloten, maken de kinderen hun huiswerk of doen een spelletje met een binnengelopen klasgenoot. Ze draaien een plaatje en alles gaat langs mij heen, het gebeuren daar blijft wazig. Er is een huisarts hier geweest, later een kontrolerend arts. Onafhankelijk van elkaar hebben ze beiden gezegd: 'I dat gaat zo niet langer, U kunt dat niet volhouden.' Geen van tweeën heeft verder iets verstandigs daaraan toegevoegd. En ik denk: waar hebben ze het over? Hebben ze één ogenblik over mij nagedacht? Wat bedoelden ze ermee? De kinderen ergens anders heen en waarheen? En waarom zou ik zo sappelen als het niet was om bij elkaar te blijven zoals wij dat willen? Ophouden met werken en wij dan geen dak meer boven ons hoofd? Ik weet ook best dat ik op dit moment niks kan en doodop ben. Maar er is geen andere oplossing, zij weten ook niks anders. Straks als ik weer beter ben ga ik gewoon door.

III. Ik rijd traag op mijn fietsje op weg van mijn werk naar huis en er lopen tranen over mijn gezicht. Vandaag op kantoor heb ik gejakkerd en mijn uiterste best gedaan.

Maar niets kwam lekker af, ik heb niet goed gewerkt. En ik denk: nu doe ik niets meer goed. Thuis komen mijn kinderen tekort, als zij uit school komen vinden zij nooit een moeder die met de thee klaar op ze zit te wachten. Als ze ziek zijn moet ik ze alleen laten.~ Ik ben zo moe, ik kan haast niet meer en ik doe iedereen tekort.

IV. De kantoordag is om, de boodschappen liggen onuitgepakt maar wel binnengebracht in de keuken. Ik ga niet direkt koken, ik ga lekker uitrusten. Kortgeleden hebben we een nieuwe gemakkelijke stoel gekocht en daar zit ik in. Daan, de enige zoon die nog thuis is, heeft me een kop thee ingeschonken en daar heb ik feestelijk een glas port naast gezet. En ik lees de krant. Zo langzamerhand komt het besef naar boven dat ik nu eigenlijk moet gaan koken. Ik verzet me er nog tegen, ik heb er nog geen zin in. En ik dagdroom achter de krant dat er 's avonds als ik thuis kwam en zoals nu achter de krant zat, opeens iemand zou zeggen: 'het eten is klaar, kom je aan tafel?' en de boodschappen zouden natuurlijk ook uitgepakt en opgeborgen zijn. En ik denk aan mijn mannelijke kollegaas, voor wie dit werkelijkheid is, geen dagdroom. Eén ogenblik ook denk ik aan de vrouw, die stond te strijken en uitriep: 'wie zou er nu géén huisvrouw willen hebben!'

En dan sta ik op en ga naar de keuken, eigenlijk helemaal niet ontevreden.

V. Het is tegen zessen in de avond. Ik loop door de donker wordende straten. Ik woon nu in een kleiner huis in een andere stad, ik kom van kantoor en haast mij niet. Ik woon alleen nu, de kinderen zijn uit huis, dat was eerst leeg, een donker raam als ik omhoog keek naar de huiskamer. Maar ik raak er aan gewend, ook aan de vrijheid om mijn beperkte tijd in mijn kleine leventje in te richten zoals ik het 't fijnste vind. En ook niet alle dagen gelijk. Gekookt moet er meestal nog worden en de kleren onderhouden en de afwas gedaan en de rest. Maar dat gaat allemaal wel. Als ik maar niet moe ben of ziek. En nu voel ik mij lekker en tevreden.

En opeens valt mij de gedachte te binnen: 'ik geef mijn betaalde werk nooit meer op, ook niet voor een huwelijk.' Dat zou best wel eens moeilijk kunnen wezen, denk ik, als ik voor zo'n keuze zou staan. En slenterend op weg naar huis denk ik aan het recht op inkomen dat een bepaald soort werk je geeft (ook als je ziek wordt of werkloos, houd je een persoonlijk recht op een inkomen). En dat je aan dat persoonlijke inkomen een vrijheid ontleent, dat dat als het er op aan komt de sterkste bescherming is voor je eigen gevoelsleven, voor het jezelf durven en kunnen zijn, ook in je relatie.

Geld

We hebben het tot nu toe gehad over alles wat de huisvrouw en de buitenshuis-werkende vrouw gemeen hebben. zij zijn beiden vrouwen dat houdt heel wat in voor de manier waarop zij zich horen te gedragen. En ook bepaalt het hoe zij behandeld worden. Maar er is ook één groot verschil tussen hen beiden. De buitenshuis-werkende vrouw heeft een inkomen van zichzelf, de huisvrouw niet.

Nu kan je wel zeggen dat geld niet gelukkig maakt, maar ondertussen heb je door je salaris een aantal vrijheden. Je kunt voor jezelf kleren kopen, uitgaan met wie je maar wilt, verhuizen als je zin hebt, op vakantie gaan zonder te hoeven zorgen, je huis inrichten zoals jij dat fijn vindt.

Er zijn natuurlijk een heleboel vrouwen die op hun werk zo leeggezogen worden dat ze helemaal geen tijd en fut meer hebben om hun geld aan iets anders uit te geven dan aan het allernoodzakelijkste. En andere vrouwen verdienen zo weinig dat zij zich echt niet zo heel erg veel kunnen veroorloven. Maar toch verschaft het hebben van een eigen inkomen de buitenshuis-werkende vrouw vrijheden die de huisvrouw niet heeft.

Want zij moet het hebben van het inkomen van haar man. En als hij maar veel verdient en als zij het maar goed met elkaar kunnen vinden, is er niet zo veel aan de hand. Als hij weinig verdient rust op haar de taak het inkomen zo goed mogelijk aan het gezin te besteden. Meestal rekent zij zichzelf daar niet bij. Vader heeft vaak nog wel een club waarvan hij lid is, of zijn vaste kroegavond. Moeder zit dan thuis en maakt kleren voor de kinderen, omdat nieuwe te duur zijn. Als het helemaal mis is tussen hem en haar, is zij daar financieel hoe dan ook de dupe van. Het inkomen (hoewel wettelijk bestemd voor man én vrouw) is in zijn handen. zij is financieel van hem afhankelijk en kan dan ook flink gechanteerd worden. En als ze uit deze situatie stapt moet zij alles in het werk stellen om haar recht op 'n inkomen te doen gelden, terwijl hij gewoon zijn inkomen houdt.

• **BESLISSINGSVRIJHEID**

De oudste zoon had er weer eens een potje van gemaakt en werd geïrriteerd, overdreven en onbehoorlijk gestraft met niet meer op school te mogen komen, terwijl hij wel was overgegaan naar de eindexamenklas. Als hij dat aan zijn vader vertelt, reageert die daar op met dat hij het zat is met hem en dat hij hem gaat opgeven voor de militaire dienst, daar is hij nu oud genoeg voor. Ondertussen, met pijn in mijn buik, telefoneer, schrijf, bezoek ik voor elkaar, dat Duco voorwaardelijk op een andere school mag komen. Maar het is onoverzichtelijk en ongeloofelijk, wat een vader, zelfs als die geen voogd is, nog vermag bij wet of gewoonte en ik moet dus met hem praten, vóór Duco door pa ingeschreven raakt in de militaire registers, waarvan ik ook al niet weet hoe ik hem daar weer uit moet krijgen, ook als de aangifte onterecht zou zijn geweest. Dus ik moest ook snel met de vader praten, snel, vóórdat die zijn plan in een daad had omgezet. Hij wilde geen gesprek, maar met behulp van een vriendin van mij, raakten we inderdaad in één ruimte tezamen, waarin we tot praten kwamen. Nou ja, praten, eerst was het meer schelden, toen vertelde ik hem, hoe de zaken nu stonden en hoe ik het geregeld had en dat hij ontaard zou zijn, als hij nu nog met een daad, tegen zijn zoon gericht tussenbeide zou komen. Onverwacht kwam mijn geweldig moment. We waren allebei al wat bedaard en toen zei hij: 'Als je maar niet denkt, dat ik er een cent aan mee betaal.' En ik kon zeggen. met een gevoel van kracht en trots, dat haast te groot was voor mijn lichaam 'Vraag ik je soms om geld? Ik vraag je niet om geld.'

• **GELD OP ZAK**

Eigenlijk heb ik de pest aan geld. Systematies maak ik dan ook alle papieren die ook maar iets met geld te maken hebben zoek. Niet dat dat erg handig is. Wat je namelijk al gauw merkt als je onderdeel geworden bent van de geldwereld - als je dus een eigen inkomen hebt met A.O.W., met loonbelasting en wat al niet - is dat je er dan echt bij hoort en dus ook echt mee moet doen. Ik heb dan ook meer de pest aan alle rompslomp die geld met zich meebrengt, dan aan het geld zelf. Daar ben ik - als ik er goed over nadenk - eigenlijk best tevreden mee.

Ik weet nog van vroeger dat ik er elke week moeite mee had om zakgeld te vragen. Zo'n gevoel van: 'waarop baseer ik het recht op geld?' Mijn vader dacht daar klaarblijkelijk

net zo over want iedere 'misstap' van mijn kant werd gevolgd door het niet uitkeren van zakgeld. Later, toen ik ging studeren, was ik dan ook heel blij dat mijn vader te weinig verdiende om mijn studie te kunnen betalen. Ik kreeg dus een studietoelage; bestemd voor mij alleen. Ik kon eindelijk zelf gaan beschikken over geld, in ruil voor bepaalde studie- verrichtingen (maar dat is niet zo erg, omdat je dat ook zelf voor een groot deel in de hand hebt).

En nu werk ik (studeren is natuurlijk ook werken, en als kind op school zitten ook, maar zo bekeek ik het vroeger niet, jammer genoeg. Hoewel zo'n analyse mijn vader waarschijnlijk niet bewogen had om dan toch maar zakgeld te geven) en elke maand is er geld. Belangrijk is dat je je daar helemaal geen zorgen meer over hoeft te maken. Goed, er zijn van die dingen die je in je werk niet moet doen: ik zit in het onderwijs en het enige wat je daar, als je je vaste aanstelling hebt, niet mag doen is 'een leerling seksueel benaderen.' Daar heb ik ook niet zo'n zin in en mijn inkomen is dus verzekerd. Het prettige vind ik dat ik daardoor - naast de vaste lasten - voor 'n groot deel mijn leven kan inrichten zoals ik dat wil. Soms geef ik ontzettend veel geld uit aan lekker eten en drank (ik moet het dan daarna minstens een week rustig aan doen, want ik werk parttime en verdien dus niet zo heel erg veel maar dat 'het rustig aan doen' heeft ook zo z'n spannende kanten). Dan verzin ik opeens dat het best leuk is om die of die een kadootje te geven. Of ik kom een heel goed boek tegen. En als ik uitgekeken ben op de kleur van mijn kamer kan ik zo maar potten verf en kwasten kopen.

Nu geloof ik wel dat dit helemaal niet zó wereldschokkend is. Maar het feit dat ik als ik er zin in heb voor mezelf of voor anderen geld kan uitgeven geeft me toch best een gevoel van vrijheid.

Verzet en alternatieven

Verdeel-en-heers en solidariteit

Als vrouwen buitenshuis werken in plaats van uitsluitend voor één man vechten ze op twee fronten: ze vechten tegen hun uitbuiting als vrouw, de verzorgende taak, en ze vechten tegen de uitbuiting door het werk zelf. Misschien leveren ze dat eerste gevecht ook nog op twee fronten: op het werk, en thuis. Want als ze een gezin willen hebben – in onze samenleving nog steeds de enige algemeen erkende vorm van intiem menselijk contact - wacht na het werk nog het huishouden.

Op het werk worden alle vrouwen onderdrukt door alle mensen die boven hen staan en - omdat vrouwen meestal ondergeschikte banen hebben - dat zijn er heel wat. Die uitbuiting is in onze samenleving heel goed georganiseerd, en wel op een manier die niemand meer helemaal kan overzien: het gaat om zo te zeggen vanzelf.

Want de mannen zijn verdeeld in twee klassen: degenen die de produktiemiddelen (fabrieken, grond) bezitten, en degenen die alleen hun arbeidskracht hebben om te verkopen. Deze scheiding loopt vrijwel parallel met die tussen rijke en arme mannen en is des te onherroepelijker geworden omdat de arme mensen die vroeger nog wel een stukje grond hadden waarop ze wat voor zichzelf konden verbouwen, tegenwoordig afhankelijk van een werk'gever' zijn. Die werkgever betaalt natuurlijk zo min mogelijk om de winst op het produkt dat zijn mijnen of fabrieken leveren, zo groot mogelijk te maken, want van die winst moet hij weer nieuwe machines kopen ('investeren'), anders wordt hij door zijn concurrenten die betere machines hebben en dus de prijzen van hun produkt kunnen verlagen, onder de voet gelopen. De werkgever kan zijn winst ook vergroten door de werk'nemers' steeds harder te laten werken. Als de werknemers zich verzetten, minder willen werken en hogere lonen eisen, zeggen de werkgevers dat ze de concurrentie niet meer kunnen volhouden, dat hun bedrijf niet meer rendabel (=winstgevend) is, en dreigen met sluiting. Dan worden de werknemers werkloos. Om te voorkomen dat ze uit woede de fabrieken in brand steken krijgen ze dan tegenwoordig een uitkering, waarvoor ze al die tijd dat ze gewerkt hebben zelf gespaard hebben door premie te betalen.

Ik heb alsmaar 'werknemer' gezegd en niet 'arbeider' omdat deze dingen niet alleen voor de mannen aan de lopende band opgaan, maar voor bijna iedereen die in loondienst is (dus bijv. alle kantoorpersoneel), ook voor degenen die meer verdienen dan het minimumloon dat nodig is om in leven te blijven.

Werk is zo georganiseerd dat de mensen die het meeste geld verdienen toezicht houden op het werk van degenen die onder hen zitten, zodat iedereen gecontroleerd wordt door iemand die meer belang bij het systeem heeft dan hijzelf. De meeste 'werknemers' hebben het zo druk met hogerop te komen en zo meer geld en meer ondergeschikten te krijgen dat van een gezamenlijke 'arbeidersstrijd' niet veel terecht komt.

In deze toestanden belanden vrouwen die buitenshuis gaan werken. Ze hebben het voordeel boven de vrouwen die voor één man werken dat ze geld krijgen voor hun werk en dat ze misschien op hun werk met andere vrouwen zijn, waarmee ze samen kunnen vechten tegen de onderdrukking. (Samen met je mannelijke collega's tegen de onderdrukking vechten komt er waarschijnlijk weer op neer dat je ze moet verzorgen terwijl zij vechten voor de verbetering van hun positie, dus daar zou je niet veel mee opschieten).

Maar voor dat gezamenlijke gevecht, de solidariteit, bestaan dan heel wat belemmeringen. Vrouwen worden als werknemers verdeeld door het mannelijke verdeel- en heerssysteem van prestige, geld en ondergeschiktheid. En daar komt het verdeel-en-heers van de mannen ten opzichte van de vrouwen onderling nog bij: de concurrentie van getrouwde en ongetrouwde vrouwen, mooie en lelijke, oude en jonge, trutten en sletten, om de goedkeuring door De Man, waaraan vrouwen prestige en zelfrespect ontleen. Want vrouwen geloven, zelf in de beelden die mannen van vrouwen hebben gemaakt om ze ondergeschikt te houden, want ieder vrouwenstereotiep vertegenwoordigt op zijn hoogst een half, dus onvolledig en weerloos mens. En vrouwen zijn geneigd elkaar met die stereotiepen bitter te bestrijden.

Hiermee kunnen we alleen ophouden als we genoeg zelfrespect hebben - bijv. omdat we begrijpen hoe belangrijk en onmisbaar we zijn - om samen de strijd te beginnen. Dan leren we vanzelf zien dat we geen belang hebben bij al die mannenverdelingen, dat het beter en bovendien leuker is om ze te overwinnen. We verliezen ons respect voor de superioriteit van mannen, en we krijgen het zelfvertrouwen dat nodig is om de dingen op onze eigen manier te doen. Dat is de 'klassenstrijd' voor de vrouw, want behalve met de sociale klassen (de tegenstellingen tussen de mannen), hebben wij vrouwen in de allereerste plaats te doen met de man-vrouw-tegenstelling.

• BEROEPSKEUZE

En toen ze vroegen wat ze later wilde worden
zei ze 'Graag invalide' en zag zich al,
benen onbewegelijk in bruin-geruite plaid
door toegewijde man en bleke zonen
voortgeduwd, geen zegel zelf te plakken,
geen brief te schrijven, geen reis te maken.
Dan zou ze eindelijk echt vrij zijn
zo treurig kijken als ze wou, in winkels
voor haar beurt gaan, bij optochten

vooraan staan, geen mooie kleren aan
en elke avond zachtjes snikkend
zou ze zeggen heus niet om. mij
maar om die last voor jou.
En beide zonen zouden altijd
bij haar blijven, hun leven
aan haar wijden en nooit
zou haar iets overkomen,
nooit, nooit zou ze slijten.

(Judith Herzberg, 'Beemdgras', G.A. van Oorschot, 1968)

• LABORATORIUM

Ongeveer zeven jaar geleden ging ik voor het eerst werken. Als chemies analiste (in wording) op een kontrolelaboratorium bij een farmaceutiese fabriek. Op het laboratorium werkten we met vijf vrouwen samen. Er was geen duidelijke cheffin of zo iemand, iedereen deed hetzelfde werk. En verder was het er be-regezellig. Er was ook nog een directeur: een mannelijke apo-theker. Dit was een gemoedelijk kereltje, dat meer van een ge-zellig praatje hield dan van hard werken. Zolang er niet al te grote spanningen en ruzies onder de mensen waren en de zaak redelijk draaide vond hij het redelijk best. De dagelijkse leiding in het bedrijf liet hij totaal over aan de dames van het lab.

En zo begon mijn loopbaan als analiste in een betrekkelijk prettige en rustige sfeer. Tenminste totdat de centrale di-rectie ingreep. Want deze hoge heren waren helemaal niet ge-lukkig met onze directeur. Zo'n gemoedelijk ventje leverde het bedrijf natuurlijk geen winst op; er moest harder gewerkt wor-den, minder gekletst en dus moest er een steviger directeur komen. Onze directeur werd volgens de smerigste methoden van gekonkel, manipulatie, pesterijen en achterklap de deur uit-gewerkt. En er kwam een nieuwe.

Nou en dat was een kwiek ventje, hij barstte van de energie; wilde er zo op los gaan. Iedereen werd opgejaagd, alles moest vlugger, beter, efficiënter. Hij ontpopte zich als een klein slavendrijvertje en had al spoedig de bijnaam 'Zoef de Haas' te pakken.

Toen gebeurde er wat bij die meiden op het lab. Zo langzamer-hand begonnen we ons te realiseren-dat we dit eigenlijk niet zomaar wilden aksepteren. We gingen wat terug doen. In het begin kleine dingetjes: wat langzamer werken, bepaalde infor-matie gaven we niet door aan 'Zoef'. In de loop van een paar maanden groeiden deze kleine pesterijen uit tot een complete verzetsorganisatie. We hielden krijgsraad, maakten plannen. Als 'Zoef' de lopende band op de hoogste snelheid zette

stond ie na vijf minuten weer op langzaam. Toen we allerlei proeven moesten doen met verschillende soorten plastic omdat 'Zoef' zo graag een monstermachine aan wou schaffen, die duizenden plastic flessen per uur uitpoepte, toen lukten die proefjes 'per ongeluk' steeds niet helemaal. Als hij ons opdrachten gaf begrepen we 'zogenaamd' nooit precies wat ie bedoelde.

Ongeveer drie maanden lang lukte het ons om op deze manier nieuwigheidjes van dit drammerig stuk directeur tegen te houden; en de werksfeer een beetje redelijk te laten blijven, Toen begon hij het door te krijgen en nam tegenmaatregelen: hij kwam de hele dag bij ons op het lab werken, waar vanaf dat moment alle lol en luim verdwenen was. Het werd steeds moeilijker voor ons om tegen hem in te blijven werken. Vooral ook omdat verschillende mensen die aan de lopende band werkten toch wel een beetje bang waren voor 'het gezag van de directeur'. Toen o~s groepje van vijf uit elkaar viel (door verhuizing en huwelijk) werd de toestand dan ook zoals het blijkbaar hoort: gehaast, efficiënt, zonder ruimte voor menselijke contacten, alles gericht op zoveel mogelijk geld verdienen.

We hadden verloren, maar toch hadden we een stukje vrouwelijke solidariteit laten zien, waar ik eigenlijk nog altijd trots op ben.

• PONSADFDELING

Als ik op mijn kantoortijd van zo'n drie jaar geleden terugkijk, zie ik alleen maar een beeld van vervreemding en ongelukkigheid. Dat kwam omdat ik een verkeerde richting had gekozen na de mulo en vooral omdat ik niet aansloot bij mijn kollega's. Dit kwam waarschijnlijk weer omdat ik bezig was lesbies te worden en daar ik dus buiten het seksepatroon viel kan ik dit achteraf tamelijk objektief bekijken.

En op dit punt vond ik het even droevig gesteld met vrouwen als met mannen. De mannen op de 'versiertoeur' en de vrouwen als 'objekt'. Wat de mannen betrof was dit niet tot een bepaalde rang beperkt, maar de chef van een afdeling kon zich wel het meest permitteren, bijv'. door 's morgens voor het werk begon, even de meisjes van de afdeling af te gaan en ze te knuffelen, het ene meisje meer dan het andere naar gelang hun aantrekkelijkheid of populariteit.

Dit 'versieren' gebeurde niet alleen om het kantoor leven te veraangenamen. Het was ook het zoeken naar een partner voor het huwelijk en ik had het uitzicht op een man opgegeven en daarmee redding uit een saai kantoorbestaan.

Ik werkte op een bank en kan me nog goed herinneren hoe, na de maandelijks uitbetaling van het loon, mijn vrouwelijke

kollega's naar de balie renden en zowat al hun geld opnamen. Geld voor make-up spullen, kleren, voor de toekomstige uitzet en voor uitgaan in het weekend. Ik voelde me dan erg minderwaardig, niet eens zozeer omdat ik dat allemaal niet had, maar ook omdat ik eigenlijk niet wist waar ik mijn geld wel aan moest besteden.

Op die bank deed ik controle-werk en had de leiding over een groepje. Een meisje van de ponsafdeling, die bij onze afdeling hoorde, wilde duidelijk wat hogerop komen. Ik werkte haar een beetje in bij het controle-werk en later mocht ze dan ook wisselen tussen de ponsafdeling en de controle-afdeling (evenals andere meisjes van de ponsafdeling). Achteraf bekeken, geloof ik dat dit mogelijk was omdat de afdeling pas opgericht was en er nog niet zo'n vaste structuur was.

Maar ik geloof toch dat hier een mogelijkheid ligt voor meisjes met een lagere opleiding. Ik zou me niet blind staren op een vriend of een huwelijk, maar wat initiatief nemen en contact zoeken met vrouwen die beter zitten en die misschien wat van hun kennis over willen dragen. En wat inzicht proberen te krijgen in de structuur van het bedrijf of het kantoor, de plaats ervan in de maatschappij en ik zou mijn geld aan wat nuttigs proberen te besteden. En niet denken zoals ik toen deed, dat het zo hoorde dat de jongen van de boekhouding die de hele dag meisjes loopt te versieren, zoveel verdient omdat hij later een gezin moet onderhouden.

Onderlinge solidariteit tussen vrouwen is erg belangrijk.

Andere vrouwen helpen en er niet uitwerken.

Ik ging niet in op een aanbieding van mijn chef, om de leiding op me te nemen van de ponsafdeling, omdat ik niets voelde voor die harde meiden (en eigenlijk ook geen zin had om de hele dag in het geratel van de machines te zitten).

• BEZIGHEIDSTHERAPIE

Entoesiast begon ik aan de nieuwe baan (assistente bezigheidstherapie stond er in mijn kontrakt), nog onbevooroordeeld over het bedrijf wat een verpleeghuis in feite is. Het enige wat ik wist, was dat er in de bezigheidstherapie overwegend vrouwen werkten. Vanaf de eerste keer, toen ik kwam voor de sollicitatie, beviel me de sfeer in die vrouwengroep wel. De meesten waren geen types die over zich heen lieten lopen.

Een poos lang werkten we aan de structuur in de groep; twee nieuwkomers en bovendien zou de jongste van de groep (Judith) de koördinatie doen, omdat zij de geschikste daarvoor was. De eerste tijd had ik mijn handen vol aan het leren functioneren in een groep, het werken op je eigen afdeling en eigen initiatief ontplooiën. Langzamerhand ging ik begrijpen hoe een verpleeghuis draait. Ons huis met 215 'bedden' was het

grootste van een zeven huizen overkoepelende stichting compleet met bestuur en directie. Ook al zijn de problemen van de zeven huizen totaal verschillend, toch moeten de regels van het spel overal gelijk zijn. Elk huis heeft een besturend hoofd, algemeen verpleegkundig hoofd en coördinerende hoofden; elke afdeling nog eens een afdelingshoofd, subhoofd en waarnemend hoofd. De artsen, twee vrouwen, hebben heel wat in de melk te brokkelen door hun geaksepteerde autoriteit en hebben zich dus keurig aangepast aan de mannenmaatschappij. Doordat de structuur van het huis hiërarchies is (het hoofd heeft altijd gelijk, ook als hij ongelijk heeft), wordt er van alle afdelingen geëist dat ze ook op die manier werken. Onze groep probeerde daaronder uit te komen. We zagen Judith als onze woordvoester naar buiten toe, maar omdat ze ook in de groep zo goed kon praten en alle ideeën voor ons vertolkte, kwamen wij een beetje in de verdrukking. Ik zelf wilde op mijn eigen manier laten zien niet beslist leiding nodig te hebben. Dat leidde tot botsingen. Deze moeilijkheden (door kleine loonsverschillen versterkt) konden we de baas worden, toen we ontdekten, dat we allemaal tegen hetzelfde systeem wilden vechten. Onze konklusie was, dat de werkmethode ons was opgelegd en we probeerden met z'n allen te zoeken naar andere manieren.

Een verpleeghuis voor geestelijk en lichamelijk gehandicapten betekent voor de meeste bewoners het eindstadium van hun leven, wat soms wel 20 tot 30 jaar kan duren; het is een pakhuis waar je wordt opgeborgen. De sfeer, om in zo'n instituut bezigheidstherapie te moeten doen, is af en toe (zacht uitgedrukt) om triest van te worden. Je probeert zoveel mogelijk te doen met de bewoners samen en je kan de mensen wel duidelijk maken in wat voor klote huis ze wonen, maar je mag het niet, omdat je aan bewustwording weinig hebt als er in de situatie geen ruimte is voor veranderingen. Toen we zover waren, dat we die hele stichting aan onze laars laptten, probeerden we onze ideeën voor veranderingen binnen het instituut naar buiten te brengen. Onze ideeën sloegen niet zo aan. wij waren er 'om de mensen bezig te houden (het oude well fare) en ontspanning te geven' en daarmee basta! Na een gesprek met het besturend hoofd, die ons trachtte zoet te houden door te zeggen dat we zo goed werkten, besloten we een actie te gaan ondernemen. We legden hem toen ons plan voor en vertelden hem, dat we een overlegperiode wilden. Hij voelde zich beslist door ons bedreigd en verdedigde zich door de directie als boeman voor te stellen. En verder zei hij, dat we niets zouden bereiken omdat het personeel te stom was. Tijdens de vier weken overleg die volgden, probeerden we voor ons werk een duidelijke doelstelling te maken (er bestond in de hele stichting geen enkele doelstelling). Verder probeerden we door kontakten met alle afde-

lingen in huis beter begrip te krijgen voor onze situatie en hen daarbij duidelijk te maken in wat voor systeem ze zelf werkten.

We zagen ons zelf in de mogelijkheid deze aktie te beginnen, omdat de patiënten lichamelijk niet van ons afhankelijk zijn, zoals van de keuken en de ziekenverzorging, waarvan het personeel niet eens de tijd heeft erover na te denken wat ze doet. Een groot gedeelte van het personeel kon jammer genoeg alleen maar sarkasties opmerken: 'Kom, ga je ook mee staken!' De direktie probeerde ons af te remmen door op ons gevoel (wat ze zelf ietwat missen) in te werken, nl. dat je de mensen het stoppen van je werkzaamheden niet aan mocht doen, terwijl we juist tegen misstanden vochten. Een klein gedeelte van het overige personeel stond achter ons, maar de meeste waren te bang voor represailles. Toen we, volgens het kompromis wat we bereikt hadden, weer aan het werk waren werden we door een overspannen hoofd geschorst, wat snel door de direktie weer teniet werd gedaan, misschien wel bang geworden omdat we de vakbond al hadden ingeschakeld.

En wat hebben we nou eigenlijk bereikt?

De voornaamste eis was dat we ons zouden kunnen konsentreren op de taak die wij ons als bezigheidstherapeuten gesteld hadden, nl. individueel of in kleine groepen creatief werken op allerlei manieren met het doel de bewoners meer zelfvertrouwen te geven en hen af te leiden van hun handicap (we zagen dit als noodoplossing in een verkeerd systeem). Om ons werk op die manier zinvol te kunnen doen, waren gastvrouwen/heren nodig, één voor elk van de zeven verpleegafdelingen, om die patiënten op te vangen, die niet voor bezigheidstherapie in aanmerking kwamen. De gastvrouw/heer zou moeten proberen samen met de bewoners en de ziekenverzorging een betere sfeer te scheppen op de afdeling. Een sfeer die minder ongelukkig is, maar een noodoplossing blijft het (binnen een pakhuis). Deze eis, om de functie van gastvrouw te kreëren, werd ingewilligd (hoera?).

Nu, na een jaar aktie, zijn er maar twee gastvrouwen (voor zeven afdelingen), die samen erg weinig kunnen uitrichten. Binnen dit bedrijf heb ik de moed opgegeven nog langer te vechten, omdat mensen er toch nooit echt zullen kunnen leven. Mijn strijdbaarheid richt ik liever op een terrein waar ik wel iets doen kan. Ondanks onze mislukte aktie heb ik een goed gevoel overgehouden aan het samen vechten met vrouwen en ben daarom (voorlopig?) m'n betaalde werk uitgestapt om te werken aan de vrouwenbeweging.

Over bezigheidstherapie kan ik nog zeggen, dat het wordt ervaren als een echt vrouwelijk beroep, omdat je direkte menselijke kontakten moet leggen, waarbij je goed naar de ander moet kunnen luisteren. Verder is er tot nu toe in het vak geen mogelijkheid om karrière te maken, dus is het niet in-

teressant genoeg voor mannen. Verzorgen wordt sowieso als taak voor vrouwen gezien. Die taak is 'aangeboren', en is daarom ook niet bijzonder prijzenswaardig.

TYPEKAMER

De situatie van typisten en vrouwelijk kantoorpersoneel in het algemeen verschilt enorm veel van die fabrieksarbeidsters. Ik heb 13 jaar op kantoren gewerkt als typiste (vroeger noemde ik mijzelf secretaresse, maar sinds ik begrepen heb dat het 'vak' van een secretaresse dienstbaarheid aan een baas is noem ik mij niet meer zo). Meestal part-time en voor uitzendbureaus. Ik beschouwde het typiste-zijn niet als een eindstation (Welke vrouw beschouwt haar werk overigens wel als zodanig? Weinigen.).

In tegenstelling tot in de fabriek hebben vrouwen op kantoor ruimschoots gelegenheid met elkaar in contact te komen. De mogelijkheid om van typekamers kankerzellen in plaats van wachtkamers voor het huwelijk te maken bestaat dus wel. Om die reden heb ik het altijd leuk gevonden op kantoren: feministiese zendingsdrang...

Ook zijn de normen heel anders dan in de fabriek, zowel bij het aangenomen worden als bij het in-dienst-blijven. Vrouwelijkheid (uiterlijk, leeftijd, dienstbaarheid) staat voorop, de manier waarop je je werk doet telt minder.

Om die reden is het moeilijk vrouwen op kantoor bewust te maken van hun situatie: de strijd is niet zozeer tegen werkgevers gericht, wordt althans niet zo gevoeld, dan wel tegen mannen en het is moeilijk je aan hun goedkeuring te onttrekken. Typistes zitten daardoor in een tweeslachtige situatie: enerzijds concurrentie om (goedkeuring van) mannen, anderzijds hang naar gezelligheid onder elkaar, die er vaak ook wel is. Ik heb het idee dat het mannelijk kantoorpersoneel vaak jaloers was op de gezellige sfeer van de typekamers en dat eventuele sankties (niet meer mogen opbellen, praten onder het koffiedrinken, enz.) niet waren omdat het werk niet in orde was, maar omdat ze het gewoon niet konden hebben.

De cheffin zit in een moeilijke positie: ze is geen man en haar goedkeuring telt dus niet of nauwelijks. Ze is een negatief verlengstuk van de werkgever, wordt vaak van onder- en bovenaf gehaat en geminacht. Ik denk dat het vooral bij hen een salariskwestie is en niet een hang naar verantwoordelijk werk. Liever promoveren in de sekretaressesfeer lijkt het devies. Dan ben je ook een verlengstuk, maar een positief, een vrouwelijk, stuk: opperste dienstbaarheid. Directeuren zijn echt zielig, ze kunnen niets zelf; opbellen, hun agenda bijhouden, koffie roeren, een dossier zoeken, een bezoeker afhalen, overal moeten ze bij geholpen worden. Heerlijk!

DE LOPENDE BAND

Ik doe dit verslag van een jaar werken als ongeschoold fabrieksarbeidster omdat ik van mening ben dat praktische ervaringen onmisbaar zijn bij het ontwikkelen van een strategie voor het werk in de bedrijven. Het is maar een voorbeeld van hoe het in een fabriek toegaat, (ik hoop dat mijn verhaal niet voor alle fabriekssituaties opgaat). Ik heb er op m'n eentje gewerkt en had geen groep waarmee ik de gebeurtenissen kon doornemen. Mede hierdoor is dit verslag onvolledig en weinig gestructureerd. Hopelijk heeft mijn positie als student mijn ervaring niet al te zeer gekleurd.

WERKSITUATIE

Een snoep- en dropfabriek in de binnenstad van Amsterdam. Het is een smerig oud gebouw waar ongeveer 175 mensen hun brood verdienen. Toen ik ging solliciteren dacht ik een arbeidsverleden te moeten fantaseren maar bij mijn aanmelding werd mij hierover niets gevraagd. Als ik maar fysiek krachtig genoeg was om rendabel te zijn voor het bedrijf. Waarom ik mijn studie verzweeg? Ten eerste loop je grote kans niet aangenomen te worden omdat ze bang zijn dat een geschoold iemand dat stomme werk niet volhoudt of omdat ze vrezen dat meer doorzicht in het bedrijf hen geen goed doet. Ten tweede als je eenmaal aangenomen bent loop je het risico door je collega's niet als gelijke geaksepteed en dus niet in vertrouwen genomen te worden. Men gaat je als autoriteit zien of als rariteit. Ik werd aangenomen voor diverse werkzaamheden, dat wil zeggen dat ik van de ene afdeling naar de andere overgeheveld kon worden.

BELONING

Loon net als alle vrouwen ouder dan 23 jaar: minimumloon. Als je vijftig bent en geen cheffin verdien je ook het minimumloon. Vrouwen boven de drieëntwintig krijgen geen premie. Mannen ouder dan achttien jaar ook niet.

Het premiestelsel werkt mijns inziens als volgt: jonge meiden maken veel gein en blijven niet om hogerop te komen, die moeten dus opgepept worden met premies. Jongens moeten hun hele leven werken en doen hun best om verantwoordelijker functies te krijgen en hebben geen premies nodig. Vrouwen boven de drieëntwintig zijn serieuzer - geen premie.

Het intrekken van premie wordt ook als strafmaatregel gebruikt. Als Beppie en Wil op een dag de kleine inpakmachine te vroeg hebben stopgezet en al om vier uur klaar zijn in plaats van vier uur tien, belt de cheffin woedend de loonadministratie op en krijgen ze de volgende week geen premie. Marleen meldt zich uit protest de volgende week ziek. Wel of

geen premie is dus een zeer subjektieve zaak en wordt gebruikt om het werktempo ongelofelijk hoog te houden. Na een week werken zei een bedrijfsschilder tegen me: 'Zo, jij bent ook al een veteraan, hè.' Ik vroeg waarom: 'Nou, je werkt hier toch al langer dan een week.' Dat is waarschijnlijk een van de krachten van het bedrijf. Diskontinuiteit in het arbeidersbestand, waardoor solidariteit wordt bemoeilijkt. Arbeidskrachten lopen in en uit. Om zich hiertegen te wapenen is er een mentaliteit ontstaan van 'uit het oog uit het hart'. Een andere kracht van het bedrijf is, dat het veel werkt met buitenlanders uit diverse landen, en licht geestelijk gehandicapt. Het systeem werkt op anonimiteit, isolering en afstomping.

DE AFDELING

Op mijn afdeling werken vier oudere vrouwen voor halve dagen, vier zestienjarige meisjes, twee jongens en cheffin Ida. De gezagsverhoudingen lagen er bijzonder vreemd. Het krioelt er van de mannen die even over de afdeling lopen en als autoriteit beschouwd willen worden. De cheffin heeft in haar functie te kampen met het feit dat ze vrouw is. Ze moet de productie organiseren en controleren, maar neemt tegelijkertijd de rol van verzorgende moeder op zich ten aanzien van de jongeren. Als vrouw mist zij iets in haar bazenrol en dit moet worden aangevuld door de bedrijfsleider. Als er niet hard genoeg wordt gewerkt, neemt de cheffin geen strafmaatregelen, maar dreigt met de komst van de 'baas', de heer Oostenrijk.

Ik werk altijd 's middags, een aantal getrouwde vrouwen werken 's morgens. Het huishouden vormt dan het belangrijkste gespreksonderwerp, met name het menu van de dag, waaruit blijkt dat hun belevingswereld het huishouden is. Over de ongelijke beloning hebben ze zeer uiteenlopende meningen. Sommigen vinden dat je natuurlijk hetzelfde hoort te verdienen, maar anderen vinden dat onzin 'want je verdient er toch zo een lekker centje bij'. Dat de fabriek op deze manier aan haar, en ons, een dubbel centje bijverdient was haar niet duidelijk te maken. De jongens die zich in het gesprek mengen vinden dat ze meer moeten verdienen omdat ze later een gezin moeten onderhouden en de bioskoop voor de meisjes moeten betalen.

De rolverdeling tussen mannen en vrouwen wordt op onze afdeling in stand gehouden. Als voorstandster van de vrouwenbevrijding kwam ik voor het blok te staan. Er moest een bak met pepermunt op tafel worden gegooid en we moesten wachten tot er een jongen kwam want dat was mannenwerk. Om deze rolverdeling te doorbreken pakte ik de bak. Maar toen werd er gefluisterd 'niet doen, elke sekonde dat wij niets hoeven te doen is er een en dit hoeven we niet te doen'. Daar zat ook iets in

en een tengere jongen van zestien jaar moest de bakken leeggooien.

Als je als nieuweling in de fabriek gaat werken word je aan alle kanten uitgetest. Dit gold voor mij waarschijnlijk nog iets meer, omdat ik niet zo was als de rest. Ik was 27 en nog steeds niet getrouwd. Ik sprak anders, al nam je gauw hun manier van praten over. Ik was anders gekleed namelijk op het gemak in plaats van wat volgens hun normen mooi is.

De verschillen waren er, hoe subtiel ook. Bijv. gekleurde panties waren lelijk, ook al waren ze veel sterker. Beppie droeg gewone panties, waarvan ze er dus ongeveer drie per week versleet.

Om je vriendschap uit te proberen volgde een reeks pesterijen. Je ingepakte dozen omgooien, je alleen laten vegen, je kop onder de kraan, een haarlok afknippen. Tenslotte: je erin luizen als je je niet aan de regels hield. Ik reageerde erop met grapjes te maken en dat liep vaak uit op elkaar achterna rennen en vechten. Ida en Hennie aksepteerden dit niet van mij als vrouw van 27 (die moet immers serieus zijn). Ik liet steeds merken, ook ten opzichte van de cheffin en Hennie, dat ik solidair was met Beppie en Joke, enz. en niet hún orders opvolgde. Het kwam tot een uitbarsting toen ik met Beppie aan een grote inpakmachine moest werken. Ida was naar een vergadering. Hennie speelde de baas. Beppie wilde met Wil aan de machine. Omdat dat niet mocht zat Beppie mij op te juttten en de machine op heel snel te zetten 'omdat ik het óók moest leren' en 'omdat het anders haar premie kostte' (dit is een van de voorbeelden waaraan je ziet dat het systeem van onderdrukking van hoog naar laag in de produktie voorkomt). Ondanks dat ik probeerde uit te leggen dat je je niet zo moet laten opjuttten dat je zenuwlijder wordt was er geen ontkomen aan. Ik kreeg kramp in mijn hand, zweette als een otter en trilde op mijn benen. Toen kwam de uitbarsting. Ik kon niet meer en Beppie riep Hennie. Ik mocht binnen gaan werken en Hennie begon te schelden tegen Beppie en haar de schuld te geven. Ik bleef echter partij kiezen voor Beppie. Vanaf die dag word ik volkomen in vertrouwen genomen in alle gebeurtenissen op het werk. Dit was nadat ik er bijna vier maanden had gewerkt.

ARBEIDSTEMPO

Het arbeidstempo ligt verschrikkelijk hoog en is uitgekiend. Er worden normen gesteld voor de grote en de kleine pakmachine. De grote inpakmachine moet een produktie halen van drieduizend dozen per dag = vijfhonderd grote dozen met drieduizend zakken = twintig wagens. Dit betekent ongeveer zes zakken per minuut, het stoppen, schoonmaken, vegen, koffie- en theepauzes inbegrepen. De kleine machine moet driehonderd dozen met vierentwintig puntzakken opbrengen, dat wil zeggen veertien puntzakken per minuut. Gedurende de controle dreigt

men met: de chef halen, schorsing, ontslag, premie inhouden, verder stipt op tijd beginnen, niet naar de w.c., enz. Er wordt op toegezien dat iedereen op zijn plaats blijft om het tempo aan te houden. Je wordt direkt teruggestuurd als je even bij je machine vandaan loopt, al draait hij door. Die kluistering aan de machine is een doel op zich geworden en niet meer in eerste instantie functioneel. Ook als je even niets te doen hebt moet je 'je plaats weten'. Het liefst zou de cheffin me vastschroeven op m'n kruk en m'n mond dichtpleisteren. Als je tenminste zitten mag, want soms is ook dat niet toegestaan, hoewel het werk uitstekend zittend verricht kan worden.

Een fors aantal meisjes en jongens slikken valium. Gedeeltematig zal dit te maken hebben met hun huiselijke omstandigheden, maar het kan beslist niet los worden gezien van deze produktiesfeer.

De meisjes leren nieuwelingen hoe ze het hardst kunnen werken. Men werkt hard uit een gevoel van eigenwaarde. Het is de enige manier om beloning te ontvangen en vriendschappen worden dikwijls getaxeerd op 'hard kunnen werken'.

In de krant las ik dat de produktie van onze fabriek het laatste kwartaal enorm is gestegen. Wie weet dat dit gebeurt door uitbuiting in de zuiverste vorm?

De produktie wordt opgevoerd door de normen te verhogen. Eerst gingen er vierentwintig puntzakken in een doos, daarna dertig. De norm van driehonderd grote dozen blijft echter gehandhaafd. De mensen praatten er wel over, maar nooit werd er keihard geweigerd. Ook als je met twee in plaats van drie personen aan de machine staat blijft de norm die geldt bij volledige bemanning geëist worden. Laat je zien dat je op zijn GUNSTIGST twintig dozen kan produceren dan moet je de volgende dag er MINSTENS twintig maken. Iedere prestatie wordt getoetst aan de snelste.

Een enkele keer leverde verzet iets op. Toen Joke en ik op een dag niet meer konden van moeheid omdat de machine veel te snel draaide en we die ochtend al ruim twee wagens hadden gedraaid, spraken we af die middag een pauze af te dwingen. Maar toen het zover was reageerde zij niet en moest ik alleen naar cheffin Ida die zei: 'De machine moet doordraaien, maar ik neem het wel over'. Dat was nog nooit gebeurd en Joke en ik voelden het als een overwinning. Hieruit blijkt dat je niet alles hoeft te pikken. Als je niet protesteert tegen te hard werken krijg je dat later op je brood - EENS KUNNEN IS ALTIJD MOETEN. Bovendien voelt Ida eens aan den lijve hoe snel die machine gaat.

Je moet veel gein trappen om niet te merken dat je zo hard werkt. Hangt er een rotsfeer dan ben je geneigd je toe te leggen op het werk en werk je steeds zo hard mogelijk. Omdat je minstens met z'n tweeën aan de machine werkt ben je

erg van elkaar afhankelijk; wil de een hard werken dan moet de ander wel meedoen, tenzij je afspreekt wat langzamer aan te doen.

We hanteerden de volgende trucjes om onder de arbeidsdwang en eentonigheid uit te komen: uitdagen, elkaar, de jongens en de cheffin; machine stilzetten om een onderdeel schoon te maken omdat hij 'hapert', of hem stuk maken zodat je moet wachten op de technische dienst; naar de w.c. gaan; radio Veronica hard aan en meezingen.

Naast Ida hebben we nog een vervangende cheffin, Hennie. Bij Ida's afwezigheid controleert ze ons iedere sekonde en dreigt doorlopend met de bedrijfsleider. Staat er een chef bij dan scheldt ze op ons dat we te vroeg ophouden, maar als hij weg is raadt ze ons aan ons nietsdoen te kamoefleren. Hennie kruipt voor de bazen en slijmt ze. En ze zet de radio op z'n zachtst.

DE ONDERNEMINGSRAAD ALS DREIGEMENT

Beppie werkt volgens Ida niet hard genoeg. Als argument om Beppie bang te maken, zei ze tegen de een of andere baas dat hij het maar in de ondernemingsraad moest bespreken, dat Beppie het maar eens op kantoor moest proberen of moest worden ontslagen. (Het dreigement dat Beppie konstant om de oren gesmeten krijgt.)

De ondernemingsraad (o.r.) laat nauwelijks iets van zich horen. Als vertegenwoordigers van het personeel zitten er alleen chefs in. Het is een orgaan dat eerder plichten oplegt dan dat het de belangen van het personeel behartigt. Toen ik er de eerste dag kwam werken was er juist een verslag van de o.r. klaar. Het werd uitgedeeld bij het kantoor waar ik me moest melden., Ik vroeg een stencil en op de afdeling vroeg ik of de anderen het ook hadden gekregen. Dit was niet zo. Men vond kennelijk dat de inpakafdeling niet geïnteresseerd was. Vrouwen bemoeien zich toch niet met het ondernemingsbeleid. Evenals ze zich niet voor politiek interesseren. Vaak heb ik gemerkt dat men heel duidelijk van boven af deze rolverdeling stimuleerde.

De o.r.-vergaderingen werden nooit vooraf aangekondigd, men wist nauwelijks van een of twee mensen dat die erin zaten. De onderwerpen die er behandeld werden waren ook zeer onbelangrijk: bijv; de personeelsvereniging; vergunning (voor zwak-alkoholiese dranken); e.h.b.o.; verplichte vakantie; kantine: 'vers brood op maandag verkrijgbaar'; afval: 'etensresten in de kantine opruimen. Dat voorkomt muizen en ratten.' (Alsof die er al niet genoeg zijn!); kleedkamer gieterijen I en III nadert voltooiing, waardoor aan een grote wens van het personeel is voldaan.

Dit is een stencil met een verslag over twee vergaderingen, die resp. één en drie maanden geleden gehouden zijn.

DE VAKBOND

De vakbondsleden in ons bedrijf houden zich niet bezig met de belangen van de arbeider, maar zijn verantwoordelijk voor de Sint Nikolaasfeesten en de kienavonden. Beide vakbondsvertegenwoordigers zijn afdelingschefs en dus een verlengstuk van het bedrijf, ontdekte ik. Want omdat ik het nog niet wist en wel wilde weten hoe de ondernemingsraad werkte en of er een actieve arbeidersgroep was werd ik lid van de Algemene Voedingsbedrijfsbond van het NVV. Ik kreeg de cao te pakken (dit terwijl bij mijn sollicitatie werd ontkend dat ik onder een cao viel). Van het NVV kreeg ik twee namen van contactmensen bij de fabriek: Johan en Frans. Ik wilde op de afdeling niet laten merken dat ik contact zocht met Johan, omdat dit ook weer een uitzonderingspositie geeft. Er was volgens Johan geen een vrouw lid van de bond en slechts twintig mannen. Veel mannen zijn vertrokken wegens automatisering. Na de kennismaking met Johan (via een briefje bij de portier) stelde hij voor dat hij met me wilde praten tijdens de kantinepauze. Die is als volgt verdeeld: twaalf tot half een inpakafdelingen (dus bijna uitsluitend vrouwen), kwart voor een tot kwart over een produktie-afdelingen plus technische dienst. Het bleek dat Johan nog wat mannen verteld had dat ik wilde praten, en dus zouden ze allemaal de vroege pauze nemen. Ik zou dus in de kantine in m'n eentje bij de mannen gaan zitten. Om half vijf bij de prikklok werd ik aangehaald door een aantal mannen rondom Johan. Ik dacht, foute boel, en zei tegen Johan dat de afspraak niet doorging, waarop men mompelde dat ik niet durfde.

Als vrouw kun je je niet permitteren om te laten blijken dat je nadenkt. Het was onmogelijk om onopgemerkt en zake-lijk met de mannen te overleggen. Ze denken in termen van lekker stuk. Zo zie je maar dat voor gezamenlijke klassenstrijd allereerst vrouwenstrijd nodig is, want waarom zouden we voor het socialisme strijden als we toch worden onderdrukt?

ONBETAALD OVERWERK

Via een oproep bij de prikklok worden de personeelsleden opgeroepen om vrijwillig 's avonds de kantine te helpen schilderen. Onbetaald overwerk: De animo was maar zeer klein, maar er waren mensen die gingen.

DREIGING MET SCHORSING

Beppe, Joke en Congita werden met schorsing bedreigd omdat ze de vorige dag de klok een paar minuten naar voren hadden gezet. Toen ik nadat de ruzie voorbij was tegen Ida zei dat schorsing helemaal niet mag en dat ik het in een cao-boekje kon nakijken werd ze woedend. Ze zei: 'Jij zorgt ervoor dat ze ontslagen worden, als er niet geschorst mag worden'.

Waarop ik weer antwoordde dat dat ook niet zomaar kon. De ruzie liep zo hoog op dat Ida het niet meer aankon. Dus de boeman Oostenrijk werd erbij gehaald. Toen kreeg ik alle kritiek te horen die ze in de loop der maanden tegen me hadden opgezameld. Ik stookte de anderen teveel op. Als Hennie en Ida er niet zijn zet ik de boel op stelten als een jonge meid. Ik ben een opruier. Ik ga op m'n ellebogen leunen als ik geen zin heb om te werken en doe alles waar ik zin in heb. Toen kwam ik er tussen en begon over de dagelijkse rellen met Hennie over het zacht zetten van de radio. Hierin gaf Oostenrijk me gelijk. Toen kreeg ik ervan langs dat ik me ermee bemoeide dat de anderen (Ida, Hennie of één van de chefs) niks deden. Ik had nl. met zoveel woorden eens gevraagd aan een chef waarom hij de krant las terwijl wij moesten werken, waarop hij gelijk van de afdeling verdween. Oostenrijk zei dat ik er niets mee te maken had als anderen niks deden. Ik was ingehuurd voor een bepaald loon en daar moest ik naar werken. Waarop ik zei dat er toch wel gezamenlijk een bepaalde hoeveelheid werk verricht moest worden. Verder zei ik hem dat ik het gemeen vond dat er met oneerlijke middelen (schorsing) gedreigd werd. Hierop reageerde hij niet. Oostenrijk ging weg en zei dat als het zo doorging er een kop ging vallen.

Door deze toestand was de eenheid tussen ons vier meisjes en twee jongens van de afdeling weer behoorlijk vergroot. Om kwart over vier kwam Johan, de chef-NVV-er, langs en ik vroeg hem hoe de schorsing was geregeld. Hij zei: 'Ik bemoei me niet met wat voor regels het bedrijf stelt. Ik geef alleen informatie over de bond. Er zijn behalve de cao ook nog bedrijfsregelingen waar je je aan moet houden.' Leve de vakbond: Johan wilde geen partij kiezen want hij is zelf chef en hanteert wie weet ook dit dreigement.

Een week later had Congita ruzie met Ida en Oostenrijk werd er weer bijgehaald. Ze moest bij de machine weg en we dachten dat ze ontslagen zou worden. Congita is erg weerbaar en laat niet over zich lopen en door de conflicten over de schorsing wist ze precies wat ze moest zeggen. Men durfde niet te schorsen of te ontslaan.

DE 45,- AKTIE IN APRIL '74

De jongens van de afdeling hebben 20,- schoon erbij gekregen, wij niet. Ik schrijf een brief aan de bond of ik onder een cao val (want op het bedrijf zegt men dat wij vrouwen niet onder een cao vallen) en of minimumloners ook die 45,- krijgen. De meisjes van de derde etage kondigen aan dat ze maandag 6 mei in staking gaan omdat ze geen 15,- hebben gehad, geen voorlopige prijskompensatie van 2,5 % en omdat de vrouwen minder verdienen dan de mannen. Frans (kontaktman van het NVV, chef en voorzitter van de jeugdkommissie) hoorde

dit en organiseerde een vergadering van de jeugdkommissie met o.a. Oostenrijk en Theo Vogel (chef derde etage). Theo wilde eerst geen toestemming geven dat het werk werd stilgezet voor de vergadering. De meisjes werden geïntimideerd met sigaretten en hun werd 15,- toegezegd plus 2,5 % prijskompensatie met terugwerkende kracht tot 1 april. De staking gaat niet meer door, al is de 30,- per 1 januari nog nooit uitbetaald!

Maandags kreeg ik een brief van de bond: ze zijn bezig de vrouwenlonen ook in de cao op te nemen, maar de werkgevers zijn tegen; -ieder heeft recht op 3 x 15,-- plus 3 % prijskompensatie met een minimum van 8,65 per week.

Ik ging met de brief naar de kantine en liet hem alle meisjes van de tweede en derde etage lezen. 'Hiermee gaan we naar kantoor, 'nu hebben we het zwart op wit', 'als we het niet krijgen gaan we staken', 'we ondertekenen allemaal een brief dat we geld willen'. Toen zei Rina dat het via Frans (van het NVV) moest worden gespeeld (want Rina zit in de jeugdkommissie). Frans ging de bond opbellen. Onze kantinepauze was inmiddels afgelopen en het duurde allemaal nog lang, dus Frans zou dan 's middags de jeugdkommissie bijeen roepen. 's Middags is hij naar één meisje van de jeugdkommissie gegaan en tegen haar heeft hij de redenering van de directie opgehangen: 'als we de dertig gulden uitbetalen moeten dan doen we de lonen naar beneden tot het minimumloon'. Dus dan komt het waarschijnlijk nog slechter uit. Als je niet onder een cao valt krijg je geen 45,--. Hiermee werden we afgescheept.

In de loop van de week sprak ik Frans nog toen hij in de kantine zat. Ik zei tegen hem dat hij ons in de kou liet staan, dat hij voor de directie koos en niet gewoon de keuzedwang van de directie naast zich neerlegde. Ik vroeg hem waarom hij niet ons standpunt had verdedigd en gewoon gezegd had dat de vrouwen hoe dan ook meer moesten gaan verdienen. Hij zei dat je dat toch niet bereikt. Ik zei ja, maar als je ermee dreigt de zaak stil te leggen dan reageren ze wel. Ik zei dat ik Frans op geen enkele manier vertrouwde en ging weg. Om half vijf bij de prikklok zag ik Hans tegen wie ik zei dat de bond ons aan alle kanten verneukte, waarop Johan reageerde: 'je bent toch zelf naar me toe gekomen om lid te worden: Ik heb je niet gedwongen:

De loonberekeningen zijn zo ondoorzichtig dat niemand je duidelijk kan maken waar je recht op hebt. Ik heb zo ver moeten gaan dat ik de Staatscourant erbij moest halen waarin stond dat ook niet-cao-ers recht hebben op de 45,--. Met dit in mijn achterhoofd besloten we de zaak verder uit te zoeken. Beppie verzamelde handtekeningen in de kantine. Toen volgde de eerste intimidatie. Oostenrijk komt op de afdeling en vraagt aan Beppie - hij weet dat zij de zwakste schakel is - wat ze nu weer heeft gedaan met handtekeningen op te halen.

Hij begon ons uit te horen. 'Ja, ja, zeker naar De Waarheid geweest hè?' Beppie zei 'ja.' Oostenrijk: 'Ja dat dacht ik wel. Beppie, het is niet om je te paaien maar ik vind dat jij als lid van de jeugdkommissie wel beter moet weten. Als jullie niet met het geld genoeg nemen dan gaan jullie terug naar het minimumloon. Wat gaan jullie nu doen?' Beppie: 'Naar de Nieuwe Keizersgracht.' (Bureau voor rechtshulp van de Communistische Partij Nederland.) O.: 'Juist ja, weet je dat je heel dom bezig bent?' Ik: 'Als alles gaat zoals het hoort begrijp ik niet waar u zich druk over maakt.' O.: 'Dus jij gaat ook mee.' Ik: 'Het is ons goed recht om inlichtingen te vragen.'

Toen Oostenrijk weg was zei ik tegen Beppie dat we wel bedreigd zouden worden maar dat het een teken was van ons gelijk. We gingen naar het bureau voor rechtshulp van de CPN. Joke verscheurde de handtekeningenlijst en wilde niet meer meedoen. Haar vader had gezegd dat ze toch niets bereikte en dat zij de dupe zou worden en ontslag zou krijgen terwijl ze zich nu ook voor de meisjes van de derde etage opofferde en die zouden dan geen last krijgen. Er was geen praten tegen. Joke kwam met argumenten: ik verdien zat, enz., enz. en ik naar binnen, zonder resultaat. De man vergeleek ons loon alleen met het minimumloon en zei dat het oké was. Hij was het wel met ons eens dat we meer moesten verdienen, maar dat bereik je alleen door staking, dat is de macht van de arbeider. Hij heeft gelijk maar het is makkelijk gezegd. Daarmee onderschatte hij de gekweekte verdeeldheid en psychiese druk die op je afkomt aan alle kanten, De teleurstellende afloop van deze aktie heeft er nu niet bepaald toe bijgedragen dat de strijdbaarheid verhoogd is. Al weer een ervaring die kan leiden tot een berustende houding.

OVERPLAATSING

Na dit loonkonflikt werd ik naar een andere afdeling overgeplaatst. Op de derde etage stonden machines werkeloos wegens personeelsgebrek, zei Oostenrijk. Natuurlijk heeft dit te maken met die loonaffaire.

DE NIEUWE AFDELING

Op die nieuwe afdeling heb ik me niet meer zo aktief opgesteld, ook al omdat ik binnenkort weg zou gaan. Deze afdeling is veel groter, er werken twaalf vrouwen, vier mannen en een chef. Het merendeel van de vrouwen werkt de hele dag. Ze zijn getrouwd of wonen nog thuis. De sfeer is veel onderdaniger.; in overeenstemming met hun positie thuis. Na het werk moeten ze boodschappen en het huishouden doen. Hun mannen steken thuis geen poot uit, maar kommanderen wel ('die kerel van mij wil dat ik de lakens helemaal strijk').

Maar de vrouwen pakken thuis dan ook geen mannenkarwei aan. Bijv. Ansje klaagt dat ze het raam moeilijk open krijgt en dat het vaak op haar vingers flikkert omdat de handvatten op z'n kop zijn vastgeschroefd. Toen ze zei dat Henk dat nooit wilde maken zei ik dat ze dat zelf toch wel kon doen. Nou dat was helemaal te gek. Dat deed ze niet. Ze kan het natuurlijk wel want op de afdeling moet ze ook een behoorlijk ingewikkelde machine draaiend houden, daar gebruikt ze de schroevendraaier wel.

De kommando's van de mannen op de afdeling worden meestal serieus opgevolgd, en tijdens de pauzes wordt er gekankerd. De keren dat ik een bepaald kommando niet pikte werden meteen opgemerkt en in de pauze werd er gretig gevraagd wat ik gezegd had. Het was erg jammer dat ik weg moest bij de fabriek anders lagen hier toch wel veel mogelijkheden om de positie van de arbeidsters aan de orde te stellen en om tot gezamenlijke strijd te komen.

KONKLUSIE

De konklusies die ik uit een jaar fabrieksarbeid kan trekken zijn de volgende:

wil je de strijd tegen de uitbuiting van de arbeiders en van de vrouw in het bijzonder in de bedrijven bevorderen dan zal je tenminste een jaar in hetzelfde bedrijf moeten werken. De eerste maanden heb je wel nodig om het vertrouwen te krijgen. Het zou al heel wat effectiever zijn als je met z'n tweeën ergens ging werken en de activiteiten doorgenomen kunnên worden.

Als vrouw heb je het dubbel moeilijk omdat

- je als lekker stuk gezien wordt en er geen kritiese houding van je wordt verwacht en aanvaard, laat staan dat je steun krijgt.

- vrouwen zien het fabriekswerk als tijdelijk, óf tot hun huwelijk, óf als ekstra bijverdienste; dit maakt akties enerzijds moeilijker, anderzijds makkelijker: vrouwen hebben toch niets te verliezen.

- het idee van vrouwenemancipatie leeft nauwelijks. Omdat het huwelijk en het huishouden de enige zekerheid is voor veel vrouwen die ik in de fabriek ontmoette is het ontzettend moeilijk om dat ter diskussie te stellen. Wil je een zekerheid wegnemen, dan zal daar altijd iets tegenover moeten staan. Dat betekent dus dat je nooit direkt hun positie aan moet vallen. (Dit is vaak een grote fout van de vrouwenbeweging geweest. Het is de taak van de vrouwenbeweging op zeer primaire behoeften van de vrouwen uit de arbeidersklasse in te gaan, bijv. behoefte om over hun situatie te praten, gratis crèches e.d. Het bewustwordingsproces zal wegens enorme tegenkrachten, zoals opvoeding, normen van de omgeving, man en kinderen, reclame, chefs, slechts zeer

langzaam op gang gebracht kunnen worden.)

Een moeilijkheid blijft altijd dat je je eigen verleden moet verdoezelen, al zou je dat ook niet willen. Hiervoor heb ik geen oplossing gevonden.

Punten die ik o.a. aan de orde heb gesteld in mijn gesprekken met kollega's in de fabriek:

- het jaagsysteem: iedereen moet zich aanpassen aan de snelste. De snelste verpest het voor de anderen. 's Avonds ben je afgepeigerd.
- het loon: waarom moeten vrouwen minder verdienen?
- oplossen van conflicten: bij conflicten wordt altijd de hulp van de bedrijfsleider ingeroepen, ook door de meisjes zelf. Hierbij hebben we het er vaak over dat de bedrijfsleider toch partijdig is al hebben we gelijk. Beter is het, het conflict uit te vechten waar het ontstaan is. Dus machine stil zetten en ouwehoeren.
- solidariteit: solidair zijn wordt door de chef gezien als 'je bemoeien met andermans zaken'. Samen sta je sterker. Als je met z'n allen iets doet zal men niet met strafmaatregelen komen. Alleen wordt je het pispaaletje.
- vrouwenrol: veel gesprekken waarin de vanzelfsprekendheid van vrouwentaken naar voren kwam. Na een jaar in de fabriek ben ik nog steeds van mening dat er zonder de bevrijding van de vrouw geen klassenstrijd mogelijk is.
- het kommanderen: je hoeft niet alles te pikken wat ze je opdragen.

• EEN WINKEL BEGINNEN

Mijn eerste ervaring met het samenwerken met een vriendin was nogal negatief. Ik wijt dit nu aan het feit dat we op een kantoor werkten waar de concurrentie vanuit het bedrijf vanzelf werd opgewekt. Door de dwang van het op tijd komen en het afwerken van een bepaald aantal cliënten was het contact gedwongen en ging je elkaar controleren.

Maar nu werk ik al een jaar lang op een heel andere basis samen met een vrouwen daar ben ik erg positief over.

Ik kwam in het vrouwenhuis Julia tegen die nadat ik haar verteld had hoe vervelend en onbevredigend ik mijn baantje vindt vroeg of ik zin had een winkeltje met haar te beginnen. Enthousiast belden we heen en weer over huurprijzen en overnames. Uiteindelijk vonden we een pandje dat na een maand omgetoverd was in een fijne winkel die feestelijk geopend werd. Onze samenwerking bestond uit het aantrekken van thuisnaaisters, het inkopen van stoffen, het aflopen van grossiers, de boekhouding en de verkoop. De eerste tijd was erg moeilijk. We maakten nogal wat vergissingen maar

uiteindelijk redden we het toch. Voor Julia was dit werk zo belangrijk omdat ze het kon combineren met haar twee kinderen. Mij gaf het een enorme bevrediging. We vulden elkaar goed aan en concurrentie was er tussen ons niet. De producten die we maakten hoefden geen eigen stempel te dragen. Bij de batakkursus waren de anderen erg verbaasd dat we elkaars werk afmaakten. We hadden een goede band met de vrouwen die kleren voor ons maakten en iedereen kon haar/zijn zelfgemaakte spullen brengen.

Alles wat de ander doet is net zo belangrijk als wat je zelf doet. We hebben de onzekerheid t.o.v. elkaar overwonnen, wat ons veel rust en openheid geeft, niet meer de macht willen hebben, niet willen concurreren. Dan kan het gevoel van akseptatie van de ander en wat zij voortbrengt boven komen. Het is iets wat ik veel tegenkom bij vrouwen, maar zelden bij mannen. Maar wij vrouwen moeten het nog uitbreiden en versterken. We moeten elkaar meer creatief maken, vooral in situaties waarin we nog onderdrukt worden, hoewel de kansen van slagen van zo'n bedrijf gering zijn als je je onafhankelijk probeert te maken van de gebruikelijke praktiese en zakelijke opvattingen.

• ONBETAALD: DE BONTE WAS

Op de oudejaarsavond van 1973 werd het idee geboren: een vrouwenuitgeverij. Met vier vrouwen startten we en na een half jaar en een hoop gepraat kon het eigenlijke werk beginnen. We leenden vijf maal duizend gulden van vrouwen die dat missen konden. We kochten een oude stencilmachine en een heleboel papier. We hadden besloten boeken te maken van stukken uit de Vrouwenkrant, aangevuld met nieuwe stukken, die door andere vrouwen of door onszelf geschreven moesten worden. Tijdens het voorbereidend gepraat waren we ervan overtuigd geraakt dat vrouwen liever over de emoties van andere vrouwen lezen dan dat zij zich door allerlei abstracte feministiese theoriestukken heenworstelen. Omdat theorie toch onmisbaar is besloten we ervaringen en leesbare, eenvoudige theoriestukken elkaar te laten afwisselen.

Onze uitgeverij moest een naam hebben. 'Iets wat alle vrouwen aanspreekt en wat gezellig is, zoiets als De Bonte Was' zei iemand. Bij die naam is het toen gebleven.

Het eerste boek 'En ze leefden nog lang en gelukkig...' verscheen in november 1974. Niet zo maar. Een kapotte stencilmachine, onwennigheid met zakelijke beslommingen, papier dat vochtig werd, pagina's die op de verkeerde volgorde ge-

legd waren, en - niet te vergeten - onze schroom om andere vrouwen te vragen en te bewegen om te schrijven en onze eigen ongetraindheid moesten allemaal overwonnen worden. Maar we leerden daar wel een heleboel van, zodat het tweede boek er veel sneller was: 'Vrouwen over seksualiteit.' Een heel nieuwe ervaring bij dit boek was dat wij en andere vrouwen over seks gingen schrijven, waarbij onzekerheid en angst voor herkenbaarheid een rol speelden, maar toen het eenmaal op papier stond was er ook de opluchting van 'was dat nou alles.'

Toen deze twee boeken er waren stortte bijna iedereen in. Iedereen was leeg. Het is dan ook niet niets om al je kunnen om te buigen naar iets heel nieuws. De boeken waren een succes, dat wel. Maar stel je eens voor wat het betekent om een paar weken nadat al dat stencilwerk is afgeleverd weer tweeduizend exemplaren te moeten gaan maken. En ondertussen de bestellingen afhandelen: facturen schrijven, boekjes in golfkarton, pakpapier en tenslotte een touwtje eromheen voor partikulieren of plakband voor de boekhandel. Stempels erop. Dat werk is best een welkome afwisseling na al dat gedenk en geschrijf, maar het moet wel elke week. Om de lezeressen van onze boeken gelegenheid te geven over hun eigen ervaringen te komen praten organiseerden we Bonte-Was-Weekends. Het eerste was in april '75, het tweede in mei en het derde in augustus. Die weekends gaven ons enerzijds het gevoel dat het goed is wat wij doen, dat vrouwen echt iets hebben aan onze boeken en aan de mogelijkheid die ze krijgen om elkaar' te ontmoeten. Maar er moet wel een heleboel georganiseerd worden, en vaak worden we zelf flink ongelukkig van alle ellende die we op zo'n weekend te horen krijgen.

Eind mei begin juni was er de Emancipade. We hebben een hele tijd gedubd of we mee zouden doen. Uiteindelijk zijn we blij dat we er geweest zijn: we hebben daar een gezellige stand gehad waar vrouwen, vermoeid van alles wat hun aangeboden was, even op verhaal konden komen. We hebben best veel boeken verkocht (we hadden heel hoopvol tienduizend boeken laten off-setten - de derde druk); en we konden steeds beter met elkaar opschieten. We waren inmiddels uitgebreid tot tien Bonte Was-vrouwen. Een van ons had een paar duizend ansichtkaarten met feministiese grapjes gezeefdrukt, die grif verkocht werden en aanleiding gaven tot leuke en heftige gesprekken. Na de Emancipade moest er toch weer eens aan nieuwe boeken gedacht worden. Om onszelf te dwingen daaraan te beginnen

gingen we een weekend ver weg in Limburg zitten. De eerste aanzetten voor het werkboek ontstonden daar. (Eén van ons liep al een jaar met 'vrouwenwerk' in haar hoofd, maar toen waren we er voor het eerst samen mee bezig.)

Terwijl de helft van de Bonte Was op zomervakantie was, produceerde de andere helft een dichtbundel: 'Twistgesprekken van een huisvrouw met god', geschreven door Maria van der Steen.

Na de vakantie begonnen we heel degelijk aan 'Vrouwenwerk' te werken. We moesten ons verdiepen in het hele economiese systeem, in de positie van de vrouw daarin, en daarnaast proberen een theorie te ontwikkelen die het geheel omvat. Tussendoor maakten we - na een avond praten met vrouwen die bij de Vrouwentelefoon werkten - het 'Wacht niet te lang'-affiche. We kwamen op het idee doordat zoveel vrouwen op onze weekends kwamen waarvan we zeker wisten dat ze iets aan hun situatie moesten veranderen wilden ze op een redelijke manier in leven blijven. Het inpakken ging ondertussen door. Om de beurt gingen we naar de najaarsbeurs voor de boekhandel om onze nieuwe boeken aan te bieden. Het is niet zo verwonderlijk dat door al dat werk zo nu en dan iemand ziek werd (de feminitis kreeg, zeggen we nu maar). Gelukkig bleven er steeds een paar over om het werk over te nemen en af te maken. En zo redden we het allemaal nog net, elkaar opvangend en op de been helpend.

Als je na dit verhaal nog mocht denken: 'ik ga ook zo'n gezellig en nuttig bedrijfje beginnen met andere vrouwen', realiseer je dan wel goed dat 'het alternatief' zowel wat werk als wat je houding ten opzichte van elkaar betreft ontzettend veel eisen aan je stelt. Er zijn geen vastliggende normen, er is geen baas die de dienst uitmaakt en de knopen doorhakt. Je moet alles doen op basis van het vertrouwen dat, je in elkaar hebt. Dat is een bewuste inspanning: je moet jezelf er heel wat voor aan- en afleren. Je bevindt je kortom in een onmaatschappelijke werksituatie, terwijl je daarbuiten natuurlijk nog allerlei banden met de maatschappij hebt. Dat levert spanningen op die je op je eentje en met elkaar moet oplossen, zonder dat alles instort.

Desondanks, ontzettend veel succes gewenst met alle vrouwenplannen. En denk eraan dat je ook een heleboel gezellige en spannende dingen meemaakt.

Alternatieven

Het liefst zouden wij nog een boek willen maken met allerlei ervaringsstukken van vrouwen die het prettig hebben in hun werkend bestaan. Die stukken zijn er nauwelijks omdat zo weinig vrouwen het prettig hebben. Maar zo nu en dan horen we iets hoopvol.

Bijvoorbeeld van de vrouwen die van elkaar ontdekten dat de één wassen wel leuk vindt, maar strijken het toppunt van ellende, en de ander net andersom, zodat ze nu het werk onderling verdelen.

Of van de vrouwen die met elkaar een kinder-breng-en-ophaal-dienst georganiseerd hebben. Sommigen zijn verder gegaan. Zij zijn bij elkaar gaan wonen en draaien 24-uursdiensten om de kinderen te verzorgen en om het huishoudelijke werk te doen. Al deze dingen gebeuren omdat de vrouwen waar het hier om gaat wel beseffen dat het verzorgende en huishoudelijke werk onmisbaar is, maar ook dat je als vrouw zelf wel eens in de verdrukking raakt. En zo nu en dan een dag voor jezelf, om dingen te doen waar jij nou eens zin in hebt is dan een welkome afwisseling.

Er wordt van verschillende kanten nogal wat druk uitgeoefend op getrouwde vrouwen om naast hun huishouden een (parttime) baan buitenshuis te nemen. Wij zijn het daar niet zo mee eens. Wel als je kinderen grotendeels voor zichzelf zorgen en als je man meedraait in de huishouding; maar dan nog is het werk dat je kunt krijgen zo vervelend en eentonig dat je maar beter onbetaald iets bevredigends kunt gaan doen.

Dat is natuurlijk gemakkelijk gezegd voor vrouwen die wel een baan moeten nemen omdat ze anders financieel niet rond kunnen komen. Zij zullen binnenshuis een harde strijd moeten voeren om aan te tonen dat het toch wel vreemd is dat zij én het huishouden doen én daarnaast een baan buitenshuis hebben. Zo'n strijd is niet prettig omdat je niet alleen vecht tegen het onbegrip van je man en kinderen maar ook tegen je eigen schuldgevoel ('je bent toch een vrouw, dan moet jij dat toch doen'). Maar het lukt soms wel, weten wij van verschillende vrouwen. Alleen kost het wel een paar jaar.

En dan het buitenshuis werken. We hebben in het voorafgaande al laten zien dat het in onze maatschappij voor vrouwen bijna onmogelijk is om een bevredigende baan te krijgen. Of je hebt niet genoeg opleiding - wat niet jouw schuld is, maar de schuld van de opvatting dat meisjes niet hoeven te leren. Of je hebt wel genoeg opleiding, maar dan wordt er nu eens de voorkeur gegeven aan een man 'omdat de continuïteit dan beter gewaarborgd is' en dan weer omdat 'het toch een typies

mannelijk beroep is'. En mocht je een baan dan toch nog krijgen dan moet je je eindeloos uitsloven om jezelf waar te maken. Vaak kan dat alleen maar door op een mannenmanier je gezag te handhaven, wat voor jezelf en je seksegenoten niet prettig is.

Maar naast alle vervelende ervaringen horen we toch wel eens iets tevredens. Bijvoorbeeld van de vrouwen die bij een hulpverleningsorganisatie werkten en merkten dat ze met elkaar beter en prettiger konden werken dan met het gros van de aanwezige mannen. Zij richtten een vrouwensectie op, waarmee ze hulpverlenend werk voor uitsluitend vrouwen doen. Of van de vrouwen die met elkaar (drie artsen en twee assistentes) een dokterspraktijk hebben. Of van de vrouwen die ontdekten dat je elkaar het leven onmogelijk maakt als je op de fabriek waar je werkt alleen maar op de snelheid van de lopende band let en op de grootte van de produktie

van je kollega's. Of van de vrouwen die parttime gingen werken en zo met minder salaris genoegen namen, in ruil voor een menswaardig bestaan (het is waar, je moet daarvoor in een vrij hoog beroep zitten). Of van de vrouwen die met elkaar op de bezigheidstherapieafdeling waar ze werkten gingen proberen wat aan de situatie te veranderen.

Of van de vrouwen van de Bonte Was (hoewel we eigenlijk niet in deze rij thuishoren omdat we ons geld elders verdienen; maar we werken wel bij de Bonte Was, en met veel plezier). Niet dat het in alle genoemde gevallen alleen maar rozengeur en maneschijn is. Uiteindelijk hebben vrouwen nooit geleerd om elkaar te helpen, om elkaar serieus te nemen, om solidair met elkaar te zijn. We weten wel heel goed hoe je elkaar kunt pesten, minachten, hoe je ja-loers op elkaar kunt zijn. En om dat te veranderen moet er nog heel wat werk verzet worden.

BOEKENLIJST

'*Werkwijjs*' Uitgave van de Stichting Ombudsvrouw 1975. Praktische tips op het gebied van solliciteren, arbeidsovereenkomsten en sociale voorzieningen. f 5,--

'*Nieuwe gids voor school en beroep*', A.Martens. uitg. de Toorts, Haarlem. Overzicht met informatieadressen van alle opleidingen in Nederland. f 25,--

'*Wegwijzer voor de werkende vrouw*', G. Enters-Geertsema. Uitg. Samson. Gids voor de werkzoekende en buitenshuis werkende vrouw. f 10,--

'*Rechtwijzer voor de vrouw*', Wim Hora Adema en Harriet Freezer, Uitg. Bruna. Voorlichting over juridische en maatschappelijke rechten van de vrouw op het gebied van werk, geld, echtscheiding, studie, woningproblemen enz. f 7,50

'*Informatiemap part-time werk*' Uitgave van Man Vrouw Maatschappij. Algemeen overzicht van de situatie en wat eraan te doen. Met literatuurlijst. Aanvragen bij MVM, postbus 746, Den Haag. f 4,--

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij subsidie van het Nationaal Comité Internationaal Jaar van de Vrouw 1975.